

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Πάτρα, Ιούλιος 2017 / Τεύχος 5
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2459-2862

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Πολιτικές
και
Κοινωνικές Επιστήμες**

Τεύχος 5

Πάτρα, Ιούλιος 2017

Όλα τα αντίγραφα υπογράφονται από τον κάτοχο του copyright.

Copyright ©: Παντελής Γεωργογιάννης

Ταχυδρομική διεύθυνση: Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Τηλ/Fax: 2613019948
website: <http://www.elppo.gr>
email: elppo@inpatra.gr

Τίτλος : Θεωρία και έρευνα στις Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες

Επιμέλεια μορφοποίησης κειμένων:

Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο Ε.Α.Π. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών
Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

Γραμματεία:

Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο Ε.Α.Π. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών
Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

Ηλεκτρονική στοιχειοθεσία - σελιδοποίηση:

Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο Ε.Α.Π. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών
Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

ISSN: 2459-2862

σ.σ. 98, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Περιοδική έκδοση

Για την επιλογή της όλης εφαρμόζεται το σύστημα των κριτών

Διευθυντής σύνταξης

Γεωργογιάννης Παντελής, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Αναπληρωτές διευθυντές σύνταξης

Παναγιωτόπουλος Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της
Διεθνούς Ενώσεως Αθλητικού Δικαίου (ΔΕΑΔ)

Φυριππίης Εμμανουήλ, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Βενετσανοπούλου Μαρία, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών

Επιστημονική Επιτροπή

Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννυ, Λέκτορας Πανεπιστημίου Πατρών

Βεργίδης Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Βενετσανοπούλου Μαρία, Καθηγήτρια στο Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης Παντείου
Πανεπιστημίου

Δαμανάκης Μιχάλης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Villar Lecumberri Alicia, Profesora honoraria Universidad Autónoma de Madrid

Θάνος Θεόδωρος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Καλεράντε Ευαγγελία, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Καλοσπύρος Νικόλαος Α.Ε., Επισκέπτης Καθηγητής Ιστορίας και Ερμηνευτικής της
Κλασικής Φιλολογίας, Τμ. Μ.Ι.Θ.Ε., Σχολή Θετικών Επιστημών, Ε. Κ. Παν/μιον Αθηνών

Καψάλης Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κουτσογιάννης Αλέξανδρος, Επιστημονικός Συνεργάτης του Επιστημονικού Συμβουλίου

της Βουλής των Ελλήνων, Λέκτορας Πανεπιστημίου Κρήτης
Μάγος Κωνσταντίνος, Επίκουρος Καθηγητής ΠΤΝ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Μαλαφάντης Κωνσταντίνος, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Μήτσης Ναπολέων, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Μουζακίτης Άγγελος, Λέκτορας Πανεπιστημίου Κρήτης
Μπάκας Θωμάς, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Μπάρος Βασίλειος, Professur für Pädagogik mit Schwerpunkt Vergleichende Bildungsforschung, Universität Augsburg
Μπρίνια Βασιλική, Επιστημονική Υπεύθυνη και Διδάσκουσα Προγράμματος Σπουδών στις Επιστήμες της Αγωγής και της Εκπαίδευσης Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών
Ντίνας Κωνσταντίνος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
Παπαδάκη Πολυξένη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου
Ρεράκης Ηρακλής, Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Σαββάκης Μάνος, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ., Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Φυριπής Εμμανουήλ, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Χατζηπαναγιώτου Παρασκευή, Επίκουρη Καθηγήτρια Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου

Η Συντακτική Επιτροπή δεν φέρει ευθύνη για το περιεχόμενο και τη γλωσσική μορφή των άρθρων που δημοσιεύονται. Η ευθύνη αυτή ανήκει αποκλειστικά στους συγγραφείς των άρθρων.

Περιεχόμενα

Εικόνα και Κράτος	7
<i>Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ.</i>	
Γλωσσική Ανάλυση και Διωποκειμενικότητα στον Κριτικό Ορθολογισμό	
<i>Ναγόπουλος Νίκος</i>	35
Μελέτη των λόγων του Αλέξη Τσίπρα και του Ευάγγελου Μεϊμαράκη στη δημόσια συζήτησή τους εν όψει των εθνικών εκλογών της 20ης Σεπτεμβρίου 2015	
<i>Φραντζή Κατερίνα-Σεϊμένης Ιωάννης</i>	61
Αντιδράσεις στην οικονομική πολιτική μετά την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (1898): Η περίπτωση του Ανδρέα Παπαμικρόπουλου (Ιούνιος 1907)	83
<i>Δεληγιάννης Χρήστος</i>	

Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ.

Εικόνα και Κράτος

Περίληψη

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης διερευνώνται οι πιθανές επιπτώσεις του πολιτικού αντίλαλου και της πλαισίωσης των ειδήσεων στην πραγματική οικονομία. Ειδικότερα εξετάζεται η σχέση της αναπαραγωγής των ειδήσεων από τις διαδικτυακές εκδόσεις οργανισμών επικοινωνίας, καθώς και των νέων μέσων επικοινωνίας, και αν αυτή η αναπαραγωγή έχει επιπτώσεις στη λειτουργία της πραγματικής οικονομίας, καθώς και στο πολιτικό επίπεδο, σε μία καθοριστική για τη χώρα συγκυρία: Πριν την ολοκλήρωση της δεύτερης αξιολόγησης του Προγράμματος Δημοσιονομικής Σταθερότητας, που έχει συμφωνηθεί με τους εταίρους και δανειστές της Ελλάδας.

Λέξεις-κλειδιά: Διαδίκτυο, Επικοινωνία, Νέα Μέσα Επικοινωνίας, Πολιτικός Αντίλαλος Ειδήσεων, Οικονομία, Grexit, Google, Twitter.

Image and State

Abstract

The present study investigates the potential impact of the political echo of the news

and the framing of news in real economy. In particular, the relationship playback of news from online communication organizations and new media is examined, and if that reproduction has effects on the functioning of the real economy. It is also examining the impact on the political level, in a crucial conjuncture for the country: Shortly before the completion of the second evaluation of the Fiscal Stability Program, which has been agreed with partners and lenders of Greece.

Key-words: Internet, Communication, New Media, Political Chamber, Economy, Grexit, Google, Twitter.

1. Εισαγωγή

Στη σύγχρονη πολιτική και οικονομική πραγματικότητα η ταχύτητα διάδοσης και αναπαραγωγής των ειδήσεων έχει λάβει ανεξέλεγκτες¹ πολλές φορές διαστάσεις, ιδιαίτερα λόγω της ραγδαίας χρήσης του διαδικτύου, αλλά κυρίως των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Ακόμη και οι παραδοσιακοί οργανισμοί επικοινωνίας έχουν πλέον επικεντρώσει το ενδιαφέρον τους και υιοθετήσει ανάλογες τεχνικές, αναφορικά με την καθημερινή τους λειτουργία², στη σύγχρονη ψηφιακή ηλεκτρονική πραγματικότητα, προσαρμόζοντας αντίστοιχα και τη ροή της ενημέρωσης και πληροφόρησης του παγκοσμιοποιημένου, και διαρκώς συνδεδεμένου στο διαδίκτυο, πλέον κοινού.

Χαρακτηριστικό στοιχείο του ραγδαίου μετασχηματισμού των δομών της οικονομικής και πολιτικής παγκόσμιας σφαίρας, καθώς και των λειτουργιών των νέων ψηφιακών επικοινωνιακών δυνατοτήτων αποτελούν οι προβλέψεις για τη χρήση της ψηφιακής πολιτικής διαφήμισης στις ΗΠΑ, οι οποίες μόνο την περίοδο 2008-2020, σύμφωνα με τα στοιχεία των Borrell & Associates, εκτιμούν μια κατακόρυφη αύξηση της τάξης του 5000%, αγγίζοντας τα 3,5 δις \$!

Ενδεικτικό παράδειγμα επίσης της ραγδαίας αλλαγής των επικοινωνιακών διαδικασιών που βρίσκονται σε εξέλιξη, εξαιτίας της «επιθετικής» (aggressive)³

1 Αφορά την αύξηση της διάδοσης και αναπαραγωγής των ψευδών ειδήσεων (fake news), η οποία με τη χρήση των νέων τεχνολογιών έχουν λάβει ραγδαία εξάπλωση. Στην ελληνική περίπτωση χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Μαξίμου στις 16 Μαρτίου 2017, αναφορικά με το δημοσίευμα του Reuters, το οποίο σημείωνε ότι ο Πρωθυπουργός επρόκειτο να εξαγγείλει εκλογές με στόχο την άσκηση πίεσης προς την πλευρά των δανειστών. Σύμφωνα με την ηλεκτρονική πλατφόρμα της ΕΡΤ (ert.gr), η οποία επικαλείται ως πηγή το Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων, το Γραφείο Τύπου του Πρωθυπουργού σε σχόλιο του για την είδηση του Reuters αναφέρει: «Σήμερα, όμως, εν μέσω μιας κρίσιμης διαπραγμάτευσης κάθε ψεύτικη είδηση, που προσπαθεί να δημιουργήσει πρόβλημα στην ελληνική κυβέρνηση, μετατρέπεται αυτομάτως σε πρώτο θέμα σε μεγάλη μερίδα του Τύπου. Είμαστε και επίσημως στην εποχή των fake news. Αυτή τη φορά και με τη σφραγίδα του Reuters. Κρίμα...». Στο: <http://www.ert.gr/dysforia-ke-ekplici-apo-maximou-gia-dimosievma-tou-reuters/> (προσπελάστηκε στις 16/03/2017).

2 Jardin, S., Bouchard, S. & Hartley, J. (2017). Modern Political Advertising and persuasion. Στο: *Routledge Handbook of Political Advertisement*. (eds) Christina Holtz-Bacha & Marion, R. Just. New York: Routledge. pp.19-20.

3 Ο όρος εδώ χρησιμοποιείται υπό την έννοια ενός επιθετικού marketing, όσον αφορά την επαγγελματική χρήση

εξάπλωσης της χρήσης των νέων μέσων επικοινωνίας, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αποτελούν οι Αμερικανικές Προεδρικές Εκλογές του Νοεμβρίου 2016. Σύμφωνα με το δημοφιλές Wired⁴ στις 7 Νοεμβρίου του 2016, το άρθρο με τίτλο [“Why I’m Voting For Donald Trump”](#), δηλαδή «Γιατί ψηφίζω για τον Donald Trump», διαμοιράστηκε 1,5 εκατομμύρια φορές! Αποτελούσε μάλιστα το δεύτερο πιο δημοφιλές θέμα, το κρίσιμο προεκλογικό εξάμηνο στις ΗΠΑ, δηλαδή από τον Μάιο έως τον Νοέμβριο του 2016, στη μηχανή αναζήτησης Google, με τις λέξεις «Donald Trump». Σύμφωνα μάλιστα με το [Pew Research](#), το 61% των εκατομμυρίων χρηστών του Facebook, παρόλο που η ίδια η εταιρία αρνείται ότι αποτελεί πηγή ειδήσεων, δηλώνουν ότι το χρησιμοποιούν ως πηγή ειδήσεων⁵.

Οι νέες ψηφιακές πλατφόρμες, καθώς και τα νέα μέσα επικοινωνίας αναδομούν και μετασχηματίζουν διαρκώς τις επικοινωνιακές διεργασίες, καθώς και τις μορφές της επικοινωνίας προσφέροντας διαρκώς νέες και πολλές φορές πρωτότυπες πρακτικές⁶.

Στο νέο λοιπόν ψηφιακό δημόσιο χώρο που αποκτά σταδιακά αυτόνομα χαρακτηριστικά θα εξεταστεί ο πολιτικός αντίλαλος των ειδήσεων σε συνδυασμό με την παισίωσή τους, και αν αυτός μπορεί να επηρεάσει τις λειτουργίες της οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας.

2. Μεθοδολογικοί περιορισμοί

Στη συγκεκριμένη μελέτη διερευνάται, αν η επανεμφάνιση του όρου Grexit στο δημόσιο λόγο από το τέλος του Δεκεμβρίου του 2016 έως και τις παραμονές του κρίσιμου Eurogroup⁷ στις 20 Φεβρουαρίου 2017, για το οποίο είχε καλλιεργηθεί όλη την προηγούμενη χρονική περίοδο, τόσο από «διαρροές» στα μέσα επικοινωνίας, όσο και από τις δηλώσεις των αρμόδιων αξιωματούχων, η προσδοκία για την ολοκλήρωση της δεύτερης αξιολόγησης του Προγράμματος Δημοσιονομικής σταθερότητας, με τους μηχανισμούς του αντιλάλου των

των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, τόσο από εταιρίες και οργανισμούς συμφερόντων, όσο και μεμονωμένα από ατομικούς χρήστες, οι οποίοι μπορεί να διαθέτουν περισσότερο από έναν λογαριασμό κοινωνικής δικτύωσης.

4 El-Bermawy, M. (2016). «Your Filter Bubble is Destroying Democracy». Wired. Στο: <https://www.wired.com/2016/11/filter-bubble-destroying-democracy/> (προσπελάστηκε στις 17/02/2017).

5 Mitchell, A., Gottfried, J. & Matsa, K.E. (2015). «Facebook Top Source for Political News Among Millennials». Στο: <http://www.journalism.org/2015/06/01/facebook-top-source-for-political-news-among-millennials/> (προσπελάστηκε στις 17/02/2017).

6 Craig, G. (2016). *Performing Politics: Media Interviews, Debates and Press Conferences*. New York: John Wiley & Sons. Επίσης: Nielsen RK (2012) *Ground Wars: Personalized Communication in Political Campaigns*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Σχετικά με τη χρήση των νέων μέσων επικοινωνίας στις Αμερικανικές Εκλογές του 2016 ενδιαφέρουσα είναι η προσέγγιση της: Gunn, S.E. (2017). Twitter as arena for the authentic outsider: exploring the social media campaigns of Trump and Clinton in the 2016 US presidential election. Στο: *European Journal of Communication* 2017, Vol. 32(1), p.p 50–61.

7 Πρόκειται για το Συμβούλιο των Υπουργών Οικονομικών της Ευρωζώνης οι οποίοι εξετάζουν την πρόοδο των συμφωνηθέντων όρων στα πλαίσια της συμφωνίας που υπεγράφη το καλοκαίρι του 2015 μεταξύ της Ελλάδας και των δανειστών-εταίρων.

ειδήσεων, είχε επιπτώσεις στην ελληνική οικονομική και πολιτική ζωή.

Ειδικότερα ερευνάται η επίπτωση της επανεμφάνισης του όρου Grexit σε δύο κρίσιμους για την ελληνική οικονομία δείκτες: το ρυθμό μεταβολής των τραπεζικών καταθέσεων των ιδιωτών στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα, καθώς και τη μεταβολή ενός βασικού δείκτη για την εικόνα της ελληνικής οικονομίας στο διεθνές χρηματοπιστωτικό περιβάλλον, τη μεταβολή της απόδοσης του διετούς ελληνικού ομολόγου του δημοσίου. Ως ανεξάρτητη μεταβλητή ελέγχου αξιοποιείται η δημοσιοποίηση της Έκθεσης του Διοικητή της Τραπέζης της Ελλάδας, σε ένα κρίσιμο για την εξέλιξη της διαπραγμάτευσης χρονικό σημείο, τη 13^η Φεβρουάριου 2017.

Επίσης εξετάζεται ο τρόπος που τα ελληνικά μέσα επικοινωνίας, καθώς και η αναπαραγωγή των ξένων από τα ίδια, με τους μηχανισμούς της πλαίσιωσης και του αντίλαλου των ειδήσεων, όπως αυτές διαμεσολαβούνται και επικοινωνούνται στον νέο ψηφιακό δημόσιο χώρο συμβάλλουν με τους αναπαραστατικούς μηχανισμούς στη δόμηση και αναπαραγωγή μιας συγκεκριμένης εικόνας του ελληνικού κράτους στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ένωσης.

Εξετάζεται, δηλαδή, αν, τόσο οι ενημερωτικές ιστοσελίδες και τα μέσα επικοινωνίας, όπως αντλήθηκαν από τη μηχανή αναζήτησης της Google, όσο και οι λογαριασμοί του twitter, ενσωματώνουν σε ένα ορισμένο πλαίσιο τα γεγονότα φωτίζοντας ορισμένα και αγνοώντας κάποια άλλα⁸, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια στερεοτυπική ταυτολογική ερμηνεία της εικόνας ενός κράτους⁹, εν προκειμένω της Ελλάδας, στα πλαίσια λειτουργίας του, εντός των ευρωπαϊκών θεσμών.

2.1. Το δείγμα και η επιλογή της χρήσης του ηλεκτρονικού αρχείου

Για την εξέταση των υπό διερεύνηση ερωτημάτων έγινε η διπλή συγκριτική ποσοτική και ποιοτική ανάλυση περιεχομένου των ειδήσεων που παρήγαγαν οι ηλεκτρονικές ιστοσελίδες των ενημερωτικών μέσων επικοινωνίας, καθώς και η ανάλυση του περιεχομένου ενός από τα πιο δημοφιλή και καθοριστικά για την ενημέρωση πλέον και των Ελλήνων¹⁰, νέου μέσου επικοινωνίας, το twitter¹¹.

8 Gamson, W.A., Modigliani, A. (1989). «Media discourse and public opinion: a constructionist approach». *American Journal of Sociology*. 95: pp.1-39.

9 Ενδιαφέρουσα για το σχηματισμό της εικόνας ενός κράτους και πώς αυτή αναπαράγεται στο διεθνές γεωπολιτικό και οικονομικό περιβάλλον, αλλά και πώς αυτή η εικόνα με στρατηγικά βήματα είναι δυνατόν να αναστραφεί αποτελεί η προσέγγιση του Αθανάσιου Σαμαρά. Δες περισσότερα στο: Σαμαράς, Αθ. (2014). *Εικόνες Κρατών*. Στο: Αθ. Σαμαράς (επιμ). *Εικόνες Κρατών. Στρατηγική επικοινωνία, ήπια ισχύς και μέσα ενημέρωσης*. Αθήνα: Καστανιώτης. σ.σ. 13-41.

10 Σύμφωνα με τα στοιχεία της μεγάλης έρευνας του Ινστιτούτου Reuters, που έγινε σε συνεργασία με το ΑΠΘ και αφορά το 2016, οι Έλληνες χρήστες στρέφονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για να ενημερωθούν σημαντικά σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι χρήστες σε άλλες χώρες σε ποσοστό που αγγίζει το 27%. Ακολουθούν οι ΗΠΑ με 14%. Ένα επίσης σημαντικό στοιχείο αποτελεί ότι το διαδίκτυο και ειδικότερα οι ενημερωτικές ιστοσελίδες /εφαρμογές αποτελούν την κύρια πηγή ενημέρωσης εντός και εκτός διαδικτύου σε ποσοστό 34%. Περισσότερα στο: Καλογερόπουλος, Α., Παναγιώτου, Ν. & Δημητρακοπούλου, Δ. (2016). *Reuters Institute: Έρευνα για τις ψηφιακές Ειδήσεις. Ελλάδα (2016)*. Reuters Institute for the Study of Journalism-ΑΠΘ. σ.σ.24-26

11 Σταυρόπουλος, Α. (2017). Από την Εκκλησία του Δήμου στην Εικονική Δημοκρατία. Στο: Π. Γεωργιάννης

Ειδικότερα εξετάστηκε, αν ο πολιτικός αντίλαλος του όρου Grexit, όπως αυτός αναπαράχθηκε στο διαδίκτυο, από τις ενημερωτικές και δημοσιογραφικές ιστοσελίδες, καθώς και ο αντίλαλος της αναπαραγωγής στο Twitter, είχε επιπτώσεις στην πολιτική και οικονομική ζωή του τόπου.

Για την επιλογή και ανάλυση του υλικού ακολουθήθηκε η εξής μέθοδος: Στη δημοφιλή μηχανή αναζήτησης Google, και στην επιλογή «Ειδήσεις», πληκτρολογήθηκε η φράση «Grexit». Από τα 368.000 αποτελέσματα τα οποία ανακτήθηκαν σε 0,46 δευτερόλεπτα, επελέγησαν οι πρώτες δέκα (10) σελίδες αποτελεσμάτων, δηλαδή οι εκατό (100) πρώτες αναζητήσεις του όρου.

Οι όροι αυτοί ταξινομήθηκαν και αναλύθηκαν θεματικά προκειμένου το δείγμα να αποτελεί ένα ενιαίο corpus. Ως προς το ζήτημα αυτό είναι αναγκαίο να επισημανθεί¹², ότι η αυξανόμενη χρήση του Διαδικτύου στην έρευνα των οπτικών αρχείων, μπορεί να οδηγήσει, στο να τα αντιμετωπίσει κανείς ως ένα έτοιμο, πλήρες αυτονόητο και εξαντλητικό corpus, ή ως «ελεύθερα σημαίνοντα που εμφανίζονται ως μικρά θραύσματα της πραγματικότητας και μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να υποστηρίξουν ή να 'αποδείξουν' διάφορες αντιφατικές μεταξύ τους θέσεις»¹³.

Για την καλύτερη μάλιστα κατανόηση και ανάλυση του δείγματος προκρίθηκε ως βασικό εργαλείο προσέγγισης η θεματική ανάλυση περιεχομένου με τους περιορισμούς και τις οριοθετήσεις της, αφού προκρίνει την ταξινόμηση του υλικού σε ένα ενιαίο εννοιολογικό και πραγματολογικό πλαίσιο¹⁴. Συμπληρωματικά και για την καλύτερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων έγινε η χρήση και άλλων διεπιστημονικών προσεγγίσεων της επικοινωνίας, με ιδιαίτερη έμφαση στη συμβολική και σημειωτική προσέγγιση των ερμηνευτικών διαδικασιών της επικοινωνίας.

2.2. Τα κριτήρια της επιλογής του ηλεκτρονικού δείγματος

Η επιλογή και ανάλυση του συγκεκριμένου δείγματος δηλαδή των εκατό πρώτων αναζητήσεων έγινε, αφού αυτές αντιστοιχούν η κάθε μία σε χιλιάδες αναζητήσεις από τους αντίστοιχους χρήστες συγκεντρώνοντας μεγάλη διαδικτυακή αναγνωσιμότητα, κυρίως όμως διασπορά και διαδραστικότητα. Αυτό επιτυγχάνεται με την τεχνολογική μέθοδο των backlinks που χρησιμοποιούν πολλά portals, blogs και ενημερωτικές κυρίως ιστοσελίδες, με αποτέλεσμα να «ανεβαίνουν» στη λίστα κατάταξης των αναζητήσεων της Google και επομένως να αποκτούν μεγαλύτερη αναγνωσιμότητα, αλλά και σε πολλές των περιπτώσεων, εμπορικά οφέλη.

Επίσης η τεχνολογία τεχνητής νοημοσύνης «RankBrain», που μέχρι στιγμής, αφορά αποτελέσματα αναζήτησης στο λατινογενές αλφάβητο, και

(επιμ). *Δημοκρατία: Μύθος ή Πραγματικότητα; Προκλήσεις, προβληματισμοί και προοπτικές*. Πάτρα, σ.σ. 275-279.
12 Margolis E. (1999) "Picturing Labor: Visual Ethnography of the Coal Mine Labor Process" στο: *Visual Sociology*, 12(2): p.8

13 Σκαρπέλος Γ. (2012). *Εικόνα και κοινωνία*, Αθήνα, Τόπος, σ.181,σημ.5.

14 Ψύλλα, Μ. (2010), *Μεθοδολογία της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον έντυπο λόγο*, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, σ.σ.46-50.

χρησιμοποιεί η συγκεκριμένη μηχανή αναζήτησης με τη χρήση ειδικών αλγόριθμων, συμβάλλει, ώστε πολλές ιστοσελίδες, blogs, αλλά και δημοσιογραφικοί οργανισμοί, που δραστηριοποιούνται στο διαδίκτυο, να έχουν «προωθητικά», από πλευρά marketing, αποτελέσματα αναζήτησης¹⁵.

Όσον αφορά την επίδραση του νέου μέσου κοινωνικής δικτύωσης, του twitter, στη χρονογραμμική-ροή των ειδήσεών του, φιλτραρίστηκε ο όρος Grexit, ως εξής: Στην επιλογή της αναζήτησης πληκτρολογήθηκε ο όρος #Grexit2017. Με τη χρήση της δέσμης αλλά και τον χρονικό περιορισμό 2017, δημιουργήθηκαν τα κατάλληλα μεταδεδομένα, προκειμένου να επιλεγεί ένα ενιαίο πραγματολογικά και κατανοητό δείγμα ανάλυσης και να αποκλειστεί αντίστοιχα από τις δεκάδες χιλιάδες των tweets, ένα υλικό που δεν θα ανταποκρινόταν στις ανάγκες και τις μεθοδολογικές οριοθετήσεις της έρευνας.

2.3. Το κριτήριο του χρόνου

Αναφορικά με το κριτήριο του χρόνου και το πιθανό ερώτημα της συγκεκριμένης χρονικής επιλογής εξέτασης του υλικού, αντί κάποιας άλλης αντίστοιχης, είναι αναγκαίο να γίνουν οι απαραίτητες διασαφηνίσεις.

Η συγκεκριμένη χρονική περίοδος, δηλαδή το χρονικό διάστημα από τις 15 Δεκεμβρίου 2016 στο twitter και από τις 15 Ιανουαρίου 2017 στην πλατφόρμα Google, συμπίπτει χρονικά με μια σειρά γεγονότων που φαίνεται να επηρεάζουν σημαντικά την ελληνική πολιτική και οικονομική πραγματικότητα.

Ο βασικός πολιτικός λόγος αφορά την ανάληψη των καθηκόντων του νέου Προέδρου των ΗΠΑ, ο οποίος τόσο με την επίσημη ρητορική του, όσο και με τα tweets μέσω του twitter, έδειξε αρχικά να επιθυμεί να δρομολογηθεί ένα διαφορετικό πλέγμα σχέσεων με την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και με τα κράτη-μέλη της. Κυρίως όμως ήταν η συνέντευξη του εν δυνάμει (κατά δική του δήλωση) οικονομολόγου καθηγητή και υποψηφίου Πρέσβη στην Ε.Ε. Τέντ Μάλοχ στο Bloomberg¹⁶, αρχικά, και σε ελληνικά δίκτυα λίγες μέρες αργότερα, και των θέσεων που ο ίδιος εξέφρασε, ατομικά, όπως δήλωσε, για το μέλλον του ευρώ, αλλά και για ένα πιθανό Grexit, δηλαδή έξοδο της Ελλάδας από το σκληρό πυρήνα του ευρώ και κατ' επέκταση τις χώρες-μέλη της ευρωζώνης.¹⁷

15 Η τεχνητή νοημοσύνη στη συγκεκριμένη περίπτωση που στηρίζεται στην ανάπτυξη συγκεκριμένων αλγόριθμων από τους μηχανικούς της Google, δεν σχετίζεται μόνο με συγκεκριμένες υπολογιστικές πράξεις, αλλά θα πρέπει να προσομοιώσει την ανθρώπινη σκέψη και την ανθρώπινη διαδικασία μάθησης. Η Google μάλιστα έχει επενδύσει πάρα πολλά χρήματα μέσω των αδερφών εταιρειών της στην ανάπτυξη εφαρμογών τεχνητής νοημοσύνης όπως των έξυπνων συσκευών, του internet of things και του αυτοκινήτου χωρίς οδηγό. Περισσότερα δεξ στο: Διβράμης, Γ. (2016). *RankBrain Το νέο τρίτο σήμα κατάταξης της Google*. Στο: <http://paramarketing.gr/rankbrain-neo-trito-sima-katataxis-google/> (προσπελάστηκε στις 19/02/2017).

16 Ο Τέντ Μάλοχ με τη συνέντευξή του στο Bloomberg που αναρτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου 2017, τάραξε τα σχετικά ήρεμα ως τότε πολιτικά νερά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προκαλώντας ποικίλες αντιδράσεις, κυρίως εντός της ευρωπαϊκής πολιτικής σφαίρας. Ολόκληρη η συνέντευξη εδώ: <https://www.youtube.com/watch?v=e30mfq4vGuM> (προσπελάστηκε στις 19/02/17).

17 Ο Τέντ Μάλοχ εκτός της συνέντευξης που έδωσε στο Bloomberg, εξέφρασε τις ίδιες θέσεις και στο

Οι συνεντεύξεις αυτές σε συνδυασμό με το φαινόμενο του πολιτικού αντίλαλου των ειδήσεων, επανάφεραν τον όρο Grexit, στο δημόσιο λόγο με σημαντικές όπως θα διαπιστωθεί και θα τεκμηριωθεί στη συνέχεια, οικονομικές κυρίως, αλλά και πολιτικές επιπτώσεις στην ελληνική πραγματικότητα.

3. Ο πολιτικός αντίλαλος των ειδήσεων (echo chamber)

Το φαινόμενο του πολιτικού αντίλαλου αφορά στον τρόπο που ενισχύονται τάσεις και πεποιθήσεις ως αποτέλεσμα της επαναληπτικότητάς τους μέσα σε συγκεκριμένα επικοινωνιακά πλαίσια.

Ειδικότερα πρόκειται για το φαινόμενο του αντίλαλου των ειδήσεων στο διαδίκτυο και ειδικά στα νέα μέσα επικοινωνίας, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media), γνωστό και ως φαινόμενο «echo chamber». Πρόκειται για το φαινόμενο που χρησιμοποιείται μεταφορικά για να περιγράψει το γεγονός της ενίσχυσης ιδεών, πεποιθήσεων και πληροφοριών όταν αυτές επαναλαμβάνονται πολύ συχνά μέσα σε ένα κλειστό επικοινωνιακό σύστημα, όπως είναι οι ιστοσελίδες τα blogs, τα forums, τα sites, καθώς και τα social media: Όπως, δηλαδή ένας ήχος «πολλαπλασιάζεται μέσα σε ένα δωμάτιο που ευνοεί τον αντίλαλο, έτσι ενισχύεται η δύναμη μιας πληροφορίας, μιας πεποίθησης, μιας ιδέας που αναπαράγονται μέσα σε ένα κλειστό επικοινωνιακό σύστημα, στο οποίο οι διαφορετικές ή οι ανταγωνιστικές απόψεις λογοκρίνονται, απορρίπτονται ή δεν εκπροσωπούνται ισότιμα και με την ίδια συχνότητα»¹⁸.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Αλωνιστιώτου, «ερευνητές, κυρίως αγγλοσαξονικών πανεπιστημίων, περιγράφουν και χαρακτηρίζουν ως δραματική την ενίσχυση του «φαινομένου echo chamber» όπως αυτό συμβαίνει μέσω των ΜΜΕ στην εποχή του Διαδικτύου. Μια πηγή ειδήσεων θα δημοσιεύσει κάτι το οποίο θα επαναληφθεί χιλιάδες φορές στα social media από ανθρώπους που μοιράζονται τις ίδιες πεποιθήσεις. Συχνά σε μια υπερβολική ή παραποιημένη εκδοχή, μέχρι που περισσότεροι άνθρωποι θα συμπεράνουν ότι κάποια ακραία εκδοχή της ιστορίας είναι αληθινή»¹⁹.

δελτίο ειδήσεων του ANTI στις 10 Φεβρουαρίου 2017. Ολόκληρη η συνέντευξη εδώ: <http://www.enikos.gr/economy/434065/o-tent-malox-ston-anti-grexit-kai-neo-mnimonio-me-to-dnt-binteo> (προσπελάστηκε στις 19/02/17).

18 Αλωνιστιώτου, Σ. (2016). *Ο αντίλαλος ειδήσεων στα κοινωνικά δίκτυα*. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 04/12/2016. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/886237/article/epikairothta/kosmos/o-antilalos-eidhsewn-sta-koinwnika-diktya> (προσπελάστηκε στις 19/2/2017). Ενδιαφέρουσα σχετικά με το φαινόμενο «echo chamber» είναι η μελέτη: Sunstein, C. (2001). *Echo Chambers: Bush v. Gore, Impeachment, and Beyond*. Princeton University Press. Επίσης η μελέτη, που αναλύει 1000 σχόλια από τα 33 πιο δημοφιλή blog στον κόσμο, των Eric Gilbert, Tony Bergstrom and Karrie Karahalios (2009). «Blogs Are Echo Chambers: Blogs Are Echo Chambers». University of Illinois at Urbana-Champaign. Στο: <http://social.cs.uiuc.edu/papers/pdfs/hicss09-echo-gilbert.pdf>. (ανακτήθηκε στις 21/12/2016).

19 Εξαιρετικές είναι οι ακόλουθες μελέτες του φαινομένου: Flaxman, S., Sharad, G. & Rao, J.M. (2016). «Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News». *Public Opinion Quarterly*. Vol. 80, Special Issue, 2016, pp. 298–320. Στο: <https://5harad.com/papers/bubbles.pdf> (προσπελάστηκε στις 19/02/2017). Barbera, P., Jost,

Με βάση λοιπόν αυτό το νέο σχετικά φαινόμενο που σχετίζεται με τη ραγδαία εξάπλωση της χρήσης του διαδικτύου και των νέων μέσων επικοινωνίας, καθώς και με τους μηχανισμούς της πλαισίωσης των ειδήσεων από τα διαδικτυακά μέσα επικοινωνίας, θα μελετηθούν οι επιπτώσεις της επαναφοράς ενός όρου, που μετά την επιβολή των capital controls έδειχνε να είχε απομακρυνθεί από την ελληνική πολιτική και οικονομική ατζέντα, του Grexit.

3.1. Η πλαισίωση

Η πλαισίωση στην Κοινωνική Θεωρία αφορά τον τρόπο που οι παραγωγοί των μηνυμάτων και των πληροφοριών με τη χρήση της κατάλληλης χρήσης του λόγου και της εικόνας, μεταδίδουν-επικοινωνούν μηνύματα και πληροφορίες στους παραλήπτες²⁰. Τα πλαίσια (frames) είναι τα κυρίαρχα σχήματα νόησης, ερμηνείας και παρουσίασης, αλλά και επιλεκτικής έμφασης και επιλογής της πραγματικότητας, τα οποία αν δεν γίνουν άμεσα αντιληπτά, επιτυγχάνουν την οργάνωση και αντίληψη της πραγματικότητας με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποκτά κοινό νόημα και για τους δύο δρώντες της επικοινωνιακής διαδικασίας. Εν προκειμένω του παραγωγούς ειδήσεων και πληροφοριών γενικότερα και του κοινού-των πολιτών.

Επομένως η πλαισίωση επηρεάζει τον τρόπο σκέψης και αντίληψης του παραλήπτη-αναγνώστη²¹. Σημαντικές έρευνες απέδειξαν ότι η πλαισίωση μπορεί να επηρεάσει τις επιλογές των πολιτών σε τέτοιο βαθμό, ώστε ορισμένες από τις βασικές αξίες και πεποιθήσεις τους να μεταβληθούν. Ειδικότερα μάλιστα απεδείχθη ότι η αρνητική παρουσίαση των θεμάτων ασκεί μεγαλύτερη επιρροή συγκριτικά με την θετική πλαισίωση²².

Η πλαισίωση, λοιπόν, αφορά στην επιλογή και ανάδειξη ορισμένων μόνο πλευρών μιας αντιληπτής πραγματικότητας, οι οποίες είναι αναγνωρίσιμες μέσα σε ένα ορισμένο και δεδομένο επικοινωνιακό περιεχόμενο, «με τέτοιο τρόπο, ώστε να προωθήσουν έναν συγκεκριμένο ορισμό του προβλήματος, μια ορισμένη αιτιώδη ερμηνεία, ηθική αξιολόγηση ή ακόμη και ερμηνεία για την αντιμετώπισή του»²³.

3.2. Εικόνα και Κράτος

Η εικόνα ενός κράτους, είναι «η γνωσιακή αναπαράσταση που κατέχει ένα κράτος στο μυαλό μας». Είναι η εικόνα για όλα όσα πιστεύει ο καθένας πως είναι αλήθεια

J. T., Nagler, J., Tucker, J. A., and Bonneau, R. (2015). «Tweeting From Left to Right: Is Online Political Communication More Than an Echo Chamber?». *Psychological Science OnlineFirst*. Στο: https://psych.nyu.edu/jost/Tweeting%20from%20Left%20to%20Right_Is%20Online%20Political%20Communication%20More%20Than%20an%20Echo%20Chamber.pdf (προσπελάστηκε στις 19/02/2017).

20 Druckman, J. N. (2001). «The implications of framing effects for citizen competence». *Political behavior*. 23 (3): pp. 225-256.

21 Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching: mass media in the making and unmaking of the New Left*. Berkeley, CA: University of California Press.

22 Tversky, A. & Kahneman, D. (1981). «The framing of decisions and the psychology of choice». *Science*. 211 (4481): pp. 453-458

23 Entman, R. (1993). «Framing: toward clarification of a fracture paradigm». *Journal of Communication*. 43. pp. 51-58.

για μια χώρα²⁴. Σχετίζεται με «το κλίμα της γνώμης που σχηματίζεται από τις συλλογικές εκφράσεις των αντιλήψεων και των αποφάσεων μιας χώρας από το κοινό που βρίσκεται στο εξωτερικό της».²⁵ Για τον Lippmann η εικόνα είναι οι νοητικές αναπαραστάσεις που έχουν οι άνθρωποι²⁶.

Η εικόνα μιας χώρας αποτελεί το σύνολο των γνώσεων, συναισθημάτων και συμπεριφορών με τις οποίες συνδέεται η αναφορά σε αυτή στο μυαλό μας²⁷. Η εικόνα μάλιστα ενός κράτους διακρίνεται από τέσσερα βασικά στοιχεία: το γνωσιακό στοιχείο (τι γνωρίζουμε για τη συγκεκριμένη χώρα), το συναισθηματικό στοιχείο (τι νιώθουμε για τη χώρα, ποια αισθήματα μας δημιουργεί), το αξιολογικό στοιχείο (πώς αξιολογούμε τη χώρα) και, τέλος, το συμπεριφορικό στοιχείο, την τάση, δηλαδή, για συμπεριφορά που έχουμε απέναντι στη χώρα και σε ό,τι σχετίζεται με αυτή. Σε ό,τι αφορά το γνωστικό μάλιστα επίπεδο, πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι εικόνες που προκύπτουν από γνωστικά συστήματα ενός ατόμου δεν θα γίνουν ορατές έως ότου επικοινωνηθούν από τα μέσα επικοινωνίας, τα οποία αποκτούν ρόλο-κλειδί²⁸. Οι στάσεις, λοιπόν, έχουν το στοιχείο της σταθερότητας.

Οι εικόνες των κρατών, οι απόψεις και οι στάσεις για τις χώρες τείνουν να παραμένουν σταθερές. Μεταβάλλονται είτε σταδιακά επειδή η ίδια η χώρα μεταβάλλεται, είτε ξαφνικά επειδή η χώρα επιδρά με κάποιον τρόπο στη ζωή των άλλων²⁹.

Επομένως οι εικόνες, διαφοροποιούνται σε θετικές και αρνητικές με βάση το αξιολογικό στοιχείο, και σε πλούσιες και αδύναμες με βάση το πόσο καλά είναι διαμορφωμένες³⁰.

Σύμφωνα μάλιστα με τη θεωρία της «μεροληψίας της πρόσβασης»³¹ (accessibility bias), το πληροφοριακό υλικό στο οποίο κάποιος έχει πιο άμεση κι εύκολη πρόσβαση είναι πιθανότερο να επηρεάσει τη συμπεριφορά του. Στο παραπάνω πλαίσιο σημαντική είναι η διαμόρφωση της εικόνας του κράτους εντός, αλλά και εκτός των λειτουργικών πλαισίων του.

Ως κρίση, λοιπόν, νοείται ένα γεγονός ή μια κατάσταση το οποίο συνιστά

24 Kunczik, M. (1997). *Images of Nations and International Public Relations*. Mahweh, N.J.: Lawrence Erlbaum. p.46

25 Wang, J. (2008). The power and limits of branding in national image communication in global society. *International Political Communication*, 14(2), pp. 9-24.

26 Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. New York: Free Press

27 Σαμαράς, Αθ. (2014). Εικόνες Κρατών. Στο: Αθ. Σαμαράς (επιμ) *Εικόνες Κρατών. Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Καστανιώτης, σ.13.

28 Xiufang Li (Leah) & Naren Chitty. (2009). Reframing national image: A methodological framework. Στο: *conflict & communication online*. Vol. 8, No. 2, p.p.3-4. Διαθέσιμο στο: <http://cco.regener-online.de/> (προσπελάστηκε στις 04/03/2017).

29 Avraham, E. & Ketter, E. (2008). *Media Strategies for Marketing Places In Crisis*. Oxford: Elsevier. pp. 26-34.

30 Kotler, Ph., Haider, D. H. & Rein, I. (1993). *Marketing Places*. New York: The Free Press. pp. 144-148.

31 Iyengar, S. (1990). The Accessibility Bias in Politics: Television News and Public Opinion. Στο: *International Journal of Public Opinion Research Vol. 2 No. 1*. Διαθέσιμο στο: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.935.3820&rep=rep1&type=pdf> (προσπελάστηκε στις 04/03/2017).

«απρόβλεπτη και μεγάλη απειλή, η οποία μπορεί να έχει αρνητική επίδραση σε ένα άτομο, οργανισμό, επιχείρηση ή άλλη οργάνωση συμφερόντων αν δεν υπάρξει αποτελεσματική διαχείρισή της»³².

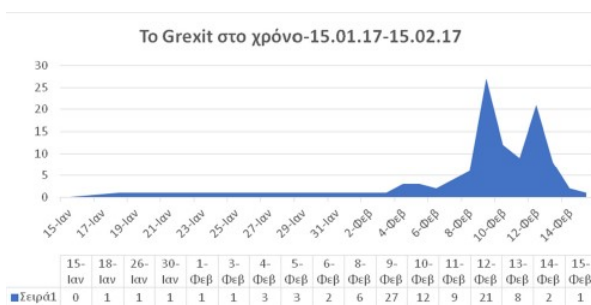
Κρίσεις που χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα διακινδύνευσης έχουν αυξημένες δυνατότητες να οδηγήσουν σε μεταβολή της εικόνας. Όταν συμβαίνει αυτό, η χώρα περνάει στο δεύτερο στάδιο: «εικόνα κράτους σε κρίση» – η ορατότητα είναι υψηλή, αλλά η αξιολόγηση μετατρέπεται σε έντονα αρνητική. Όσο υψηλότερα είναι τα επίπεδα της ορατότητας σε ένα έντονα αρνητικό πλαίσιο, τόσο διευρύνεται η επίδραση της κρίσης³³.

Με βάση λοιπόν το μεθοδολογικό και θεωρητικό πλαίσιο θα αναλυθεί πώς το υπό εξέταση διάστημα, ο όρος Grexit επανέρχεται στο δημόσιο διάλογο με άμεσες συνέπειες, αφού η εικόνα της χώρας επανατοποθετείται στο κάδρο της οικονομικής κρίσης, γεγονός που αντανακλάται και σε βασικούς δείκτες της οικονομίας.

4. Τα ευρήματα

Με βάση τους μεθοδολογικούς περιορισμούς και τα ερμηνευτικά εργαλεία προσέγγισης και ανάλυσης του δείγματος, διαπιστώνεται αναφορικά με τις εκατό πρώτες αναζητήσεις του όρου Grexit, στην επιλογή ειδήσεις στη μηχανή αναζήτησης Google ότι το κρίσιμο χρονικό διάστημα, δηλαδή μεταξύ 15 Ιανουαρίου 2016 και 17 Φεβρουαρίου 2017, υπάρχει κυριολεκτικά ένα μπαράζ δημοσιευμάτων που επαναφέρει τον όρο, που έχει σχετιστεί με την πιθανή έξοδο της χώρας από την ευρωζώνη.³⁴

Διάγραμμα 1: Το Grexit στο χρόνο

32 Coombs, T.W. (1999). *Ongoing Crisis Communication*. Sage Publications. pp. 2-3-Coombs, T. W. (2006). The Protective Powers of Crisis Respond Strategies: Managing Reputation Assets During a Crisis. Στο: *Journal of Promotion Management*. Vol. 12 (3/4). pp. 241-260.

33 Σαμαράς, Αθ. (2014). Σαμαράς, Αθ.(2014). Εικόνες Κρατών. Στο: Αθ. Σαμαράς (επιμ) *Εικόνες Κρατών. Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Καστανιώτης. σ.15.

34 Δες αναλυτικά το διάγραμμα 1.

Ειδικότερα διαπιστώνεται από το διάγραμμα 2 και ειδικά από τη γραμμή της τάσης, αλλά και από τις τιμές που απεικονίζονται σε απόλυτους αριθμούς, ότι από το σύνολο των δημοσιευμάτων, που αφορούν την επανεμφάνιση του όρου Grexit, το 83% (!) εμφανίζει μια συγκέντρωση μεταξύ της 8^{ης} και 13^{ης} Φεβρουαρίου 2017.

Διάγραμμα 2: Grexit: Η χρονική κατανομή

Κοινή επωδός όλων αυτών των δημοσιευμάτων των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης, αλλά και των ελληνικών εκδόσεων σημαντικών ενημερωτικών διεθνών εκδόσεων και οργανισμών, οι οποίοι πλέον δραστηριοποιούνται και στην ελληνική ψηφιακή δημόσια σφαίρα³⁵, είναι η αναγκαιότητα λήψης αποφάσεων στο κρίσιμο Eurogroup της 20^{ης} Φεβρουαρίου 2017, προκειμένου να ολοκληρωθεί η δεύτερη αξιολόγηση, η οποία όφειλε να έχει «κλείσει» από το 2016, ώστε να μην υπάρχουν επιπτώσεις στην ασθμαίνουσα ελληνική οικονομία.

Από την προσεκτική θεματική ανάλυση περιεχομένου των δημοσιευμάτων αυτών, στη συντριπτική τους πλειοψηφία³⁶, όλα εστιάζουν στους κινδύνους που ελλοχεύει για την ελληνική οικονομία η μη ολοκλήρωση της δεύτερης αξιολόγησης.

Ο τελετουργικός τρόπος παρουσίασης³⁷ των πιθανών αιτιών ενός Grexit, με τους πηχυαίους τίτλους, την αναδημοσίευση των σεναρίων του Grexit από τα διεθνή μέσα, καλλιεργούν την αβεβαιότητα, τόσο σε οικονομικό, όσο και σε πολιτικό επίπεδο, προκαλώντας ταυτόχρονα ένα ισχυρό ηθικό και κυρίως οικονομικό πανικό. Οι μηχανισμοί λειτουργίας της πολιτικής και κοινωνικής μνήμης³⁸ επαναφέρουν την κρίσιμη περίοδο ξανά στο προσκήνιο,

35 Είναι χαρακτηριστικό το δημοσίευμα του CNN Greece, που αναπαράγει έχοντας ως πηγή μάλιστα το ΑΠΕ, το άρθρο του Economist με τίτλο: «Τρεις λόγοι που είναι ανοιχτό το σενάριο του Grexit». Στο: <http://www.cnn.gr/oikonomia/story/66752/economist-treis-logoi-poy-einai-anoixto-to-senario-toy-grexit> (προσπελάστηκε στις 09/02/2017).

36 Δεν λείπουν και οι αναπαραγωγές δημοσιευμάτων που προτείνουν ακόμη και την έξοδο από το ευρώ και την υιοθέτηση ενός παράλληλου νομίσματος, της «γλαύκας», προκειμένου να εξυπηρετούνται οι εσωτερικές συναλλακτικές ανάγκες της χώρας. Περισσότερα στο: <http://www.pontos-news.gr/article/160173/i-reystotita-eyro-grexit-kai-mellon> (προσπελάστηκε στις 26/02/2017).

37 Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική Επικοινωνία. Διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*. σ.σ. 227-228

38 Gerbner, G., Fiske, J. & Τσουκαλάς, Κ. (1999). Κατασκευάζοντας Πραγματικότητες. Στο: *Η «κατασκευή»*

ενώ σχηματοποιούν σταθερά μια εικόνα χώρας σε κρίση.

Με τους μηχανισμούς του πολιτικού αντίλαλου των ειδήσεων, η αναπαραγωγή, αυτή μέσω των χιλιάδων αναζητήσεων που «ανεβάζουν» στις πρώτες θέσεις αναζήτησης τα δημοσιεύματα με τον όρο Grexit λειτουργεί ενισχυτικά της κατασκευής μιας εικόνας-κράτους, που επί σχεδόν επτά χρόνια, όσο διαρκούν δηλαδή τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής, δεν μπορεί να εξέλθει από την κρίση λόγω του υψηλού χρέους. Όσο μάλιστα πλησιάζει η κρίσιμη ημερομηνία της 20^{ης} Φεβρουαρίου 2017, το «μπαράζ» αυτό των δημοσιευμάτων δημιουργεί ένα κύμα δημοσιότητας, το οποίο λειτουργεί προς την κατεύθυνση της αύξησης της πολιτικής πίεσης προς το πολιτικό προσωπικό της χώρας.

Έτσι με τους μηχανισμούς της πλαisiώσης των ειδήσεων, καθώς και του πολιτικού αντίλαλου, εφόσον πρόκειται για συγκεκριμένα και κλειστά επικοινωνιακά συστήματα, όπως αυτές αναπαράγονται από τις ηλεκτρονικές εκδόσεις των ελληνικών και διεθνών μέσων επικοινωνίας, αλλά και των νέων μέσων, όπως θα δούμε στη συνέχεια, κατασκευάζεται η επιλεκτική αντίληψη του πολίτη, μέσω της συγκεκριμένης ενίσχυσης των πεποιθήσεων και στάσεων³⁹ που επικοινωνούνται, για τη δεινή πραγματικότητα της χώρας. Και όπως θα καταδειχθεί και στο πέμπτο μέρος της μελέτης, αυτό φαίνεται να έχει μία ακόμη σοβαρή επίπτωση: σε συγκεκριμένους και καθοριστικούς δείκτες της οικονομίας.

4.1. Grexit και Twitter

Από την προσεκτική ανάλυση του περιεχομένου των tweets στη χρονογραμμή (timeline) του νέου μέσου, διαπιστώνεται ότι ο όρος #Grexit2017, επανεμφανίζεται δυναμικά τη χρονική περίοδο Δεκεμβρίου 2016-Φεβρουαρίου 2017, και μάλιστα συγκεντρώνει αθροιστικά, όπως διαφαίνεται στο διάγραμμα 4, έναν αρκετά υψηλό αριθμό δημοσιεύσεων, δηλαδή 245 συνολικά.

Από την κατανομή των δημοσιεύσεων προκύπτει ότι μόνο η επιλογή Grexit Latest⁴⁰, στο επίμαχο χρονικό διάστημα συγκεντρώνει 171 δημοσιεύσεις (69,79%) και επιλογή Grexit Top, ένα εξίσου υψηλό ποσοστό (24,08%) αναρτήσεων⁴¹.

Από το σύνολο των λογαριασμών του νέου μέσου, σε αντιδιαστολή με τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας που λειτουργούν συγκροτημένα ως παραγωγοί ειδήσεων στο διαδίκτυο, οι περισσότεροι λογαριασμοί χρηστών αφορούν ατομικούς λογαριασμούς.

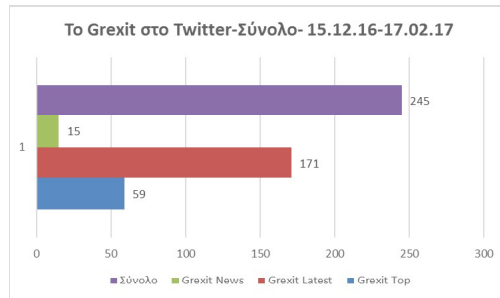
της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σ.σ.577-592

39 Gansson, W.A., Modigliani, A. (1987). «The changing culture of affirmative action». Στο: Braungart, R.G. & Braungart, M.M. *Research in political sociology*. 3: pp.137-177

40 Αφορά τις ειδήσεις σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα, οι οποίες έχουν την έννοια των πιο πρόσφατων αναρτήσεων και δημοσιεύσεων, με βάση τον αριθμό αναγνώσεων που έχουν συγκεντρώσει από τους χρήστες του νέου μέσου και ο οποίος προκύπτει αλγοριθμικά, ως αποτέλεσμα της δημοφιλίας και του ενδιαφέροντος του θέματος.

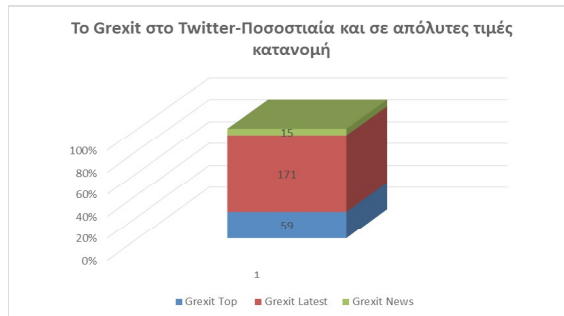
41 Διάγραμμα 4.

Διάγραμμα 3: Το Grexit στο twitter συνολικά

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει ως αποτέλεσμα της αναπαραγωγής των ειδήσεων στο νέο μέσο επικοινωνίας, στις 9 Φεβρουαρίου 2017, δηλαδή στην αρχή της εβδομάδας που κλιμακώνεται το μπαράζ δημοσιευμάτων για πιθανό Grexit, της ανάρτησης του αρθρογράφου του Bloomberg, Marc Gilbert⁴², για την απόδοση του διετούς ομολόγου του ελληνικού δημοσίου⁴³.

Διάγραμμα 4: Κατανομή του Grexit στο Twitter

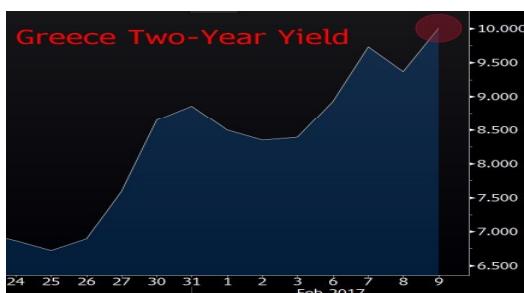
Από την ανάλυση των στοιχείων του διαγράμματος 5 διαπιστώνεται ότι η απόδοση της τιμής του διετούς ομολόγου του ελληνικού δημοσίου, από τις 24 Δεκεμβρίου 2016, εμφανίζει μία τάση ανόδου, η οποία κλιμακώνεται για να φτάσει στα υψηλότερα επίπεδα στις 9 Φεβρουαρίου 2017, με την απόδοσή του να αγγίζει τις 10.000 μονάδες, γεγονός φαίνεται να ερμηνεύεται ως συνέπεια της επανεμφάνισης του όρου Grexit στο διεθνή δημόσιο, αλλά και εγχώριο πλέον διάλογο, ο οποίος επιτείνει την αβεβαιότητα του οικονομικού και πολιτικού κλίματος, με αποτέλεσμα να υφίστανται ανοδικές πιέσεις οι αποδόσεις του ελληνικού διετούς ομολόγου⁴⁴.

42 Η ανάρτησή του βρίσκεται στο: <https://twitter.com/ScouseView> (προσπελάστηκε στις 28/02/2017).

43 Διάγραμμα 5.

44 Στην πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη των Wildmer Daniel Gregori & Agnese Sacchi αναδεικνύεται η πίεση των περιφερειακών οικονομιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε σχέση με το «σκληρό» πυρήνα της από την αναπαραγωγή

Διάγραμμα 5: Η απόδοση του διετούς ομόλογου του ελληνικού δημόσιου

Πηγή: [@Scouse View Feb 9](#)

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι, αν την προηγούμενη περίοδο εφαρμογής των Προγραμμάτων Δημοσιονομικής Σταθερότητας, η πολιτική αβεβαιότητα, λόγω της συνεχούς διαδοχής των κυβερνητικών σχημάτων⁴⁵ διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο⁴⁶, εξαιτίας του δημόσιου διαλόγου περί «Grexit», την τρέχουσα, υπό εξέταση περίοδο, η πολιτική αβεβαιότητα, αν και φαίνεται μετά την επιβολή των μέτρων περιορισμού των κεφαλαίων (capital controls), να εκλείπει, σταδιακά επανεμφανίζεται, ως συνέπεια αυτή τη φορά της επαναφοράς στη δημόσια πολιτική και οικονομική σφαίρα του όρου Grexit.

Ο πολιτικός αντίλαλος όμως του δημόσιου διαλόγου, περί του Grexit, καθώς και η πλαισίωση των ειδήσεων, με τη γνωσιακή αναπαράσταση της εικόνας του ελληνικού κράτους, καθώς και την κατασκευή της συμβολικής λειτουργίας του κράτους, έχει όπως θα δούμε στη συνέχεια, σημαντικές επιπτώσεις και σε ένα ακόμη δείκτη της ελληνικής οικονομίας: στο ρυθμό μεταβολής των καταθέσεων του συνόλου ιδιωτικού τομέα, όπως αυτά προκύπτουν από τα στοιχεία της Τραπέζης της Ελλάδος.

5. Οικονομία και Grexit

Αν και στη συλλογική κοινωνική και πολιτική μνήμη⁴⁷, με τους μηχανισμούς

ειδήσεων για πιθανό Grexit, τόσο από κυβερνητικούς, όσο και από διεθνείς θεσμικούς παράγοντες, το πρώτο δεκάμηνο του 2016. Περισσότερα στο: Wildmer, D. G., Sacchi, A. (2016). «Has the Grexit news spilled over into euro area financial markets? The role of domestic political leaders, supranational executives and institutions». *Money and Finance Research Group*. Prometeia Associazione (Italy), Sapienza University of Rome (Italy) & Governance and Economics Research Network (Spain). Working paper, No 134, pp. 13-15.

45 Υπενθυμίζεται ότι από το Μάιο του 2010 έως και τις εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015, έγιναν αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις, που επέτειναν το κλίμα αβεβαιότητας και πυροδότησαν τον όρο Grexit, είτε ως αδυναμία εφαρμογής των συμφωνηθέντων συμφωνιών, είτε ως πολιτική ασυμφωνία του πολιτικού συστήματος, επί των όρων υλοποίησης των μέτρων εφαρμογής των Προγραμμάτων Δημοσιονομικής Προσαρμογής.

46 Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *Quarterly Journal of Economics*, forthcoming.

47 Για τη λειτουργία της συλλογικής μνήμης δεξ περισσότερα στο: Ανδρεάδης, Γ. (1989). *Τα παιδιά της Αντιγόνης. Μνήμη και Ιδεολογία στη Νεότερη Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης.

κατασκευής της πραγματικότητας⁴⁸, καθώς και της παραγωγής της μνήμης⁴⁹, ο όρος Grexit έχει ταυτιστεί με τη δύσκολη πολιτική και κοινωνική περίοδο του 2011-2012, καθώς και με την επιβολή του περιορισμού της κίνησης των κεφαλαίων τον Ιούλιο του 2015, ο «πατέρας» του όρου, Willem Buiter, επικεφαλής οικονομολόγος της Citigroup, με συνέντευξή του στο δίκτυο Bloomberg, χαρακτηρίζει την κατάσταση στην Ελλάδα, ως «χρόνιο χάλυ», τονίζοντας πώς η μη συμμετοχή του ΔΝΤ στο χρηματοδοτικό πρόγραμμα στην Ελλάδα θα δημιουργήσει καταστάσεις οικονομικής ασφυξίας⁵⁰.

Από την ανάλυση του δείγματος, διαπιστώνεται ότι ο πολιτικός αντίπαλος, σε συνδυασμό με την πλαισίωση των ειδήσεων προκαλεί ένα κύμα δημοσιότητας που δομείται από την αναπαραγωγή του όρου Grexit, την επίμαχη περίοδο, επαναφέροντας, ένα κλίμα οικονομικής αβεβαιότητας και κατ' επέκταση πολιτικής ρευστότητας σε περίπτωση που δεν ολοκληρωθεί έγκαιρα η δεύτερη αξιολόγηση⁵¹.

Στο πλαίσιο αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά το δημοσίευμα της ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ, στο οποίο γίνεται παράθεση στοιχείων από τη διαχρονική εξέλιξη της ισοτιμίας της δραχμής με το δολάριο σε εκλογικές περιόδους (1974-2001) σε μια εμφανή προσπάθεια του αρθρογράφου να τονιστούν οι καταστρεπτικές συνέπειες στην οικονομία που προκύπτουν από την πολιτική αστάθεια, που διαπιστώνεται στις προεκλογικές περιόδους, κυρίως ως συνέπεια μιας συμβολικής, αλλά και πραγματολογικής λειτουργίας του πολιτικού.

Έτσι από τα στοιχεία του διαγράμματος 6 διαπιστώνεται ότι την μεταπολιτευτική περίοδο οι πολιτικές εξελίξεις, «πυροδοτούσαν» οικονομική αβεβαιότητα, αφού η ισοτιμία του τότε νομίσματος, δηλαδή της δραχμής με το δολάριο ΗΠΑ, άφτανε σταθερά αλλά ανοδικά, κάθε φορά που προκηρύσσονταν εκλογές.

Αποκορύφωμα της περιόδου αυτής είναι ότι μέσα σε είκοσι έξι χρόνια η ισοτιμία δραχμής/δολαρίου ΗΠΑ εκτοξεύθηκε από το 1 προς 30,1 το 1974, στο 1 προς 365,4 δολάρια ΗΠΑ το 2000, τις παραμονές δηλαδή της εισόδου της χώρας στο νομισματικό σύστημα του ευρώ⁵².

48 Βέλτσος, Γ. (1999). Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα ΜΜΕ. Στο: *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σ.σ. 43-50.

49 Ζέρη, Π. (1999). Η μνήμη της κοινωνίας. Από το μοντέλο αποθήκευσης στο μοντέλο παραγωγής μνήμης. Στο: *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σ.σ.68-75.

50 Ο επικεφαλής οικονομολόγος μάλιστα της Citi σημείωσε πως το μεγάλο χρηματοδοτικό κενό θα εμφανιστεί τον Ιούλιο, αλλά μπορεί να υπάρξουν εγχώριες εξελίξεις που θα επιταχύνουν τις διαδικασίες.

51 Για το κλίμα αβεβαιότητας και το πώς επιδρά στην οικονομία περισσότερο στο: Alexopoulos, M., & Cohen, J. (2015). The power of print: Uncertainty shocks, markets, and the economy. *International Review of Economics & Finance*. 40, pp. 8-28· Bouzgarrou, H., & Chebbi, T. (2015). Does news on the euro area impact the sovereign yield spreads? *International Journal of Monetary Economics and Finance*. 8(1), pp. 4-19.

52 Να σημειωθεί ότι τελικά η ισοτιμία της παλαιάς δραχμής με το νέο νόμισμα, δηλαδή το ευρώ, «έκλεισε» στο 1ευρώ=340,75 δραχμές.

Διάγραμμα 6: Ισοτιμία δολαρίου/δραχμής στις εκλογικές περιόδους-1974-2001

Πηγή: <http://www.kathimerini.gr/894874/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/apoyh-kai-3afnika-arxisame-3ana-to-flert-me-to-grexit> (προσπελάστηκε στις 01/03/2017).

Από την εξέταση λοιπόν δύο βασικών δεικτών της οικονομίας, του ρυθμού μεταβολής των καταθέσεων στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα, καθώς και της απόδοσης του διετούς ομολόγου του ελληνικού δημοσίου⁵³ διαπιστώνεται η σημαντική επίπτωση του πολιτικού αντίλαλου της είδησης του Grexit και της πλαισιώσής του ως είδηση, στην πραγματική οικονομία.

Ειδικότερα από τα στοιχεία του Πίνακα 1 διαφαίνεται ότι μετά την επιβολή του ελέγχου στην κίνηση των κεφαλαίων, τον Ιούλιο του 2015, την αστάθεια που προκλήθηκε, καθώς και τις πολιτικές εξελίξεις που δρομολογήθηκαν με το δημοψήφισμα και τις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015, το πολιτικό κλίμα σταθεροποιείται, γεγονός που αντανακλάται στην σταδιακή εμπιστοσύνη στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα από τους ιδιώτες καταθέτες.

Πίνακας 1: Σύνολο Καταθέσεων Ιδιωτικού Τομέα

	Πίνακας 3. Καταθέσεις Ιδιωτικού Τομέα			μηνιαίες μεταβολές		ετήσιες μεταβολές	
	Νοε-15	Οκτ-16	Νοε-16	€	%	€	%
(υπόλοιπα σε εκατ. €)							
Σύνολο	120.902	124.632	124.804	172	0,1%	3.902	3,2%
Καταθέσεις όψεως	21.916	24.370	24.767	397	1,6%	2.851	13,0%
Ταμειωτηρίου	50.233	50.026	49.504	-521	-1,0%	-728	-1,4%
Προθεσμίας	48.608	50.089	50.386	297	0,6%	1.777	3,7%
Ρέπτος	145	147	147	0	0,0%	2	1,4%
Νοικοκυριά	100.876	102.947	102.653	-294	-0,3%	1.777	1,8%
Καταθέσεις όψεως	9.048	9.734	9.668	-66	-0,7%	620	6,8%
Ταμειωτηρίου	50.233	50.026	49.504	-521	-1,0%	-728	-1,4%
Προθεσμίας	41.595	43.188	43.481	293	0,7%	1.886	4,5%
Επιχειρήσεις	20.026	21.685	22.151	466	2,2%	2.125	10,6%
Καταθέσεις όψεως	12.868	14.637	15.099	462	3,2%	2.231	17,3%
Προθεσμίας	7.013	6.901	6.905	4	0,1%	-108	-1,5%
Ρέπτος	145	147	147	0	0,0%	2	1,4%

Πηγή: ΤΕΕ

Όπως διαπιστώνεται από τα στοιχεία της Τραπέζης της Ελλάδας, τόσο στο σύνολο, όσο και στους επιμέρους δείκτες οι καταθέσεις του ιδιωτικού τομέα παρουσιάζουν έναν σχετικά αυξητικά σταθερό ρυθμό μεταβολής του 3,2% από

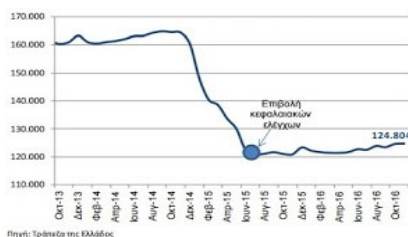
53 Διάγραμμα 5.

το Νοέμβριο του 2015 έως το Νοέμβριο του 2016. Έτσι από τα 120,9 δις ευρώ καταθέσεων του ιδιωτικού τομέα το Νοέμβριο του 2015, το σύνολο των ιδιωτικών καταθέσεων αυξάνει ένα χρόνο μετά, το Νοέμβριο του 2016, στα 124,8 δις.

Συγκρίνοντας μάλιστα την περίοδο που προηγείται της επιβολής των κεφαλαιακών ελέγχων (capital controls), με την αντίστοιχη που ακολουθεί, όπως αποτυπώνεται στα στοιχεία του Πίνακα 2, επιβεβαιώνεται ότι η αβεβαιότητα και η αστάθεια που προηγήθηκε κατά τη χρονική περίοδο από τον Δεκέμβριο του 2014, έως τον Ιούλιο του 2015, είχε καθοριστικές επιπτώσεις στο τραπεζικό σύστημα⁵⁴.

Από τα στοιχεία του Πίνακα 2 διαφαίνεται ότι την περίοδο Οκτωβρίου 2013-Δεκεμβρίου 2014, υπάρχει ένας σταθερός ρυθμός καταθέσεων του ιδιωτικού τομέα, που ανέρχεται στα 160 δις ευρώ, με οριακά ανοδικές μάλιστα διακυμάνσεις. Από το Δεκέμβριο του 2014, που η χώρα μπαίνει σε ένα κλίμα πολιτικής αβεβαιότητας, οι καταθέσεις του ιδιωτικού τομέα κυριολεκτικά κατακρημνίζονται, αφού σε ένα μόνο εξάμηνο, ως την επιβολή των capital controls, έχουν «φύγει» από το ελληνικό τραπεζικό σύστημα 50 δις ευρώ!

Πίνακας 2: Οι καταθέσεις πριν και μετά τα Capital Controls

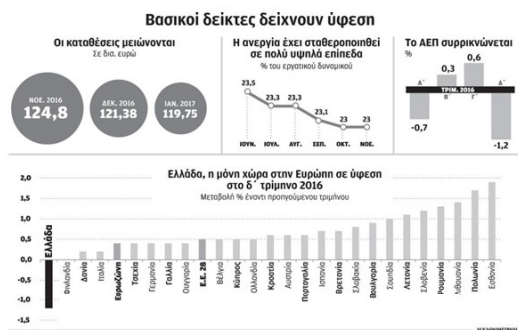
Η καθοδική λοιπόν πορεία αρχίζει να αναστρέφεται, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα 1 και 2, και η εμπιστοσύνη των ιδιωτών αποταμιευτών⁵⁵, έστω και διστακτικά να αποκαθίσταται. Η κατασκευή όμως της εικόνας του κράτους, που αδυνατεί να ολοκληρώσει την αξιολόγηση, λόγω του αντίλαλου

54 Η αστάθεια αυτή κορυφώθηκε από το φθινόπωρο του 2014, όταν ο δημόσιος διάλογος περιστρεφόταν στο αν θα κλείσει η αξιολόγηση, αλλά και στην αστάθεια που πυροδότησε η πολιτική αβεβαιότητα, λόγω της πιθανότητας, τότε, να μην εκλεγεί, με την απαιτούμενη από το Σύνταγμα σύμφωνη γνώμη των πολιτικών δυνάμεων, ο νέος Πρόεδρος της Δημοκρατίας.

55 Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΤτΕ που αφορούν το Νοέμβριο του 2016 οι καταθέσεις επιχειρήσεων και νοικοκυριών διαμορφώθηκαν στα 124,8 δις ευρώ, αυξημένες μόλις κατά 4 δις ευρώ περίπου σε σχέση με τα επίπεδα του καλοκαιριού του 2015! Αξιοσημείωτο πάντως είναι το γεγονός η τάση επιστροφής καταθέσεων άρχισε να φαίνεται απ' το καλοκαίρι του 2016, μετά δηλαδή την ολοκλήρωση της α' αξιολόγησης απ' τους δανειστές και κυρίως μετά την απελευθέρωση του «φρέσκου χρήματος» από τα capital controls, στις 22 Ιουλίου. Τότε βέβαια ξεκίνησε και μία μεγάλη προωθητική καμπάνια προϊόντων και υπηρεσιών από τα τραπεζικά ιδρύματα ώστε να προσελκύσουν καταθέσεις. Τα επιτόκια βέβαια κινούνται γύρω στο 0,65% αν και αυτό ανεβαίνει στο 1,20% όταν πρόκειται για «φρέσκο χρήμα». Με βάση τα αναλυτικά στοιχεία της ΤτΕ φαίνεται πως οι καταθέσεις του ιδιωτικού τομέα – επιχειρήσεων και νοικοκυριών – είναι μοιρασμένες μεταξύ ταμειευτηρίου και προθεσμίας. Οι πρώτες είναι περίπου 50 δις ευρώ και οι δεύτερες 48,6 δις ευρώ.

των ειδήσεων, όσο και της πλαισίωσης τους από τους εγχώριους και διεθνείς επικοινωνιακούς οργανισμούς, καθώς και τα νέα μέσα επικοινωνίας επαναφέρουν το κλίμα αβεβαιότητας με την επανεμφάνιση του όρου Grexit, η οποία αποτυπώνεται στην **εκροή 2,45 δις ευρώ**⁵⁶ από το ελληνικό τραπεζικό σύστημα⁵⁷ σε 45 μόνο μέρες!. Ενισχυτικό παράγοντα της εικόνας αβεβαιότητας αποτελεί η δημοσιοποίηση των στοιχείων των τραπεζικών καταθέσεων, της ανεργίας, αλλά και της ανάπτυξης της οικονομίας της χώρας το δ' τρίμηνο του 2016.

Πίνακας 3: Βασικοί δείκτες ύφεσης της ελληνικής οικονομίας

Πηγή: <http://www.kathimerini.gr/899452/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/dysoiwna-mhnymata-gia-to-a-trimhno-2017> (προσπελάστηκε στις 08/03/2017).

Στο περιβάλλον που αρχίζει και διαμορφώνεται αλλά κυρίως, στην επανεμφάνιση του όρου Grexit, τόσο στα νέα μέσα επικοινωνίας, όσο και στις διαδικτυακές εκδόσεις των οργανισμών επικοινωνίας, την περίοδο που εξετάζεται έρχεται να προστεθεί η δημοσιοποίηση της *Εισαγωγικής τοποθέτησης του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος*⁵⁸ στη Βουλή της Ελλάδας στις 13 Φεβρουαρίου 2017, στην οποία επισημαίνεται ότι «*Παρά τις θετικές ενδείξεις που καταγράφονται σήμερα και την πρόοδο που έχει επιτευχθεί, εξακολουθούν να υπάρχουν κίνδυνοι*

56 «Καταθέσεις 2,5 δις. ευρώ “έφυγαν” από τις τράπεζες τις τελευταίες 45 ημέρες». *Business News*. 16.02.17. Στο: <http://www.businessnews.gr/article/65278/katatheseis-25-dis-eyro-efygan-apo-tis-trapezes-tis-televtaias-45-imeres> (προσπελάστηκε στις 01.03.17). Το γεγονός της μαζικής αυτής εκροής σήμανε «συναγερμό» με αποτέλεσμα την Τρίτη, 28 Φεβρουαρίου 2017, ο Πρωθυπουργός να συναντηθεί με την Ένωση Τραπεζών Ελλάδας. Σύμφωνα με την ανακοίνωση του Επαγγελματικού Επιμελητήριου Ελλάδος, που επικαλείται το ΑΠΕ «*συζητήθηκαν οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας, η συνεργασία κυβέρνησης και τραπεζών, με στόχο τη βελτίωση της παροχής ρευστότητας στην πραγματική οικονομία και τις επιχειρήσεις, η αποτελεσματική διαχείριση των μη εξυπηρετούμενων δανείων και η περαιτέρω ενίσχυση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος*». Στο: <http://www.eea.gr/el/articles/synantisi-tsipra-me-trapezites-sto-epikentro-kokkina-daneiareystitita> (προσπελάστηκε στις 01.03.17).

57 Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η ανάλυση του Γαλλικού Πρακτορείου για την αναζωπύρωση της ελληνικής κρίσης. Περισσότερα: «AFP: Οι 5 λόγοι για τους οποίους αναζωπύρωθηκε η ελληνική κρίση». Στο: <http://www.anixneuseis.gr/?p=162650> (προσπελάστηκε στις 01/03/2017).

58 «Εισαγωγική τοποθέτηση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος κ. Γιάννη Στουρνάρα στη Βουλή των Ελλήνων με θέμα ημερησίας διάταξης: ‘Συζήτηση επί της Ενδιάμεσης Έκθεσης της Τράπεζας της Ελλάδος για τη Νομοματική Πολιτική 2016’». Στο: http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/News/Speeches/DispItem.aspx?Item_ID=411&List_ID=b2e9402e-db05-4166-9f09-e1b26a1c6f1b (προσπελάστηκε στις 01/03/2017).

για τις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας. Ο σημαντικότερος και αμεσότερος κίνδυνος είναι η μη έγκαιρη κατάληξη των διαπραγματεύσεων για την ολοκλήρωση της δεύτερης αξιολόγησης του προγράμματος. Δεδομένων των εθνικών εκλογικών αναμετρήσεων σε μία σειρά από χώρες-μέλη της ευρωζώνης στο άμεσο μέλλον, ο χρήσιμος χρόνος που απομένει είναι ελάχιστος. Υπενθυμίζεται ότι η δεύτερη αξιολόγηση έπρεπε, σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, να είχε ολοκληρωθεί πέρυσι το Φεβρουάριο. Η περαιτέρω καθυστέρηση της ολοκλήρωσής της πέραν του τρέχοντος μηνός, πρώτον, θα τροφοδοτήσει ένα νέο κύκλο αβεβαιότητας, δεύτερον, θα καταστήσει δυσχερέστερη την επίτευξη συμφωνίας και τρίτον, θα υποσκάψει την προβλεπόμενη ανάκαμψη της οικονομίας. Αυτό θα καταστήσει ενδεχομένως αναγκαία τη λήψη νέων μέτρων για την επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων με αποτέλεσμα να μειώσει περαιτέρω το ρυθμό ανάπτυξης. Ένα τέτοιο αρνητικό σπινάλ θα μπορούσε να επαναφέρει την οικονομία σε ύφεση και στην επανάληψη των αρνητικών εξελίξεων που έλαβαν χώρα το πρώτο εξάμηνο του 2015».

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι μία σειρά πολιτικών και οικονομικών παραμέτρων, με τη διαμεσολάβηση και αναπαραγωγή τους, κατασκευάζουν επικοινωνιακά την εικόνα ενός ελληνικού κράτους σε κρίση, ως απόρροια σε πρώτο επίπεδο μια συνεχούς διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στα εισερχόμενα μηνύματα και στην ήδη διαμορφωμένη, προϋπάρχουσα εικόνα⁵⁹, που έχει δομηθεί όλη την προηγούμενη περίοδο, αλλά και ως σύνολο παραγόμενων μηνυμάτων, καθώς και αναπαραγωγής συμβολικών διεργασιών.

Έτσι, η Ελλάδα επαναποθετείται στη δημόσια πολιτική και οικονομική σφαίρα, ξανά, ως εικόνα χώρας σε κρίση...

6. Συμπεράσματα

Στο νέο ψηφιακό δημόσιο χώρο που αποκτά σταδιακά αυτόνομα χαρακτηριστικά ο πολιτικός αντίλαλος των ειδήσεων σε συνδυασμό με την πλαισίωσή τους, φαίνεται να επηρεάζει τις λειτουργίες της ελληνικής οικονομικής πραγματικότητας. Τα ελληνικά διαδικτυακά μέσα επικοινωνίας, καθώς και τα νέα μέσα επικοινωνίας, όπως το twitter, με τους μηχανισμούς δόμησης και αναπαραγωγής της εικόνας του ελληνικού κράτους σε διαρκή κρίση στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ένωσης, φαίνεται να συμβάλλουν στην παραγωγή και αναπαραγωγή ενός οικονομικού κλίματος αβεβαιότητας και αστάθειας.

Τα πλαίσια (frames) των ειδήσεων αποτελώντας τα κυρίαρχα σχήματα νόησης, ερμηνείας και παρουσίασης, αλλά και επιλεκτικής έμφασης και επιλογής της πραγματικότητας, κατασκευάζουν την εικόνα της χώρας, η οποία παρά τα σκληρά οικονομικά μέτρα που κλήθηκε να εφαρμόσει στο όνομα ενός ευρωπαϊκού πλαισίου συμφωνίας, επτά χρόνια μετά κινδυνεύει με έξοδο από το σκληρό πυρήνα της ευρωζώνης (Grexit).

59 Σαμαράς, Αθ. (2014). *Εικόνες Κρατών*. Αθήνα: Καστανιώτης, σ.σ. 13-14.

Τα πλαίσια αυτά επιτυγχάνουν την οργάνωση και αντίληψη της πραγματικότητας με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποκτά κοινό νόημα και για τους δύο δρώντες της επικοινωνιακής διαδικασίας. Τους παραγωγούς αυτής της πραγματικότητας αλλά και τους δέκτες, δηλαδή το κοινό, το οποίο φαίνεται ότι επηρεάζεται καθοριστικά. Ο πολιτικός αντίλαλος σε συνδυασμό με την τεχνική της πλαισίωσης λειτουργούν με τέτοιο τρόπο, που προωθούν έναν συγκεκριμένο ορισμό του προβλήματος, (Hall) μια ορισμένη αιτιώδη ερμηνεία, μια ηθική αξιολόγηση ή ακόμη και ερμηνεία για την αντιμετώπισή του, με στόχο την κατασκευή και αναπαραγωγή της πολιτικής συγκατάθεσης (Lukes).

Στην ελληνική συλλογική κοινωνική και πολιτική μνήμη με τους μηχανισμούς κατασκευής της πραγματικότητας καθώς και της παραγωγής της μνήμης⁶⁰ κατασκευάζεται η επιλεκτική αντίληψη του πολίτη, μέσω συγκεκριμένης ενίσχυσης των πεποιθήσεων και στάσεων.

Τα ηλεκτρονικά μέσα, καθώς και τα νέα μέσα με τον τελετουργικό τρόπο αναπαραγωγής και επικοινωνίας των πλαισίων της ορισμένης από αυτά πραγματικότητας, σχηματοποιούν⁶¹, κατασκευάζουν και αναπαράγουν επικοινωνιακά τον ηθικά υπαίτιο⁶², τη χώρα που ευθύνεται η ίδια για τα προβλήματά που αντιμετωπίζει. Ταυτόχρονα με τους ίδιους μηχανισμούς σχηματοποιούν και αναπαράγουν την εικόνα της χώρας σε μια διαρκή κρίση, προκαλώντας έναν ηθικό και οικονομικό πανικό. Το ελληνικό κράτος εξακολουθεί να βρίσκεται σε κρίση, όσο δεν ολοκληρώνεται η αξιολόγηση. Η εικόνα του κράτους σε κρίση μάλιστα χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα διακινδύνευσης (Σαμαράς) ορατή από όλους: τους δανειστές-εταίρους, αλλά και τους πολίτες. Δημιουργείται κατ' αυτόν τον τρόπο μια «κουλτούρα της κρίσης, που διακινείται μέσω της τεχνολογίας»⁶³ και που φαίνεται να επιδρά σημαντικά στην κοινωνική συνοχή⁶⁴.

Η επίδραση αυτής της κουλτούρας της κρίσης συμβάλλει έντονα στην αρνητική αντίδραση των πολιτών, η οποία αποτυπώνεται σε βασικούς οικονομικούς δείκτες. Πέραν της απόδοσης του διετούς ομολόγου, ως καθοριστικού στοιχείου για την αξιολόγηση της οικονομικής και κατ' επέκταση της πολιτικής εικόνας της Ελλάδας, διαπιστώνεται έντονη εκροή καταθέσεων από το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, όπως καταδεικνύουν τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας⁶⁵.

60 Gerbner, G., Fiske, J. & Τσουκαλάς, Κ. (1999). Κατασκευάζοντας Πραγματικότητες. Στο: Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σ.σ.577-580

61 Funckhouser, R. & Shaw, E. (1990). How Synthetic Experience Shapes Social Reality. Στο: *Journal of Communication*. Τομ. 40, σ.σ. 75-87· Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική Επικοινωνία. Διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.σ.222-226.

62 Καϊτατζή-Γουίτλοκ, Σ. (2012). Επικοινωνία: Θεωρία στην Πράξη. Αθήνα: Λιβάνης. σ.σ. 284-285. Επίσης: Lilleker, D. (2007). *Key Concepts in Political Communication*. London: Sage. p.p.83-84.

63 Βώβου, Ι. (2013). Βώβου, Ι. (2013). Η κρίση και/στα ΜΜΕ: Η τηλεοπτική κουλτούρα της κρίσης. Στο: *Η κρίση και τα ΜΜΕ. Γ. Πλειός (επιμ)*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.σ.334-335.

64 Χαρακτηριστικό είναι το δοκίμιο του ιστορικού Richard Hofstadter για την δημιουργία απειλών, κινδύνων και χαρτοποψίας στην αμερικανική πολιτική και κοινωνική ζωή, το οποίο πρωτοδημοσιεύθηκε στο Harper's Magazine, το Νοέμβριο του 1964. σ.σ. 77-86. Στο: Βώβου, Ι. (2013). Βώβου, Ι. (2013). Η κρίση και/στα ΜΜΕ: Η τηλεοπτική κουλτούρα της κρίσης. Στο: *Η κρίση και τα ΜΜΕ. Γ. Πλειός (επιμ)*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.334, σημ. 20.

65 Η δημοσίευση μάλιστα στις 8 Μαρτίου 2017 του ρυθμού μεταβολής των καταθέσεων του ιδιωτικού

Η εμμονή λοιπόν σε μονομερείς μονεταριστικές πολιτικές για την επίλυση οικονομικών κρίσεων, όπως της ελληνικής, συντείνουν στη δημιουργία μιας αρνητικής εικόνας για την Ελλάδα, αλλά και αρνητικής ιδεολογικής τοποθέτησης απέναντι στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συνολικά στην Ευρώπη, συμβάλλοντας σε ένα κλίμα πολιτικής άρνησης και απαξίωσης των ευρωπαϊκών θεσμών και λειτουργιών⁶⁶.

Έτσι από την εικόνα της Ενωμένης Ευρώπης των κοινών πολιτικών, πρωτίστως, και οικονομικών στόχων, που αποτελούσε την πρόκληση και το ζητούμενο της μετά το Μάαστριχτ εποχής⁶⁷, προβάλλει ως κυρίαρχη εικόνα με τον πλέον πανηγυρικό τρόπο η Ευρώπη των πολλών ταχυτήτων⁶⁸.

Από το ευρωπαϊκό κεκτημένο του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας των πολιτών, αναδεικνύεται η εικόνα της χώρας σε μόνιμη, διαρκή και αθεράπευτη κρίση, λόγω του υψηλού χρέους εσχάτως, των χαμηλών πρωτογενών πλεονασμάτων προηγουμένως, της αδυναμίας δανεισμού του ελληνικού κράτους στην αρχή της εφαρμογής των Προγραμμάτων Δημοσιονομικής Προσαρμογής (2010).

Η υποχώρηση επομένως του πολιτικού προς όφελος του οικονομικού είναι προφανής. Αυτό που μένει να διαπιστωθεί είναι αν τελικά αυτή η κουλτούρα της κρίσης θα προσλάβει μόνιμα και ενδεχομένως καθοριστικά για την εξέλιξη του ευρωπαϊκού εγχειρήματος χαρακτηριστικά.

Στην φαινομενικά αυτή τοξική μη αναστρέψιμη κατάσταση, θα μπορούσε να αντιταχθεί ως «πολιτικό αντίδοτο» η επαναφορά στις αξίες του ανθρωπισμού, της δημοκρατίας και της παιδείας για τη δημιουργία μιας «νέας προσωπικότητας» που θα ήταν ικανή να ανταποκριθεί στις νέες οικονομικές, πολιτικές και γεωπολιτικές προκλήσεις⁶⁹.

Κυρίως, όμως η πίστη στην αξία της πραγματικής πολιτικής συμμετοχής και της πραγματικής λειτουργίας των θεσμών.

τομέα είναι επιβεβαιωτική της τάσης που είχε ήδη αρχίσει να καταγράφεται όλη την προηγούμενη περίοδο. Περισσότερα στα στοιχεία του Πίνακα 3.

66 Σταυρόπουλος, Α. (2016). Πολιτική Συμμετοχή και Πολιτική Εκπροσώπηση. Η Δημοκρατία την εποχή της κυριαρχίας της Επικοινωνίας. *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*, τχ.3/2016. σ.σ. 25-26. Στο: <http://politika.inpatra.gr/issues/issue3/> (προσπελάστηκε στις 25/02/2017)

67 Σταυρόπουλος, Κ. (1992). Στοιχεία της κοινής εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας στην Κοινοτική Ευρώπη μετά τη Μάαστριχτ εποχή. Στο: «*Τετράδια: πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής*», τχ. 29/30. Αθήνα: Στοχαστής, σ.σ. 89-106

68 Η μίνι Σύνοδος Κορυφής στις Βερσαλλίες με τη συμμετοχή της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ισπανίας, και η κοινή ανακοίνωση που εξεδόθη στο δείπνο αναφέρει ρητά και κατηγορηματικά ότι «ορισμένες χώρες» θα μπορούσαν «να προχωρήσουν πιο γρήγορα και πιο μακριά σε τομείς όπως η άμυνα, η ευρωζώνη, μέσω της εμβάθυνσης της οικονομικής και νομισματικής ένωσης, όπως είναι η φορολογική και κοινωνική εναρμόνιση, όπως είναι ο πολιτισμός ή η νεολαία». «Βερσαλλίες: «Προς μια Ευρώπη πολλών ταχυτήτων». *EURONEWS*. 06/03/2017. Στο: <https://www.youtube.com/watch?v=GK-YEUQ6muY> (προσπελάστηκε στις 06/03/2017).

69 Ο Παύλος Μπακογιάννης «προφητικά» έγραφε στις 11 Αυγούστου του 1983: «Ας μη γελοιάστε: η ελληνική κακοδαιμονία δε θεραπεύεται ούτε με σπασμωδικά μέτρα ούτε με επιμέρους προγράμματα ούτε 'με θεσμικές βελτιώσεις'... Το πρόβλημα... είναι καθαρά πρόβλημα πολιτιστικό. Και για να αντιμετωπιστεί χρειάζονται οι συντονισμένες προσπάθειες της οικογένειας, του σχολείου και της πολιτείας για τη δημιουργία μιας νέας ελληνικής προσωπικότητας». [που] «θα είναι σε θέση να καταλάβει ότι η δική της τύχη και η ποιότητα ζωής εξαρτάται σε μεγάλο ποσοστό από την πορεία ολόκληρης της κοινωνίας μέσα στην οποία αναπτύσσεται και ζει». Μπακογιάννης, Π. (2001). *Νεοελληνική Πολιτική Κουλτούρα*. Αθήνα: Κάκτος, σ.σ.64-65.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλωνιστιώτου, Σ. (2016). *Ο αντίλαλος ειδήσεων στα κοινωνικά δίκτυα*. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 04/12/2016. Στο: <http://www.kathimerini.gr/886237/article/epikairothta/kosmos/o-antilalos-eidhsewn-sta-koinwnika-diktya> (προσπελάστηκε στις 19/2/2017).
- Ανδρεάδης, Γ. (1989). *Τα παιδιά της Αντιγόνης. Μνήμη και Ιδεολογία στη Νεότερη Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Βέλτσος, Γ. (1999). Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα ΜΜΕ. Στο: *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σ.σ. 43-50.
- Βώβου, Ι. (2013). Η κρίση και/στα ΜΜΕ: Η τηλεοπτική κουλτούρα της κρίσης. Στο: *Η κρίση και τα ΜΜΕ*. Γ. Πλειός (επιμ). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική Επικοινωνία. Διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Διβράμης, Γ. (2016). *RankBrain Το νέο τρίτο σήμα κατάταξης της Google*. Στο: <http://paramarketing.gr/rankbrain-neo-trito-sima-katataxis-google/> (προσπελάστηκε στις 19/02/2017).
- Έκχαρτ, Η. (2013). Η ελληνική δημοσιονομική κρίση στον Γερμανικό Τύπο. Στο: *Η κρίση και τα ΜΜΕ*. Γ. Πλειός (επιμ). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ζέρη, Π. (1999). Η μνήμη της κοινωνίας. Από το μοντέλο αποθήκευσης στο μοντέλο παραγωγής μνήμης. Στο: *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σ.σ.68-75.
- Καλογερόπουλος, Α., Παναγιώτου, Ν. & Δημητρακοπούλου, Δ. (2016). *Reuters Institute: Έρευνα για τις ψηφιακές Ειδήσεις. Ελλάδα (2016)*. Reuters Institute for the Study of Journalism-ΑΠΘ.
- Καταϊτζή-Γουίτλοκ, Σ. (2012). *Επικοινωνία:Θεωρία στην Πράξη*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Μπακογιάννης, Π. (2001). *Νεοελληνική Πολιτική Κουλτούρα*. Αθήνα: Κάκτος
- Πλειός, Γ. (2013). *Η κρίση και τα ΜΜΕ*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Πλειός, Γ. (2001). *Ο Λόγος της Εικόνας. Ιδεολογία και Πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Σαμαράς, Αθ. (2014). *Εικόνες Κρατών*. Στο: *Αθ. Σαμαράς (επιμ) Εικόνες Κρατών. Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Καστανιώτης Αθήνα: Καστανιώτης
- Σκαρπέλος Γ. (2012). *Εικόνα και κοινωνία*. Αθήνα: Τόπος.
- Σταυρόπουλος, Α. (2017). Από την Εκκλησία του Δήμου στην Εικονική Δημοκρατία. Στο: Π. Γεωργογιάννης (επιμ). *Δημοκρατία: Μύθος ή*

- Πραγματικότητα, Προκλήσεις, προβληματισμοί και προοπτικές*. Πάτρα. σ.σ. 267-296.
- Σταυρόπουλος, Α. (2016). Πολιτική Συμμετοχή και Πολιτική Εκπρόσωψη: Η Πολιτική την εποχή της κυριαρχίας της Επικοινωνίας. *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*. τχ. 3/2016. σ.σ.7-34. Στο: <http://politika.inpatra.gr/issues/issue3/> (προσπελάστηκε στις 25/02/2017).
- Σταυρόπουλος, Α. (2015). *Πολιτική Επικοινωνία και Image Making στην Ελλάδα*. Αθήνα: Μυρμιδόνες.
- Σταυρόπουλος, Κ. (1992). Στοιχεία της κοινής εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας στην Κοινοτική Ευρώπη μετά τη Μάαστριχτ εποχή. Στο: «*Τετράδια: πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής*», τχ. 29/30. Αθήνα: Στοχαστής, σ.σ. 89-106.
- Ψύλλα, Μ. (2010). *Μεθοδολογία της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον έντυπο λόγο*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

Ξενόγλωσση

- Alexopoulos, M., & Cohen, J. (2015). The power of print: Uncertainty shocks, markets, and the economy. *International Review of Economics & Finance*. 40, pp. 8-28
- Avraham, E. & Ketter, E. (2008). *Media Strategies for Marketing Places In Crisis*. Oxford: Elsevier.
- Barbera, P., Jost, J. T., Nagler, J., Tucker, J. A., and Bonneau, R. (2015). «Tweeting From Left to Right: Is Online Political Communication More Than an Echo Chamber? ». *Psychological Science Online First*. Στο: https://psych.nyu.edu/jost/Tweeting%20from%20Left%20to%20Right_Is%20Online%20Political%20Communication%20More%20Than%20an%20Echo%20Chamber.pdf (προσπελάστηκε στις 19/02/2017).
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *Quarterly Journal of Economics, forthcoming*.
- Bouzgarrou, H., & Chebbi, T. (2015). Does news on the euro area impact the sovereign yield spreads? *International Journal of Monetary Economics and Finance*. 8(1), pp. 4-19
- Coombs, T.W. (1999). *Ongoing Crisis Communication*. Sage Publications. pp. 2-3
- Coombs, T. W. (2006). The Protective Powers of Crisis Respond Strategies: Managing Reputation Assets During a Crisis. Στο: *Journal of Promotion Management*. Vol. 12 (3/4). pp. 241-260.
- Craig, G. (2016). *Performing Politics: Media Interviews, Debates and Press Conferences*. New York: John Wiley & Sons.
- Druckman, J. N. (2001). «The implications of framing effects for citizen competence». *Political behavior*. 23 (3): pp. 225-256.

- El-Bermawy, M. (2016). «Your Filter Bubble is Destroying Democracy». Wired. Στο: <https://www.wired.com/2016/11/filter-bubble-destroying-democracy/> (προσπελάστηκε στις 17/02/2017).
- Entman, R. (1993). «Framing: toward clarification of a fracture paradigm». Στο: *Journal of Communication*. 43. pp. 51-58.
- Flaxman, S., Sharad, G. & Rao, J.M. (2016). «Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News». *Public Opinion Quarterly*. Vol. 80, Special Issue, 2016, pp. 298–320. Στο: <https://5harad.com/papers/bubbles.pdf> (προσπελάστηκε στις 19/02/2017).
- Funckhouser, R. & Shaw, E. (1990). How Synthetic Experience Shapes Social Reality. Στο: *Journal of Communication*. Τομ. 40, σ.σ. 75-87.
- Gamson, W.A., Modigliani, A. (1989). «Media discourse and public opinion: a constructionist approach». *American Journal of Sociology*. 95: pp.1-39.
- Gamson, W.A., Modigliani, A. (1987). «The changing culture of affirmative action». Στο: Braungart, R.G. & Braungart, M.M. *Research in political sociology*. 3: pp.137-177.
- Gerbner, G., Fiske, J. & Τσουκαλάς, Κ. (1999). Κατασκευάζοντας Πραγματικότητες. Στο: *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σ.σ.577-592.
- Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching: mass media in the making and un-making of the New Left*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An essay on the Organization of Experience*. Boston: Northwestern University.
- Griffin, E. (2003). *A first Look at Communication Theory*. New York: McGraw Hill.
- Hofstadter, R. (1964). The Paranoid Style in American Politics. *HARPERS MAGAZINE*, Nov. pp. 77-86. Στο: <http://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/1/>
- Holtz-Bacha, C. & Just, M.R. (eds). (2017). *Routledge Handbook of Political Advertisement*. New York: Routledge.
- Iyengar, S. (1990). The Accessibility Bias in Politics: Television News and Public Opinion. Στο: *International Journal of Public Opinion Research Vol. 2 No. 1*. Διαθέσιμο στο: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.935.3820&rep=rep1&type=pdf> (προσπελάστηκε στις 04/03/2017).
- Jardin, S., Bouchard, S. & Hartley, J. (2017). Modern Political Advertising and persuasion. Στο: *Routledge Handbook of Political Advertisement*. (eds) Christina Holtz-Bacha & Marion, R. Just. New York: Routledge. pp.19-20.
- Kotler, Ph., Haider, D. H. & Rein, I. (1993). *Marketing Places*. New York: The Free Press

- Kunczik, M. (1997). *Images of Nations and International Public Relations*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Lilleker, D. (2007). *Key Concepts in Political Communication*. London: Sage.
- Lippmann, W. 1922. *Public Opinion*. New York: Free Press.
- Lukes, S. (2004). Εξουσία. *Μια Ριζοσπαστική Θεώρηση*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Margolis E. (1999) «Picturing Labor: Visual Ethnography of the Coal Mine Labor Process». στο: *Visual Sociology*, 12(2): p.8.
- Mitchell, A., Gottfried, J. & Matsa, K.E. (2015). «Facebook Top Source for Political News Among Millennials». Στο: <http://www.journalism.org/2015/06/01/facebook-top-source-for-political-news-among-millennials/> (προσπελάστηκε στις 17/02/2017).
- Nielsen, R.K. (2012) *Ground Wars: Personalized Communication in Political Campaigns*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1981). «The framing of decisions and the psychology of choice». *Science*. 211 (4481): pp. 453-458.
- Van Gorp, B. (2005). «Where is the frame?: victims and intruders in the Belgian press coverage of the asylum issue». *European Journal of Communication*. 20: pp. 487-507.
- Robins, K. (1996). *Into the Image*. London: Routledge.
- Severin, W. J. & Tankard, J.W. (1992). *Communication Theories: Origins, Methods and Uses in the Mass Media*. London: Longman
- Scheufele, D.A. & Tewksbury, D. (2007). «Framing agenda setting and priming: the evolution of three media effects models». *Journal of Communication*. 57: pp. 9-20.
- Wang, J. (2008). The power and limits of branding in national image communication in global society. *International Political Communication*, 14(2), pp. 9-24.
- Wildmer, D. G., Sacchi, A. (2016). «Has the Grexit news spilled over into euro area financial markets? The role of domestic political leaders, supranational executives and institutions». *Money and Finance Research Group*. Prometeia Associazione (Italy), Sapienza University of Rome (Italy) & Governance and Economics Research Network (Spain). Working paper, No 134, pp. 13-15
- Xiufang Li (Leah) & Naren Chitty. (2009). Reframing national image: A methodological framework. Στο: *conflict & communication online*. Vol. 8. No.2, p.p.3-4.

Διαδικτυακές Πηγές

“Why I’m Voting For Donald Trump”. Στο: <https://kellyquelette.wordpress.com/2016/10/11/why-im-voting-for-donald-trump/> (προσπελάστηκε στις 17/02/17).

- «Ο Τεντ Μάλοχ στον ANTI: Grexit και νέο μνημόνιο με το ΔΝΤ». *ANTI*, 10/02/2017. Στο: <http://www.enikos.gr/economy/434065/o-tent-malox-ston-ant1-grexit-kai-neo-mnimonio-me-to-dnt-binteo> (προσπελάστηκε στις 19/02/2017).
- «Trump EU Ambassador Candidate Ted Malloch: Strong Reason for Grexit». *The Pappas Post*. 05/02/17. Στο: <https://www.youtube.com/watch?v=e30mfq4vGuM> (προσπελάστηκε στις 19/02/2017).
- «Economist: Τρεις λόγοι που είναι ανοιχτό το σενάριο του 'Grexit'». *CNN Greece*. 09/02/17. Στο: <http://www.cnn.gr/oikonomia/story/66752/economist-treis-logoi-poy-einai-anoixto-to-senario-toy-grexit> (προσπελάστηκε στις 19/02/2017).
- «Η ρευστότητα, το ευρώ, το GREXIT και το μέλλον». *Pontos News*. 14/02/17. Στο: <http://www.pontos-news.gr/article/160173/i-reystotita-eyro-grexit-kai-mellon> (προσπελάστηκε στις 26/02/2017).
- «Άποψη: Και ξαφνικά αρχίσαμε ξανά το φλερτ με το Grexit». *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*. 05/02/17. Στο: <http://www.kathimerini.gr/894874/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/apoyh-kai-3afnika-arxisame-3ana-to-flert-me-to-grexit> (προσπελάστηκε στις 01/03/2017).
- «Δυσοίωνα μηνύματα για το α' τρίμηνο 2017». *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*. 08.03.17. Στο: <http://www.kathimerini.gr/899452/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/dysoiwna-mhnymata-gia-to-a-trimhno-2017> (προσπελάστηκε στις 08/03/2017).
- «Εισαγωγική τοποθέτηση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος κ. Γιάννη Στουρνάρα στη Βουλή των Ελλήνων με θέμα ημερήσιας διάταξης: 'Συζήτηση επί της Ενδιάμεσης Έκθεσης της Τράπεζας της Ελλάδος για τη Νομισματική Πολιτική 2016'». Στο: http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/News/Speeches/DispItem.aspx?Item_ID=411&List_ID=b2e9402e-db05-4166-9f09-e1b26a1c6f1b (προσπελάστηκε στις 01/03/2017).
- «AFP: Οι 5 λόγοι για τους οποίους αναζωπυρώθηκε η ελληνική κρίση». Στο: <http://www.anixneuseis.gr/?p=162650> (προσπελάστηκε στις 01/03/2017).
- «Καταθέσεις 2,5 δισ. ευρώ "έφυγαν" από τις τράπεζες τις τελευταίες 45 ημέρες». *Business News*. 16.02.17. Στο: <http://www.businessnews.gr/article/65278/katatheseis-25-dis-eyro-efygan-apo-tis-trapezes-tis-teleytaies-45-imeres> (προσπελάστηκε στις 01.03.17).
- «Συνάντηση Τσίπρα με τραπεζίτες-Στο επίκεντρο κόκκινα δάνεια, ρευστότητα». *Επαγγελματικό Επιμελητήριο Ελλάδας*. 28/02/17. Στο: <http://www.eea.gr/gr/el/articles/synantisi-tsipra-me-trapezites-sto-epikentro-kokkina-daneiareystotita> (προσπελάστηκε στις 01.03.17).

«Δυσφορία και έκπληξη από το Μαξίμου για δημοσίευμα του Reuters». *EPT.16/03/2017*. (προσπελάστηκε στις 16/03/2017).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ.** σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και Παιδαγωγικά στο Πανεπιστήμιο Πατρών. Είναι διδάκτωρ του Παντείου Πανεπιστημίου. Έχει εργαστεί στον τομέα των μέσων ενημέρωσης και της πολιτικής επικοινωνίας, ενώ τα τελευταία χρόνια εργάζεται στη δημόσια εκπαίδευση. Επιστημονικές ανακοινώσεις του με κριτές, καθώς και άρθρα του έχουν παρουσιαστεί σε συνέδρια και επιστημονικά έντυπα. Στοιχεία επικοινωνίας: anastavropoulos@gmail.com

Ναγόπουλος Νίκος

Γλωσσική Ανάλυση και Διωποκειμενικότητα στον Κριτικό Ορθολογισμό

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη θα εξετάσουμε την έννοια της **διωποκειμενικότητας** έτσι όπως εκφράζεται κυρίως μέσα από την αναθεωρημένη πρόταση του **κριτικού ορθολογισμού**. Για την κατανόηση των ποιοτικών υπερβάσεων που επιχειρήθηκαν από το συγκεκριμένο αυτό επιστημολογικό «παράδειγμα» θα προσεγγίσουμε αρχικά την έννοια της διωποκειμενικότητας μέσα από τις βασικές αρχές και μεθόδους της **γλωσσικής ανάλυσης** και του λογικού θετικισμού. Στο πλαίσιο αυτό θα επιχειρήσουμε μια κριτική γνωσιοθεωρητική προσέγγιση στην αδιαμεσολάβητη επέκταση του επιστημονικού εξηγητικού υποδείγματος στο χώρο της κοινωνικής επιστήμης και στον τρόπο πρόσληψης των ιστορικών γεγονότων.

Abstract

Linguistic Analysis and Intersubjectivity in Critical Rationalism

In this study we will examine the concept of **inter-subjectivity** as it is expressed

mainly through the revised proposal of **critical rationalism**. For a better understanding of the qualitative approaches attempted by this particular epistemological “example” we will first exercise the concept of inter-subjectivity through the basic principles and methods of the **linguistic analysis** and the epistemological theory of logical positivism. In this context, we will attempt a critical approach - based on arguments of the Sociology of Knowledge - to the expansion of the “scientific model of explanation” on the field of social science, as well as the way of analysis of the historical and social phenomena.

1. Εισαγωγή

Με αφορμή τη συζήτηση σχετικά με την αρχή της ενιαίας μεθοδολογίας σε φυσικές και κοινωνικές επιστήμες και πως αυτή σήμερα σε μια πορεία αυξανόμενης ορθολογικότητας, ταχείας κοινωνικής διαφοροποίησης και παγκοσμιοποίησης της γνώσης παρουσιάζει κριτικό ενδιαφέρον για τις κοινωνικές επιστήμες θα σχολιάσουμε τα αδιέξοδα του *λογικού θετικισμού*, καθώς και την αναθεωρημένη πρόταση του *κριτικού ορθολογισμού*, κυρίως ως προς την ιδιαιτερότητα της ιστορικής γνώσης. Θα υποστηρίζουμε ότι με την ενιαία μεθοδολογία που εισάγει ο *λογικός θετικισμός* μπορεί να απορρίπτεται η μεταφυσική και να απαξιώνεται στο επιστημονικό πρόγραμμα η έννοια του *Verstehen* (κατανόηση), όμως η επέκταση του μεθοδολογικού και εξηγητικού ενδιαφέροντος που επιχειρείται δεν ικανοποιεί την επιχειρούμενη ερμηνεία των κοινωνικών πράξεων. Η περιοριστική χρήση του επιστημονικού όρου της *εξήγησης* συγχωνεύει στην ουσία την έννοια της πράξης στο απλό γεγονός και ταυτίζει την απόδοση του νοήματος με το κριτήριο επαληθευσιμότητας, ενώ ταυτόχρονα απομακρύνει τα εξηγητικά σχήματα από τις κοινωνιολογικές θεωρίες της ανθρώπινης πράξης (*Handlungstheorien*) αλλά και γενικότερα από επιστήμες του πνεύματος (*Geisteswissenschaften*).

Θα συζητήσουμε περαιτέρω τις βασικές αρχές και μεθόδους του *λογικού θετικισμού* που αμφισβητήθηκαν έντονα από τον *κριτικό ορθολογισμό* σημειώνοντας παράλληλα ένα διπλό παράδοξο. Πρώτον, κατά παράδοξο τρόπο η αντίστοιχη εξηγητική πρόταση του *κριτικού ορθολογισμού*, που χαρακτηρίζεται και ως αναθεώρηση του *λογικοθετικιστικού* προτύπου δεν υποστηρίζει μόνο ένα πιο μετριοπαθές εξηγητικό σχήμα, αλλά είναι ίσως η πιο ισχυρή κριτική στο θετικισμό με την στενή έννοια, αλλά και η πιο αξιόλογη απόπειρα επιβεβαίωσής του με την ευρεία έννοια.! Το δεύτερο παράδοξο είναι ότι από την παράδοση του αντιθετικισμού ο *κριτικός ορθολογισμός* ήταν το ρεύμα που δέχτηκε τα πυρά της αμφισβήτησης για την εισαγωγή της κοινωνικής τεχνολογίας στις κοινωνικές επιστήμες, ενώ δεν υπήρχε η αντίστοιχη αντίδραση όταν ακυρώνονταν στην ουσία οι *Geisteswissenschaften* από την εξαλειπτική τάση του *λογικού θετικισμού*.

Τέλος θα εξετάσουμε την αναθεωρητική πρόταση του *κριτικού ορθολογισμού* που θεμελιώνεται σε κοινώς αποδεκτά κριτήρια, ή αξιώματα

ορθολογικότητας (Rationalitätsprinzipien), τα οποία προϋποθέτουν μια ανάλυση της λογικής της κατάστασης (Logik der Situation) κατά την εκτέλεση κοινωνικών πράξεων. Από το εγχείρημα αυτό προκύπτει μια ενδιαφέρουσα συζήτηση σχετικά με τα γνωσιοθεωρητικά προβλήματα στις κοινωνικές και ιστορικές επιστήμες.

2. Επιστημονική Γνώση και Γλωσσική Ανάλυση - Η Γλωσσική Απόδοση της Εμπειρίας

Η θεμελίωση της επιστημονικής γνώσης μέσα από προτάσεις της λογικής βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος ομάδας επιστημόνων που επιχειρήσε μια μεθοδολογική στροφή στο ζήτημα της εφαρμογής μιας ενιαίας λογικής δομής στην προσέγγιση φαινομένων του φυσικού και κοινωνικού κόσμου¹. Με τον τρόπο αυτόν και με την εισαγωγή ενός κριτηρίου αντικειμενικής διυποκειμενικότητας συντελείται η μετάθεση του προσδιορισμού της επιστημονικής αλήθειας από το επίπεδο της υποκειμενικής εμπειρίας (νοητής ή αισθητής) στο επίπεδο της γλώσσας.

Σύμφωνα με το κριτήριο αυτό η αληθής γνώση δεν διασφαλίζεται με την άμεση παραπομπή στην ίδια την εμπειρία, μέσω της αισθητηριακής πρόσληψης του υποκειμενικού βιώματος, αλλά αξιολογείται στον τρόπο με τον οποίο διατυπώνονται τα εμπειρικά χαρακτηριστικά του πραγματικού περιεχομένου του βιώματος μέσω της γλωσσικής έκφρασης. Με τη μετατόπιση αυτή από το οντολογικό στο γνωσιολογικό πεδίο, το ενδιαφέρον εστιάζεται πλέον στην τυπική όψη της αλήθειας.

Κατά αυτόν τον τρόπο, εκφράστηκε η αισιοδοξία ότι από την αισθητή βίωση «πρωταρχικών γεγονότων» (primaere Tatsachen) θα μπορούσε να συγκροτηθεί ένα οικοδόμημα, που να θεμελιώνεται στη γλωσσική διατύπωση «πρωταρχικών προτάσεων» (primaere Saetze), οι οποίες υποτίθεται ότι συστήνουν μία γνωστική βεβαιότητα. Παράλληλα, αναζητήθηκε η συγκρότηση μιας ενιαίας μεθοδολογίας εννοιών σε ένα κοινό γλωσσικό σύστημα, ακριβές εννοιολογικά, ενώ η έννοια της αλήθειας των προτάσεων καθώς και το νόημα που εκπέμπουν θα μπορούσαν να αποκαλυφθούν από την τυπική επαληθευτική δομή της σύνταξής τους. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να αναλυθούν τα ενδιάμεσα συναγωγικά βήματα από τις κατ' αίσθηση εμπειρίες έως τις επιστημονικά διατυπωμένες θεωρίες, τα οποία δεν είναι τόσο αυτονόητα και ασφαλή. Κάθε γνωσιακός λόγος θα μπορούσε να γίνει τόσο διαυγής όσο οι παρατηρησιακοί όροι και η λογική².

Έτσι, η πρόσδεση της αντικειμενικότητας και του νοηματικού περιεχομένου στη δομή της γλώσσας επιχειρήθηκε μέσω λογικής ανάλυσης και

¹ Για τη μελέτη σχετικά με τη χρήση της γλώσσας και την επίδραση που ασκήθηκε στην αναλυτική φιλοσοφία βλ. Frege, G. (1986). *Die Grundlagen der Arithmetik: eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*, Reclam.

² Quine, W.v.O. (1971). Ontological Relativity and other essays, *Metaphilosophy*, Vol.2, Issue 4, p.p 334–352

με σκοπό να εισαχθεί το κριτήριο της διυποκειμενικότητας στην επιστημονική γνώση και πρακτική. Ταυτόχρονα, με την αναγωγή της Γλώσσας στη Λογική και την αναζήτηση με αυτόν τον τρόπο ενός αξιώματος αλήθειας γίνεται αφενός σαφής η απαίτηση περί διάκρισης μεταξύ νοήματος (Sinn) και σημασιολογικού περιεχομένου (Bedeutung) με την ταυτόχρονη πρόσδεση της επιστημονικής γνώσης στο πρώτο. Αφετέρου υποστηρίζεται ότι ζητήματα γνωσιοθερητικού περιεχομένου προϋποθέτουν με αυτούς τους όρους τελικά τη σημασιολογική σημαντικότητα που επιτυγχάνεται με τη γλωσσική ανάλυση, μέσω της οποίας αντιμετωπίζονται τα θεωρητικά προβλήματα της γνώσης. Η γλώσσα αποτελεί λοιπόν το εκφραστικό μέσο δια του οποίου γνωρίζουμε τον κόσμο. Στη βάση αυτή οφείλουμε να γνωρίσουμε από ποια στοιχεία θα πρέπει να απαλλαγεί η φυσική γλώσσα ώστε να επιτευχθεί μεγαλύτερη σαφήνεια στο σχηματισμό των επιστημονικών όρων, που θα αποτυπώνουν και την αληθινή εικόνα της πραγματικότητας και θα διευκολύνουν την κατασκευή μιας συστηματικής θεωρίας νοήματος και την ανάλυση της δομής της σκέψης³.

Σύμφωνα με την άποψη αυτή θα πρέπει να υπάρχει διαχωρισμός ανάμεσα στον τρόπο, σύμφωνα με τον οποίο οδηγούμαστε στο νοηματικό περιεχόμενο μιας κρίσης, από τον τρόπο με τον οποίο δικαιολογούμε την κρίση αυτή⁴. Διευκρινίζεται εδώ ότι η δικαιολόγηση μιας πρότασης είναι αναλυτική όταν για να αποδειχθεί είναι αναγκαίοι γενικοί λογικοί κανόνες και ορισμοί. Χαρακτηρίζεται δε ως αληθής ή ψευδής μετά από έλεγχο που διενεργείται μόνο ως προς τη μορφή και τη νοηματική της δομή που συναρθρώνονται από τους γενικούς λογικούς κανόνες και ορισμούς. Οι αναλυτικές προτάσεις δεν θεμελιώνονται στην εμπειρία και διατηρούν μια a priori ισχύ χωρίς να επεκτείνουν το πληροφοριακό τους υλικό. Από την άλλη οι συνθετικές προτάσεις συγκροτούνται, ως a posteriori, σε σχέση με την αισθητηριακή πρόσληψη εμπειρικών φαινομένων, τα οποία σχετίζονται με συγκεκριμένα γνωστικά πεδία και των οποίων η εμφάνιση δεν προκύπτει ως αναγκαιότητα, είναι συγκυριακή και μόνο πιθανολογείται ότι θα επισυμβεί⁵.

3 Σχολιάζοντας αυτήν την τάση που εκδηλώνεται στο εσωτερικό της αναλυτικής φιλοσοφίας ως *επιστημονισμός* και η οποία αναγνωρίζει ως τη μόνη πηγή γνώσης τη φυσική επιστήμη ο Dummett, M. (2010). *The Nature and Future of Philosophy*. Columbia University Press, N. York (Η φύση και το μέλλον της φιλοσοφίας, Εκκρεμές, Αθήνα. σ.σ. 63, 64) διατείνεται ότι οι θεωρίες αυτές έχουν, ή επιχειρούν να έχουν τη λιγότερο δυνατή ανάμειξη με τις «μορφές ζωής», δηλαδή με την πραγματική και ιστορική θέση του ανθρώπου στον κόσμο. Η θέση αυτή αποσυνδέει την επιστημονική αλήθεια από τον ανθρώπινο στοχασμό και την υποκειμενική πρόσληψη της πραγματικότητας και συγκροτεί εννοιολογικά συστήματα στη βάση μιας φυσιοκρατικής γλώσσας

4 Frege, G. (1986). *Die Grundlagen der Arithmetik : eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*, Reclam, σ. 27

5 Ο E. Kant (*Kritik der reinen Vernunft*. Meiner Verlag, Hamburg 1998) υποστήριξε ότι υπάρχουν προτάσεις που συγκροτούνται μέσω των αισθήσεων που αποτυπώνουν τα φαινόμενα και μέσω της διάνοιας που αναδεικνύουν τα νοούμενα καθώς και ότι είναι δυνατές και λογικά αναγκαίες οι συνθετικές a priori προτάσεις. Αντίθετα, στον *Λογικό Θετικισμό* όλες οι συνθετικές a priori προτάσεις απορρίπτονται ως προτάσεις χωρίς νόημα αφού οι μορφές γνώσης πηγάζουν από τον καθαρό *Λόγο* και κατατάσσονται έτσι στο χώρο της μεταφυσικής. Η «αιτιότητα καθεαυτή» δεν είναι παρατηρήσιμη ή ελέγξιμη, αλλά, σύμφωνα με τον Kant αποτελεί μια συνθετική

Αναφορικά δε με τη διαμόρφωση των σκέψεων και τη μεταστοιχείωσή τους σε νοητικές παραστάσεις υποστηρίζεται ότι οι τελευταίες απλά και μόνο φαίνεται να προκύπτουν ως αποτέλεσμα υποκειμενικής αναζήτησης και επεξεργασίας του πραγματικού εμπειρικού υλικού και κατά συνέπεια ότι αποτελούν προϊόν μιας ψυχολογικής διεργασίας. Αυτό συμβαίνει διότι η γλώσσα συγκαλύπτει συχνά την καθαρότητα των πραγματικών σκέψεων, οι οποίες αναφέρονται τελικά σε αντικειμενικές – διποκειμενικές αλήθειες που μπορούν να έχουν διαφορετικοί άνθρωποι από κοινού.

Στην ουσία οι νοητικές αυτές αναπαραστάσεις δεν κατασκευάζονται αλλά αναδύονται μέσα από το πλαίσιο μιας άχρονης εγκυρότητας αληθών παραστάσεων, οι οποίες είναι δεδομένες και υφίστανται πριν από την ανακάλυψή τους. Κατά αυτή την έννοια η αντικειμενικότητα κατανοείται ως αποδέσμευση από εσωτερικές υποκειμενικές αισθητηριακές προσλήψεις, πεποιθήσεις καθώς και από ατομικούς σχεδιασμούς παραστάσεων προηγούμενων αισθητηριακών εμπειριών⁶. Η αμφισβήτηση της υποκειμενικής πρόσβασης στην αλήθεια μέσω των αισθήσεων που υπάρχουν ατομικά είναι ταυτόχρονα και μια αμφισβήτηση της Ψυχολογίας ως προς τη δυνατότητα προσέγγισης της αλήθειας και μια επιβεβαιωτική στροφή στη διποκειμενική και αντικειμενική ισχύ της Λογικής μέσα από την ανακάλυψη της άχρονης ισχύος αληθών σκέψεων, νόμων και κανόνων, που υπάρχουν και είναι ανεξάρτητοι από τον χρόνο ανακάλυψής τους από τους ανθρώπους (π.χ Πυθαγόριο θεώρημα).

Για την υπέρβαση λοιπόν του προβλήματος περί υποκειμενικών αισθητηριακών εμπειριών προτείνεται η συγκρότηση του αντικειμενικού κόσμου μέσα από τη διποκειμενική λειτουργία της γλώσσας⁷. Στην περίπτωση αυτή οι νοητικές διεργασίες ελέγχονται ως προς τη λογική γλωσσική τους συγκρότηση στη σχέση τους με την πραγματικότητα και όχι ως προς τις πρωταρχικές δυνατότητες που ενυπάρχουν ατομικά στα δεδομένα των αισθήσεων⁸. Ο γλωσσικός αυτός έλεγχος των επιστημονικών υποθέσεων προϋποθέτει μια διποκειμενική εμπειρική δυνατότητα ελέγχου της εγκυρότητας των υποθέσεων που αποκτάται μέσα από τις προτάσεις πρωτοκόλλου⁹, οι οποίες αναφέρονται

a priori κρίση, δηλαδή μια υπόθεση που δεν στηρίζεται στην εμπειρία, με τη βοήθεια της οποίας ταξινομούνται και δομούνται τα γεγονότα, βλ. Stegmüller, W. (1974). *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie*, Bd. 2, Berlin, Heidelberg, N.York. 444f και Schnell, R., Hill, P., Esser, E. (2011). *Methoden der empirischen Sozialforschung*, Oldenbourg (ελλ. μφρ. Ν. Ναγόπουλος : *Μέθοδοι εμπειρικής κοινωνικής έρευνας*, Προπομπός, 2015).

6 Frege, G. (1986). *Die Grundlagen der Arithmetik : eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*, Reclam, σ. 59

7 Βλ. Frege, G. (1967). *Begriffsschrift, Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*, Halle a. S.: Louis Nebert, 1879 (1967). Για σχολιασμό βλ. Ρουσόπουλος, Γ. (2011). *Η φιλοσοφία της επιστήμης*, Liberal Books, σ.σ. 28, 75

8 Για το θέμα βλ. Αυγελής, Ν. (2010). *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της επιστήμης*, Σταμούλης, Αθήνα.

9 Το ίδιο το γεγονός της παρατήρησης δεν μπορεί να τίθεται σε σύγκριση με θεωρίες. Η σύγκριση αυτή μπορεί να επιτευχθεί μόνο με προτάσεις, οι οποίες περιγράφουν το γεγονός, και όχι με το γεγονός αυτό καθαυτό. Οι προτάσεις αυτές ονομάζονται προτάσεις πρωτοκόλλου, Neurath, O. (1932). *Protokollsditze., Erkenntnis* 3, pp.

στα άμεσα δεδομένα και ελέγχουν διυποκειμενικά τις επιστημονικές προτάσεις που διατυπώνονται πάνω σε αυτά.

Την άποψη ότι η γλώσσα απεικονίζει τη λογική δομή του κόσμου και τον προσδιορισμό μιας λογικής θεωρίας της γλώσσας βρίσκει κανείς και στο πρώιμο έργο του Wittgenstein με τη διάκριση ανάμεσα στον κόσμο της λογικής (εκεί που διατυπώνονται εν-νόητες προτάσεις που σχετίζονται με γεγονότα της πραγματικότητας και μπορούν να ειπωθούν) και τον κόσμο της μεταφυσικής, του μυστικισμού και της αισθητικής (εκεί που διατυπώνονται προτάσεις χωρίς νόημα και επομένως δεν μπορούν να ειπωθούν)¹⁰. Οι τελευταίες βρίσκονται εκτός του πεδίου των γεγονότων αλλά και της ίδιας της γλώσσας και μπορούν να αναγνωριστούν ή να υποδειχθούν μόνο σε ένα υπερβατολογικό επίπεδο. Οι παρανοήσεις και παρερμηνείες αυτές προέρχονται κυρίως μέσα από τη δημόδη χρήση της γλώσσας (ordinary language), μέσω της οποίας στην ουσία συσκοτίζεται η λογική της δομή και παρεμποδίζεται η πρόσδεσή της στον κόσμο των αντικειμένων. Κατά αυτή την έννοια η γλώσσα θα πρέπει να θεραπευτεί από αυτές τις παρανοήσεις, ενώ παράλληλα να καταδειχτεί ως εφικτή η κατασκευή μιας μετα-γλώσσας που θα ήταν απαλλαγμένη από κάθε αμφισημία.

Σε μια παρόμοια κατεύθυνση προς την τυπική γλωσσική ανάλυση που επιχειρείται στην πορεία διακρίνεται η γραμματική μιας γλώσσας από τη λογική της δομή. Παράλληλα, η τελευταία συλλαμβάνει και αναπαριστά τη λογική δομή του κόσμου, ενώ οι περίπλοκες διατυπώσεις προτάσεων μπορούν να αναχθούν σε απλούστερα στοιχεία. Στη βάση αυτή διακρίνεται η γνώση που αναφέρεται σε ιδιότητες (χρώματα, ήχους, οσμές κλπ) και προσλαμβάνεται άμεσα (acquaintance) από την αντίστοιχη που προκύπτει μέσω περιγραφής και επιπλέον μόνο η πρώτη παρέχει γνώση που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Κατά αυτόν τον τρόπο η γνώση είναι έννοια σχεσιακή και δεν ταυτίζεται με ουσίες (όπως και το αληθές δεν ταυτίζεται με το εγγεληανό όλον) ενώ συνάμα μπορεί να αποκτηθεί μόνο σταδιακά και με μεθοδικό τρόπο.

3. Λογική Ανάλυση και Αναγωγισμός. Πλαίσιο Θεμελίωσης και Επαληθευτικός Έλεγχος

Σε σχέση με τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι στο επίκεντρο της λογικής ανάλυσης δεν τίθενται οι υποκειμενικές εμπειρίες ή τα ίδια τα φυσικά αντικείμενα, που εξετάζονται από τις επιμέρους επιστήμες, αλλά η λογική μορφή (όχι το περιεχόμενο) των προτάσεων που αναφέρονται σε αυτά και οι οποίες δύνανται να υποβληθούν σε επαληθευτικό έλεγχο. Έτσι, τα φαινόμενα του φυσικού κόσμου

204-214. Για σχολιασμό βλ. Schnell, R., Hill, P., Esser, E. (2011). *Methoden der empirischen Sozialforschung*, Oldenbourg. (ελλ. μφρ. Ν. Ναγόπουλος : *Μέθοδοι εμπειρικής κοινωνικής έρευνας*, Προπομπός, 2015). σ. 97 επ.
10 Wittgenstein, L. (1922). *Tractatus Logico-Philosophicus*, Kegan Paul, London. (ελλ. μφρ Α. Γεωργαλλίδης, Ταμβός, 2016)

εγγράφονται ως λογικές κατασκευές αισθητηριακών και νοητικών δεδομένων καθώς όλες οι διατυπώσεις γύρω από αυτά δύνανται να αναχθούν σε καθαρές παρατηρησιακές προτάσεις.

Ως εκ τούτου αποστολή της επιστημονικής έρευνας και ανάλυσης είναι η ορθολογική ανασυγκρότηση της επιστήμης ακολουθώντας το πλαίσιο δικαιολόγησης (θεμελίωσης) των επιστημονικών θεωριών, δηλαδή η λογική διερεύνηση στη σύνταξη και σημαντική των προτάσεων της εμπειρικής - επιστημονικής γλώσσας και όχι η ιστορικότητα, ή η ενορατικότητα του πλαισίου ανακάλυψης¹¹. Ο κόσμος, η γλώσσα, η νόηση και η γνώση συλλαμβάνονται ως ένα πλέγμα αποτελούμενο από βασικά στοιχεία. Από τη μεριά της η γλωσσική ανάλυση, αφού αποσαφηνίσει εννοιολογικά και απομονώσει τα στοιχεία αυτά, επιχειρεί να τα εντάξει σε κατηγορίες και να καταδείξει ότι αυτά είναι δυνατόν να αναλυθούν και να εξηγηθούν περαιτέρω με την αναγωγή τους σε πιο απλά και θεμελιώδη στοιχεία¹².

Κατά αυτήν την έννοια η εναλλακτική λύση του λογικοθετικιστικού παραδείγματος απέναντι στο ζήτημα του «υποκειμενικά αποδιδόμενου νοήματος» ή του «νοηματικού πλεονάσματος» ήταν η αποδοχή της επιστημονικότητας των λογικά θεμελιωμένων προτάσεων, οι οποίες αν και δεν έχουν εμπειρικό χαρακτήρα διαθέτουν νόημα λόγω της αναλυτικής τους δομής και της δυνατότητας επαλήθευσής τους μέσα από γλωσσικές συμβάσεις. Με τον τρόπο αυτό η εφαρμογή επιστημονικών μεθόδων για την αναζήτηση της αλήθειας συνδυάζεται με την εφαρμογή των κανόνων της λογικής. Η κατανόηση του κόσμου οδηγεί κατ' ανάγκη στην κατανόηση των νοημάτων που αποδίδονται μέσα από την εκφραστική δυνατότητα του γλωσσικού μέσου¹³.

Ωστόσο, θα πρέπει εδώ να υπογραμμίσουμε ότι με τη διατύπωση των προτάσεων αποκαλύπτεται το νόημα στην πράξη που έχει ήδη πραγματοποιηθεί και όχι στη σημασιόμονη πράξη. Κατ' αυτόν τον τρόπο τα γεγονότα μπορεί να φαίνεται ότι αποκαλύπτουν από μόνα τους μία σαφήνεια, ανεξάρτητα από την εμπλοκή του γλωσσικού μέσου που επιδιώκει να τα χαρακτηρίσει και να τα κατανοήσει. Όμως, η κατανόηση που επιδιώκεται μέσω της γλώσσας δεν ταυτίζεται με τους τυπικούς όρους σύστασής της αλλά με το περιεχόμενο και τη σαφήνιά της εκφοράς της στο διποκειμενικό πλαίσιο αναφοράς¹⁴.

11 Για τη διάκριση αυτή γίνεται μεταξύ των άλλων αναφορά στο έργο του Popper, K. (1976). *Logik der Forschung*, Mohr, Tübingen.

12 Βλ. σχετ. Bernstein, R. (1975). *Praxis und Handeln*, Suhrkamp, Frankfurt a.M, σ. 120 επ.

13 Για μία εμπεριστατωμένη αναφορά στις αποχρώσεις του θετικισμού βλ. Giedymin, J. (1975). Αντιθετικιστικές τάσεις στη σύγχρονη φιλοσοφία των Κοινωνικών και των Ανθρωπολογικών Επιστημών, στο: *British Journal for the Philosophy of Science* (26), σ.σ. 275 - 301 (ελλ. μτφρ. Γ. Μαραγκός). Για τα προβλήματα του νεότερου εμπειρισμού πρβλ. Ρουσόπουλος, Γ. (1977). *Μελέτες για τον Εμπειρισμό*, Ινστιτούτο του βιβλίου - Α Καρδαμίτσα, Αθήνα, σ. 113 επ και Πατέλη, Ι. (1988). «Ορθολογικότητα και αξίες στον Carnap και Quine», *Αξιολογικά* 11-12, σ. 191 επ.

14 Στο σημείο αυτό σημαντική είναι η συμβολή του ύστερου Wittgenstein (2001). *Philosophische Untersuchungen. Kritisch-genetische Edition*, (εκδ. J. Schulte). Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Frankfurt. σύμφωνα με την οποία η γλώσσα νοηματοδοτείται μέσα από τη χρηστική της φύση, γεγονός που πιστοποιεί

Στα λογικοθετικιστικά σχήματα η γλώσσα απαρτίζεται από το σύνολο των προτάσεων, όπως και ο κόσμος από το σύνολο των γεγονότων. Στη σχέση μεταξύ γλώσσας και κόσμου, η ολότητα της γλώσσας συγκροτεί αναπαραστατικά την ολότητα του κόσμου, σε ένα λογοκεντρικό σύστημα που επιδιώκει την απόλυτη βεβαιότητα της γνώσης, όπου οι λέξεις αποδίδουν κυριολεκτικά την αλήθεια των πραγμάτων. Το αξίωμα της αναγωγιμότητας στοιχείων σε θεμελιώδεις, μη δυνάμενες περαιτέρω να αναλυθούν προτάσεις πρωτοκόλλου (Protokollsätze), που συνιστούν τη βάση των εξηγητικών σχημάτων, αποτέλεσε, τουλάχιστον σε μία πρωταρχική περίοδο του λογικού θετικισμού, το οριακό κριτήριο μεταξύ εν-νοήτων (sinnhafte) και α-νοήτων (sinnlose) προτάσεων, όπου οι τελευταίες αδυνατούν να διατυπωθούν σε μια παρατηρησιακή επιστημονική γλώσσα.

Αναφορικά με τις προτάσεις που εμπεριέχουν νόημα, πρόκειται για προτάσεις, που γίνονται αποδεκτές στο καταληκτικό στάδιο της αναγωγικής διαδικασίας στο οποίο αναδεικνύεται η λογική – σημασιολογική σημαντικότητα της γλωσσικής δομής που περιγράφει τη συγκεκριμένη εμπειρία. Δεν αποτελούν απόλυτες θεμελιώδεις προτάσεις, που συγκροτούν το όλο σώμα της επιστημονικής γνώσης. Όμως, λόγω του ότι οι διατυπώσεις, ως γλωσσική θεμελίωση του πραγματικού κόσμου, καλούνται να συσχετισθούν με τα δεδομένα των αισθήσεων, δηλαδή με κάτι που είναι έξω από τη γλώσσα (προγλωσσική εμπειρία), οι ακατέργαστες αισθητηριακές εντυπώσεις και τα πρωταρχικά βιώματα, δεν μπορούν σε ένα τελικό στάδιο να συγκριθούν με άλλες προτάσεις και μοιραία διατηρούν έναν υποθετικό χαρακτήρα¹⁵. Σε κάθε περίπτωση η λογική θεμελίωση της γνώσης και της εγκυρότητας των επιστημονικών υποθέσεων προϋποθέτει τον έλεγχο της λογικής σχέσης που προκύπτει από την αναγωγή προτάσεων σε άλλες προτάσεις και όχι σε πρωταρχικά βιώματα. Ωστόσο, προτάσεις συνθετικού χαρακτήρα υπό μορφή υποθέσεων και θεωριών θα μπορούσαν να θεμελιωθούν πάνω σε προτάσεις της άμεσης παρατήρησης, οι οποίες εντυπώνουν την εμπειρική πραγματικότητα¹⁶.

Το πρόβλημα βέβαια που καλείται εδώ να αντιμετωπίσει η γλωσσική ανάλυση είναι ο τρόπος μετάβασης από την ιδιωτική στη διυποκειμενική,

τη σύνδεση του νοήματος μέσω γλώσσας στους διαφορετικούς πολιτισμικούς κόσμους της καθημερινής ζωής. Η προσέγγιση αυτή συνιστά και το βασικό επιχείρημα της κοινωνικής φαινομενολογίας αναφορικά με τη διαμόρφωση και κατασκευή πολιτισμικών από τη μεριά των κοινωνικών υποκειμένων και τη μετατόπιση του επιστημονικού και ερευνητικού ενδιαφέροντος στους δημιουργούς της κοινωνικής πραγματικότητας, δηλαδή στα κοινωνικά υποκείμενα, βλ. Schütz, A. (1981). *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*, Suhrkamp, Frankfurt a.M, και Berger, P., Luckmann, Th. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York. (Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας, Νήσος, Αθήνα, 2003). Για την ελληνική βιβλιογραφία βλ. Ναγόπουλος, Ν. (2015). *Γνώση, μέθοδος και κοινωνική πράξη. Από τη Γνωσιοθεωρία στην Κοινωνιολογία της γνώσης*, Kallipos, Αθήνα.

15 Πρβλ. Carnap, R. (1932/33). "Ueber Protokollsätze", *Erkenntnis* 3, καθώς και Neurath, O. (1928). "Protokollsätze" στο ίδιο τεύχος. Πρβλ. επίσης R. Carnap: *Der logische Aufbau der Welt*, Weltkreis, Berlin, 1928 και Anscombe, G.E.M. (1959). *An introduction to Wittgensteins Tractatus*, London.

16 Βλ. Russell, . B. (1988). *Logic and Knowledge: Essays 1901–1950*, R. C. Marsh, London. George Allen & Unwin.

αντικειμενική σφαίρα της επιστημονικής γνώσης που αποτελεί τελικά και το πρόβλημα του εμπειρισμού. Διότι ενώ ο τρόπος με τον οποίο ο νους συγκροτεί τα αντικείμενα από την ύλη των αισθήσεων είναι σε όλους ο ίδιος, ωστόσο το περιεχόμενο της γνώσης μπορεί να διαφέρει σε επίπεδο ατομικής αισθητηριακής πρόσληψης των εμπειρικών δεδομένων.

Σε κάθε περίπτωση για να θεωρηθεί ότι μια πρόταση έχει νόημα πρέπει η πρόταση αυτή είτε να είναι αναλυτική, δηλαδή το νόημα των λέξεων και των συμβόλων που την απαρτίζουν να αποκαλύπτει το εάν είναι αληθής ή όχι, είτε να επιδέχεται έλεγχο μέσω παρατήρησης. Επιπλέον, τα νοήματα καθορίζονται αποκλειστικά από τα εμπειρικά δεδομένα, καθώς η ύπαρξη του νοήματος μιας πρότασης ταυτίζεται με τη μέθοδο επαλήθευσής της. Επιστημονικά ορθές είναι οι προτάσεις που αναφέρονται σε καταστάσεις πραγμάτων στις οποίες εγγράφονται νοήματα και μπορούν να ελεγχθούν με την παρατήρηση και να ικανοποιούν το κριτήριο της επαλήθευσης. Έτσι, οι προτάσεις αυτές, αφού από μόνες τους δεν κρίνονται ψευδείς ή αληθείς, παραβάλλονται με την πραγματικότητα και είτε επανειλημμένα επιβεβαιώνονται και γίνονται νόμοι, είτε παραμένουν υποθέσεις, εφόσον δεν οδηγούνται σε τελειωτικές επαληθεύσεις και ως εκ τούτου απορρίπτονται.

Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η επιστημονική γνώση διέπεται από τις αρχές του εμπειρισμού και του θετικισμού και διακρίνεται σαφώς από άλλες μορφές γνώσης. Τα ίδια τα γεγονότα, συλλαμβανόμενα μέσα από προτάσεις με αναφορά στα δεδομένα της αισθητηριακής αντίληψης, διακρίνονται από τις αξίες. Παράλληλα, η αξίωση ισχύος των επιστημονικών αποφάνσεων, οι οποίες αποκτούν νόημα μόνον όταν επιδέχονται επαλήθευση¹⁷, τίθεται με βάση τους κανόνες της λογικής συνεπαγωγής και αφορά προτάσεις μιας ενιαίας γλώσσας, ή μεταγλώσσας, που εξασφαλίζει, κάτω από ένα πρόταγμα δικαιολόγησης ή θεμελίωσης, την αυθεντική γνώση για τα δεδομένα του υπαρκτού κόσμου.

Η διαφορά με τον κλασικό εμπειρισμό συνίσταται στο γεγονός ότι οι προτάσεις πρωτοκόλλου δεν αποτελούν τις απολήξεις ενός αναγωγισμού στα έσχατα στοιχεία της αισθητηριακής πρόσληψης παραστάσεων και πρωταρχικών συνειδησιακών καταστάσεων, αλλά συγκροτούν τις έσχατες, στοιχειώδεις προτάσεις που περιγράφουν τις αισθητηριακές εμπειρίες και προκύπτουν μέσω λογικής – γλωσσικής ανάλυσης. Επιπλέον η σκέψη αυτή απομακρύνεται τόσο από πορίσματα και στοχασμούς, που θεμελιώνονται σε εσχατολογικές και μεταφυσικές προσεγγίσεις, όσο και από μία ιστορικά τεκμηριωμένη επιστημονική γνώση¹⁸.

17 «Το νόημα μιας πρότασης συνίσταται στη μέθοδο επαλήθευσής της», στο Waismann, F. (1930). “Logische Analyse des Wahrscheinlichkeitsbegriffs”, *Erkenntnis* 1. σ.σ. 229 και στο Carnap, R. (1932). “Ueberwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache”, *Erkenntnis*, τόμ. 2, σ. 236

18 Για την κριτική στη διάκριση που επιχειρεί ο λογικός θετικισμός ανάμεσα στην ιστορία και τη φιλοσοφία της επιστήμης, καθώς και στην απόλυτη βεβαιότητα των πορισμάτων της λογικής ανάλυσης στο εμπειρικό υλικό βλ. T. Kuhn : *Die Struktur Wissenschaftlicher Revolutionen*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1967 [ελλ. έκδ. : *Η δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (εισαγ. Β. Κάλφας), Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, χ.χ., (7)]. Για τη

Με τη νέα αυτή άποψη οι σημασιολογικά ασταθείς και αποκλειστικά παρατηρησιακού χαρακτήρα νομοτέλειες υποκαθίστανται από ουδέτερες αξιολογικά και αποφορτισμένες θεωρητικά γλωσσικές διατυπώσεις, στο πλαίσιο ενός γλωσσομεθοδολογικού φυσικοεπιστημονισμού, απολυτοποιώντας αφ' ενός τη γνωσιολογική σχετικότητα των αξεδιάλυτων γλωσσικά επιστημονικών γενικεύσεων, νομιμοποιώντας αφ' ετέρου ορισμένες πλευρές της επιστημονικής γνώσης, όπως ήταν, μεταξύ άλλων, η λογική τυποποίηση (logische Formalisierung)¹⁹.

4. Κριτικός Ορθολογισμός. Οι Αναθεωρημένοι Όροι της Ενωτικής Επιστήμης

Στο σημείο αυτό θα επιχειρήσουμε μια σύνοψη των κριτικών σημείων στις βασικές αρχές του *λογικού θετικισμού* και στην εξηγητική του πρόταση, έτσι όπως αποδόθηκαν από τη μεριά του *κριτικού ορθολογισμού* και στη συνέχεια θα σχολιάσουμε τις κυριότερες πτυχές που προκύπτουν κατά την κρίση μας από τη σύγκριση των δύο επιστημολογικών προτύπων.

Η αναθεώρηση του λογικοθετικιστικού προτύπου θα πρέπει σύμφωνα με τον *κριτικό ορθολογισμό* να συμπεριλαμβάνει τα κάτωθι έντεκα σημεία :

- τη λογική ανασυγκρότηση της επιστήμης
- τη δογματική εμμονή σε μια ουδέτερη περιγραφή της πραγματικότητας
- τη λογική τυποποίηση της κοινωνικοϊστορικής γνώσης
- την εγκυρότητα και επιβεβαιωτική ικανότητα του επαληθευτικού κριτηρίου που προϋποθέτει ότι το νόημα μιας πρότασης είναι η μέθοδος επαλήθευσής της
- την καταλληλότητα του αναγωγικού αξιώματος της φυσιολογίας και ψυχολογίας για την εξήγηση και κατανόηση ανθρωπίνων πράξεων
- την εγκυρότητα των προτάσεων πρωτοκόλλου
- την πλήρη επιστημονική υποβάθμιση της κατανοητικής ερμηνείας και την εξήγηση των πράξεων με όρους της συμπεριφοράς
- την ενότητα των επιστημών (δεν πρέπει να συγχέεται με την ενιαία, στον φυσικό και κοινωνικό κόσμο, λογική δομή της εξήγησης)
- την καταλληλότητα της επαγωγικής μεθόδου και στην αυθαίρετη εμπειρική γενίκευση
- την παραδοχή μιας τελεσιδίκης επιστημονικής αλήθειας
- τη θεμελίωση καθολικών επιστημονικών νόμων

Σε δύο σημεία ο *κριτικός ορθολογισμός* ακολουθεί την παράδοση του *λογικού θετικισμού*:

μεταβλητότητα και την ιστορικότητα των προτάσεων πρωτοκόλλου, γεγονός που πιστοποιεί το συμβατικό και υποθετικό τους χαρακτήρα, αλλά και την αμφισβήτηση της γνωσιοθεωρητικής τους σπουδαιότητας βλ. Ο. Neurath : "Protokollsaetze", ό.π και Κ. Popper : *Logik der Forschung*, ό.π, σελ. 60 επ.
19 Για το θέμα βλ. Gedoe, A. (1994). *Η φιλοσοφία της κρίσης*, Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, σελ. 50

- α. στην ενιαία για τις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες λογική δομή της αιτιακής εξήγησης και
- β. στις αποφάνσεις παρατηρησιακού χαρακτήρα που είναι πάντοτε διατυπωμένες στη γλώσσα κάποιας θεωρίας.

Στο πλαίσιο αυτό, και κατά τη διάρκεια των συζητήσεων αναδείχθηκαν οι δυσκολίες μιας «λογικής ανασυγκρότησης του κόσμου»²⁰, ενώ η απόρριψη της δογματικής εμμονής στην αναζήτηση ενός αρχιμηδείου σημείου της γνώσης και μιας ουδέτερης περιγραφής της πραγματικότητας, αλλά και τα αδιέξοδα του *λογικού θετικισμού*, οδήγησαν σε αλληπάλλληλα αναθεωρητικά σχήματα της εξηγητικής πρότασης.

Το αισιόδοξον του εγχειρήματος μιας «λογικής ανασυγκρότησης του κόσμου» αίρεται, στην πορεία του λογικού θετικισμού μέσα από την προτεινόμενη διάκριση της επιστημονικής γλώσσας, σε γλώσσα της θεωρίας και σε γλώσσα της παρατήρησης²¹. Οι προτάσεις της θεωρητικής γλώσσας δεν παραπέμπουν σε δεδομένα της αισθητηριακής αντίληψης, ούτε αποτελούν προϊόν επαγωγικών γενικεύσεων και συμπερασμών. Πρόκειται για υποθέσεις υψηλής σπουδαιότητας, που κατασκευάζονται ανεξάρτητα από την εμπειρία και μπορούν να αποκτήσουν το κύρος αξιωματικών συστημάτων, των οποίων όμως η αξιοπιστία κρίνεται - εκ των υστέρων - από τα εμπειρικά τους συνακόλουθα.

Συγκεκριμένα, αναφορικά με τα παραπάνω και με την αποδοχή των «παραδειγματικών επεισοδίων» της ιστορίας της επιστήμης οι κύριοι εκφραστές του *κριτικού ορθολογισμού*, εκτιμούν ότι η μη σωρευτική γνωσιοθεωρητική εξέλιξη²² ανατρέπει τα κυρίαρχα κριτήρια επιστημονικότητας, αφού τα αλληπάλλληλα αποδεικτικά στοιχεία δεν αποτελούν απόλυτο (καθολικό) τεκμήριο γνώσης. Κατά συνέπεια, το εμπειρικό κριτήριο της επαλήθευσης (*verification*), μέσω της ποσοτικής συχνότητας εμφάνισης εμπειριών, δεν διαθέτει ένα καθολικό γνωστικό κύρος, που θα μπορούσε να επικυρώσει την αλήθεια των δεδομένων της αισθητηριακής αντίληψης του κλασικού εμπειρισμού, ή τις απόπειρες του *λογικού εμπειρισμού* για την αναγωγή των θεωρητικών εννοιών σε παρατηρησιακές προτάσεις πρωτοκόλλου. Έτσι, η ορθολογική ανασυγκρότηση της επιστήμης στο πλαίσιο της τυπικής λογικής²³ προσκρούει στο πρόβλημα της λογικής επικύρωσης των επαγωγικών συμπερασμών, αφού η διεύρυνση των γνωστικών αντικειμένων, που αυτοί προωθούν, υπερβαίνει τα εμπειρικά δεδομένα που καταγράφονται στις προκείμενες.

20 Carnap, R. (1928). *Der logische Aufbau der Welt*, Weltkreis, Berlin.

21 Carnap, R. (1965). "The Methodological Character of Theoretical Concepts", στο H. Feigl - M. Scriven : *The foundation of Science and the Concepts of Psychology and Psychoanalysis*, Minnesota Studies in the Philosophy of Science 1, Minneapolis.

22 Βλ. Kuhn, T. (1967). *Die Struktur Wissenschaftlicher Revolutionen*, Suhrkamp, Frankfurt a.M. [ελλ. έκδ. : *Η δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (εισαγ. Β. Κάλφας), Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, χ.χ., (7)]

23 Η συνεπέστερη προσπάθεια καταγράφεται στο ύστερο έργο του Carnap, R. (1962). *Logical Foundations of Probability*, Chicago.

Ενώ λοιπόν με το λογικό θετικισμό η επαγωγική επαλήθευση διασφαλίζει την επιστημονική αντικειμενικότητα, για τον κριτικό ορθολογισμό η αντικειμενικότητα της επιστήμης συνίσταται στην αντικειμενικότητα της κριτικής μεθόδου, αλλά και της λογικής αντίφασης που συναρτάται από αυτήν. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημανθεί η σταδιακή υποχώρηση του λογικού θετικισμού από την αρχή της απολυτότητας του εμπειρισμού, που συνδυάζεται με την ταυτόχρονη αποδοχή ενός συμβατικού κριτηρίου. Το ότι «οι υποθέσεις, παρ' όλο που υποτάσσονται στον εμπειρικό έλεγχο με τη βοήθεια των προτάσεων πρωτοκόλλου, περιέχουν παρ' όλα αυτά ένα συμβατικό στοιχείο (conventional element), οφείλεται στο γεγονός ότι το σύστημα των υποθέσεων δεν προσδιορίζεται ποτέ μονοσήμαντα (univocally) από το εμπειρικό υλικό, όσο πλούσιο και αν είναι αυτό»²⁴.

Πρόκειται στην ουσία για την αναγνώριση του ενισχυμένου ρόλου που διαδραματίζουν οι θεωρητικές έννοιες στην εξέλιξη της επιστημονικής γνώσης. Ακόμη και οι δεδηλωμένα, σύμφωνα με το κριτήριο της επαληθευσιμότητας, αντιμεταφυσικές προτάσεις, εκτιμάται ότι διαποτίζονται μοιραία από θεωρητικό υλικό. Οι περισσότερες θεωρητικές έννοιες δεν αποδίδουν άμεσα γνωστικό νόημα, είναι ανεξάρτητες από τη γλώσσα των πρωτοκόλλων της παρατήρησης, αλλά συνδέονται (δεν ανάγονται) με αυτήν, μέσω συγκεκριμένων «κανόνων αντιστοιχίας».

Στο πλαίσιο αυτό, ο κριτικός ορθολογισμός προτείνει μια αντικειμενική – κατανοητική μέθοδο στις κοινωνικές επιστήμες που συγκροτείται ανεξάρτητα από ψυχολογικές παραμέτρους και αξιώνει τον διαμευστικό έλεγχο των επιστημονικών προτάσεων. Ασκεί επίσης κριτική στη φυσιοκρατική εκδοχή του θετικισμού και στον ιστορικισμό και προκρίνει έναν μη οντολογικό μεθοδολογικό ατομισμό. Ιδιαίτερα αμφισβητεί το μεθοδολογικό ψυχολογισμό και την επιστημονική ψυχολογία του λογικού θετικισμού αναδεικνύοντας παράλληλα την κοινωνιολογική οπτική, ως μη αναγώγιμη στην ψυχολογία.

Η θέση αυτή κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική ως προς την αναγνώριση της αδυνατότητας αναγωγής του κατανοητικού και ερμηνευτικού πλαισίου των ανθρωπίνων πράξεων σε όρους της ανθρώπινης φύσης, ή ενός ψυχοφυσιολογικού εγώ, εκτιμώντας γενικότερα ως εσφαλμένη τη μεταφορά της φυσικοεπιστημονικής μεθόδου για την εξήγηση παρομοίων πράξεων. Η αδυνατότητα αναγωγής αφορά και τους υποτιθέμενους νόμους της ιστορικής εξέλιξης, οι οποίοι αμφισβητείται ότι μπορούν να υπάρξουν, όπως και ότι ο νόμος της καθολικής αιτιότητας μπορεί να συνυφανθεί με την επιστημονική μέθοδο. Κατ' επέκταση, σε αμφισβήτηση τίθεται επίσης και η λογική απολυτοκρατία, σύμφωνα με την οποία τα γεγονότα υπακούουν σε λογικές αρχές, οι οποίες εγείρουν αξίωμα εγκυρότητας υπερβαίνοντας το πραγματιστικό τους περιεχόμενο.

24 Βλ. Carnap, R. (1934). *The logical syntax of language*, Routledge. Για σχολιασμό βλ. Ρουσόπουλος, Γ. (1997). *Μελέτες για τον Εμπειρισμό*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α Καρδαμίτσα, Αθήνα, σ. 134

Στο σημείο αυτό ο *κριτικός ορθολογισμός* υπογραμμίζει τη διυποκειμενική ισχύ και τους χωροχρονικούς περιορισμούς στη διατύπωση των επιστημονικών προτάσεων, επικρίνοντας τη ροπή προς τον ψυχολογισμό, στην περίπτωση κατά την οποία αναζητείται η θεμελίωση των προτάσεων πρωτοκόλλου πάνω στα ατομικά βιώματα²⁵. Προσχωρώντας, σε ένα βαθμό, σε μια συμβασιοκρατική θέση θα προτείνει την αντικατάσταση των προτάσεων πρωτοκόλλου (Protokollsätze) από τις προτάσεις βάσης (Basissätze)²⁶, οι οποίες δεν αιτιολογούνται βάσει βιωμάτων (όπως οι προτάσεις πρωτοκόλλου), απλά καθιστούν τα τελευταία αναγνωρίσιμα μέσω γλωσσικών διατυπώσεων που, από τη μεριά τους συνιστούν υποθέσεις και θεωρίες και προκύπτουν μέσα από διυποκειμενικές συμφωνίες. Επίσης δεν ισοδυναμούν με απόλυτες αρχές, αλλά υποβάλλονται, όπως όλες οι άλλες προτάσεις, σε ουσιαστικό, δηλαδή αδιάκοπα διαψευστικό, εμπειρικό έλεγχο.

Η διαπίστωση αυτή επισημαίνει την ανάγκη αναθεώρησης του καθολικού κριτηρίου βεβαιότητας, που υποτίθεται ότι θα μπορούσαν να εγγυηθούν οι προτάσεις πρωτοκόλλου. Από την άλλη επιχειρείται και η υπέρβαση του διλήμματος της προσχώρησης είτε προς την εμπειρία, είτε προς τις συμβάσεις με την υποστήριξη μιας συμβιβαστικής πρότασης, σύμφωνα με την οποία μπορούμε να επιμείνουμε σε μια δυναμική εξισορρόπηση αυτών των δύο τάσεων, η οποία θα λαμβάνει υπόψη της τον ιστορικο-κοινωνικό χαρακτήρα των κοινωνικών συμβάσεων²⁷.

5. Η Συνέργεια των Δύο Όψεων Έρευνας στον Κριτικό Ορθολογισμό

Σε συνάφεια με τα παραπάνω διαπιστώνεται η θέση του *κριτικού ορθολογικού* απέναντι στις δύο βασικές όψεις της επιστημονικής έρευνας και συγκεκριμένα ανάμεσα στην αντικειμενική περιγραφή των γεγονότων και στον εντοπισμό συσχετισμών μεταξύ τους, και στη διατύπωση θεωρητικών υποθέσεων. Για τον *κριτικό ορθολογισμό* το αποδεικτικό υλικό της ιστορίας της επιστήμης και των «επιστημονικών επαναστάσεων»²⁸ ενισχύει τη θέση ότι οι δύο αυτές όψεις δεν αποτελούν δύο ξεχωριστούς και μεταξύ τους διακριτούς πόλους

25 Επιχειρείται στο Popper, K. (1976). *Logik der Forschung* Mohr, Tuebingen.

26 Για σχολιασμό βλ. Schnell, R. Hill, P., Esser, E (2011). *Methoden der empirischen Sozialforschung*, Oldenbourg. (ελλ. μφρ. Ναγόπουλος, Ν. (2015). *Μέθοδοι εμπειρικής κοινωνικής έρευνας*, Προπομπός), σ.σ. 97-102

27 Για το θέμα βλ. Carnap, R. (1934). *The logical syntax of language*, Routledge. Για σχολιασμό βλ. Ρουσόπουλος, Γ. *Μελέτες για τον Εμπειρισμό*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α Καρδαμίτσα, Αθήνα.σ.σ. 141/142.

28 Ο όρος «επιστημονικές επαναστάσεις» αποτελεί τον τίτλο και διαπνέει όλο το έργο του Kuhn, Th. (1967). *Die Struktur Wissenschaftlicher Revolutionen*, Suhrkamp, Frankfurt a.M.. [ελλ. έκδ. : *Η δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (εισαγ. Β. Κάλφας), Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, χ.χ., (7)] Οι επιστημονικές επαναστάσεις υποδεικνύουν μία απρόβλεπτη και ριζική μεταβολή του πεδίου της γνώσης. Ταυτόχρονα πιστοποιούν το ασυνεχές της επιστημονικής γνώσης, καθώς οι αναστατώσεις, που προκαλούνται από νέες επιστημονικές προτάσεις, ανατρέπουν πολλές φορές τον κατεστημένο εννοιολογικό πυρήνα του παλιού επιστημονικού «παραδείγματος».

στο σχεδιασμό και τη διενέργεια της επιστημονικής ερευνητικής διαδικασίας. Μεταξύ της περιγραφής γεγονότων και της διατύπωσης θεωριών αναπτύσσεται μία στενή δυναμική σχέση.

Το ζήτημα που προκύπτει αφορά το πώς αντιλαμβάνονται τα διάφορα επιστημολογικά ρεύματα αυτό που αποκαλούμε ενιαία επιστημονική μέθοδο²⁹ προσέγγισης των φυσικών και κοινωνικών φαινομένων και του τρόπου προσδιορισμού του αντικείμενου της έρευνας των κοινωνικών (γενικευτικών) και ιστορικών (ειδικών) επιστημών. Όπως επίσης ζητήματα που αφορούν την αύξηση πληροφοριακού υλικού και τη διατύπωση γενικευμένων θεωριών με τη μορφή υποθετικών νόμων. Εάν δηλαδή η επιστημονική έρευνα αντανακλά μία σωρευτική πορεία, που προϋποθέτει ότι η γνωστική διαδικασία είναι συνεχής και ανοδική και καταλήγει ομαλά σε γενικεύσεις, οι οποίες μπορούν να συμπίπτουν με την αντικειμενική νομοτέλεια.

Στον κριτικό ορθολογισμό η υπόδειξη ότι οι προτάσεις βάσης προκύπτουν από τις θεωρίες, βρίσκεται σε διαμετρική αντίθεση με τις λογιθοθετικιστικές παραδοχές, ότι η «πραγματικότητα» αναμφισβήτητα αντανακλάται στην αισθητηριακή μας αντίληψη και κατά συνέπεια η πρόσληψη της γνώσης αναφορικά με τα γεγονότα της πραγματικότητας υποβαθμίζεται σε μια καθαρά παθητική πράξη. Αντιθέτως, στον κριτικό ορθολογικό διατυπώνεται με απόλυτη σαφήνεια μια «ενεργητική» επιστημολογία, με την αποδοχή της θέσης ότι οι αντιλήψεις μας προκύπτουν επιλεκτικά από τον θεωρητικό στοχασμό³⁰. Οι προτάσεις δεν μπορούν σε τελική ανάλυση να ταυτισθούν ή επαληθευθούν μέσα από τις εμπειρίες, όπως και οι διατυπωμένες καθολικές έννοιες αδυνατούν να καταταχθούν σε επίπεδο εμπειριών, καθότι οι τελευταίες είναι «άμεσα δεδομένες», μοναδικές και αδιαμεσολάβητες, κατά αυτήν την έννοια.

Με μία αναθεωρημένη ως προς τα κυρίαρχα λογιθοθετικιστικά σχήματα πρόταση, ο κριτικός ορθολογισμός προχωρά σε μία κριτική διερεύνηση της επιστημονικής γνώσης ως προς την αξίωση, ότι αυτή αποτελεί την μοναδικά ορθολογικής. Ειδικότερα, η θέση αυτή, ανασύροντας τον σκεπτικισμό του Hume, αμφισβητεί την εγκυρότητα της επαγωγικής μεθόδου ως προς τη διεύρυνση του γνωστικού περιεχομένου των προκειμένων και τη διασφάλιση της αλήθειας στο συμπέρασμα. Εν συντομία, οι αληθείς προκειμένες δεν μπορούν να εγγυηθούν για την αλήθεια των συμπερασματικών γενικεύσεων.

Πέρα από την αναμορφωμένη αποδοχή της αρχής του εμπειρισμού, ο κριτικός ορθολογισμός θέτει ως βασική μεθοδολογική αρχή ότι κατά την εξήγηση των φαινομένων (φυσικών και κοινωνικών) θα πρέπει πάντα να γίνεται αναφορά α) στις αρχικές συνθήκες εμφάνισής τους και β) σε νόμους γενικής ισχύος³¹.

29 Για την κριτική βλ. Adorno, Th. (1969). "Bezuglich der Logik der Sozialwissenschaften", στο Th. Adorno κ.ά (επιμ.): *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Luchterhand, Darmstadt.

30 Popper, K. *Logik der Forschung*, Mohr, Tuebingen, σελ. 60 ff

31 Η κατεύθυνση αυτή με όλες τις ιδιαιτερότητές της κορυφώνονται στην εργασία του G. Hempel, C. (1942):

Παράλληλα αποκλείει την προοπτική μιας άμεσης εξηγητικής διαδικασίας στο πλαίσιο ενός *sui generis* προτύπου κοινωνικής δράσης.

Ωστόσο, όπως παρατηρήσαμε, η μη σωρευτική γνωσιοθεωρητική εξέλιξη, έτσι όπως επιβεβαιώνεται από την ιστορία της επιστήμης φαίνεται να ανατρέπει τα κυρίαρχα κριτήρια επιστημονικότητας, - που αξίωναν εγκυρότητα σε μια υπερ-παραδειγματική ενιαία λογική και μεθοδολογική βάση υπό τη μορφή ενός επικάλυπτοντος νόμου (*covering law*)³² -, αφού τα αλληπάλλληλα αποδεικτικά στοιχεία δεν μπορούν να αποτελούν απόλυτο τεκμήριο γνώσης. Το εμπειρικό κριτήριο της επαλήθευσης (*verification*), μέσω της ποσοτικής συχνότητας εμφάνισης εμπειριών, δεν διαθέτει ένα καθολικό γνωστικό κύρος, που θα μπορούσε να επικυρώσει την αλήθεια των δεδομένων της αισθητηριακής αντίληψης του κλασικού εμπειρισμού, ή τις απόπειρες του *λογικού εμπειρισμού* για την αναγωγή των θεωρητικών εννοιών σε παρατηρησιακές προτάσεις πρωτοκόλλου. Έτσι, η ορθολογική ανασυγκρότηση της επιστήμης στο πλαίσιο της τυπικής λογικής³³ προσκρούει στο πρόβλημα της λογικής επικύρωσης των επαγωγικών συμπερασμών, αφού η διεύρυνση των γνωστικών αντικειμένων, που αυτοί προωθούν, υπερβαίνει τα εμπειρικά δεδομένα που καταγράφονται στις προκείμενες. Κατά αυτόν τον τρόπο, ο *κριτικός ορθολογισμός* διαφοροποιείται από τον *λογικό εμπειρισμό* σε ότι αφορά την απόρριψη κάθε λογικής επαγωγής, πέρα από τις κατά άλλα συμπτώσεις μεταξύ τους.

Γενικότερα, η βεβαιότητα ότι η επαγωγική μέθοδος δεν επιδέχεται λογική κατοχύρωση, εφόσον δεν υπάρχει τρόπος οριστικής επαλήθευσης των θεωριών³⁴, προδίδει την ανεπάρκειά της και - στην καλύτερη των περιπτώσεων - την περιοριστική της χρήση, που εντοπίζεται στην εξυπηρέτηση της *απαγωγικής* λογικής μεθόδου. Με την κατάρρευση του κριτηρίου της επαληθευσιμότητας και της μεταφυσικής αρχής της αιτιότητας ο Popper, στο όνομα του *κριτικού ορθολογισμού*, εισάγει εδώ ένα νέο κριτήριο οριοθέτησης της εμπειρικής επιστήμης, που συνίσταται στην αρνητική θεμελίωση των γενικών προτάσεων και θεωριών. Όλες οι προτάσεις που αξιώνουν επιστημονική εγκυρότητα πρέπει να υπόκεινται σε αρνητικό εμπειρικό έλεγχο, δηλαδή να είναι κατά βάση διαψεύσιμες (*falsifiable*).

“The Function of General Laws in History”, *The Journal of Philosophy*, 39, σελ. 35-45. Πρόκειται για την κλασική διατύπωση της θεωρίας περί αποδοχής - και για όλα τα επιστημονικά επίπεδα - γενικών νόμων και κανόνων. Το έργο του Hempel παρουσίασε πολλές ομοιότητες με το εγχείρημα του Popper στο *Logik der Forschung*. Το εξηγητικό σχήμα που προώθησε ο Hempel είναι γνωστό ως “Hempel - Oppenheim - Erklarungsmodell”. Αργότερα ο Popper διεκδίκησε την αναγνώριση της αρχικής επινόησης του σχήματος, έτσι ώστε να επικρατήσει η ονομασία Popper-Hempel-Oppenheim - σχήμα (P-H-O) ή Deduktiv - Nomologisch (D-N) Erklarungsschema (*απαγωγικό-νομολογικό εξηγητικό σχήμα*).

32 Το όνομα “covering law theory” (θεωρία του επικάλυπτοντος νόμου) ή “covering law model” αποδόθηκε στον William Dray, ο οποίος άσκησε δριμυία κριτική στη θεωρία αυτή, κυρίως μέσα από το έργο του *Laws and explanation in history*, Oxford University, 1957.

33 Η συνεπέστερη προσπάθεια καταγράφεται στο ύστερο έργο του. Carnap, R. (1962). *Logical Foundations of Probability*, Chicago.

34. Popper, K (1976). *Logik der Forschung*, Mohr, Tuebingen, σ.σ. 14 -16, 75 επ. και 201-218.

Τέλος δεν πρέπει να παραβλέψει κανείς ότι σχετικά με τις ιστορικές εξηγήσεις ο *κριτικός ορθολογισμός* αναπτύσσει μία θεωρία που επικαλείται τη «λογική της κατάστασης»³⁵, ενώ ουσιαστικά τροποποιεί την εξηγητική θεωρητική πρόταση, σύμφωνα με την οποία στην ιστορία όπως και σε κάθε άλλη εμπειρική επιστήμη η εξήγηση ενός γεγονότος συνίσταται στην υπαγωγή του σε θεμελιώδεις συνθήκες και σε γενικούς εμπειρικούς νόμους³⁶, προτείνοντας σε μία ύστερη περίοδο, ένα εναλλακτικό σχήμα ιστορικής εξήγησης.

6. Διυποκειμενικός Έλεγχος και Αξιακές Κρίσεις

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω θέσεις του *κριτικού ορθολογισμού* δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι η όλη αντιπαράθεση και η σπουδαιότητα αυτή καθ' αυτή που εκτέμπει εστιάζεται στην αποδοχή ή όχι των αναθεωρημένων ως προς τα λογικοθετικιστικά σχήματα εξηγητικών προτάσεων σχετικά με το πρόβλημα της επιστημονικής ορθολογικότητας και ότι χαρακτηρίζεται ως εσωτερικό πρόβλημα της αναλυτικής σχολής. Ιδιαίτερο βάρος αποκτά η συζήτηση περί του διυποκειμενικού ελέγχου και των αξιακών κρίσεων στο επιστημονικό σύστημα.

Συγκεκριμένα, το αίτημα του διυποκειμενικού ελέγχου των επιστημονικών προτάσεων επιτρέπει τον αξιολογικό παράγοντα στην επιλογή των ερευνητικών πεδίων, όχι όμως και την εισαγωγή αξιολογήσεων στο επιστημονικό σύστημα. Η επιστημονική εξήγηση και πρόγνωση αποδέχεται αφενός τις αξιακές κρίσεις ως θεωρητικό υλικό στη διατύπωση των ερευνητικών υποθέσεων, ικανοποιεί αφετέρου και το αξίωμα της ουδετερότητας της επιστήμης απέναντι σε αξιακά διατυπωμένους συμπερασμούς υπό μορφή πεποιθήσεων του ερευνητή. Αυτό σημαίνει ότι μία συγκεκριμένη στάση που υποκινείται από αξιακό ενδιαφέρον στο σύνολο της ερευνητικής διαδικασίας δεν μπορεί να θεμελιωθεί επιστημονικά. Επίσης δεν είναι δυνατόν να παραχθεί λογικά από το επιστημονικό σύστημα μία συγκεκριμένη ιεράρχηση αξιών, διασφαλίζοντας - κατά αυθαίρετο τρόπο - επιστημονική νομιμοποίηση σε επιλεγμένα αξιακά συστήματα. Επιπλέον, σύμφωνα με το επιχείρημα του *κριτικού ορθολογισμού*, γίνεται σαφές, ότι οι κοινωνικές επιστήμες έχουν ως στόχο τη διατύπωση γενικεύσεων και υποθετικών νόμων. Αντίθετα, οι ιστορικές επιστήμες διακρίνονται για το ενδιαφέρον τους για πραγματικά, μοναδικά, ανεπανάληπτα και συγκεκριμένα γεγονότα, παρά για νόμους ή γενικεύσεις.

Για τον *κριτικό ορθολογισμό* η υπόδειξη ότι οι προτάσεις βάσης προκύπτουν από τις θεωρίες και τον θεωρητικό στοχασμό βρίσκεται σε διαμετρική αντίθεση με τις θετικιστικές παραδοχές περί α-θεωρητικών προτάσεων πρωτοκόλλου.

35 Popper, K. (1991). *The Open Society and its Enemies*, [ελλ. έκδ. : *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα. (2), τόμ. II].

36 Hempel, C. (1942). "The Funktion of General Laws in History", *The Journal of Philosophy*, 39, σ. 45

Πρόκειται στην ουσία για την κριτική σε προτάσεις οι οποίες αξιώνουν την αποτύπωση της εμπειρικής πραγματικότητας στην αισθητηριακή μας αντίληψη, έτσι ώστε από μόνα τους τα γεγονότα να εισρέουν υποτίθεται με αυτόν τον τρόπο σε κοινά νοητικά σχήματα που να αξιώνουν την μοναδικά αξιόπιστη επιστημονική γνώση³⁷.

Επιχειρώντας στο σημείο αυτό μια ισχυρή κριτική στα λογοθετικιστικά υποδείγματα ο *κριτικός ορθολογισμός* αναγνωρίζει την ορθότητα της συνθετικής άποψης του M. Weber σε δύο σημεία : α) στον αναγκαία αξιακό χαρακτήρα του «πλαισίου ανακάλυψης» (δηλαδή αυτού που αφορά την επιλογή των ερευνητικών ερωτημάτων) καθώς και του «πλαισίου δικαιολόγησης» (δηλαδή της αξιολόγησης των ερευνητικών αποτελεσμάτων με επιστημονικά διασφαλισμένες μεθόδους) και β) στο ότι η ιστορία ενδιαφέρεται για επιμέρους (singular) συμβάντα και όχι για καθολικούς νόμους, αλλά ότι συγχρόνως ενδιαφέρεται και για αιτιώδεις εξηγήσεις³⁸. Οι απόψεις αυτές οδήγησαν τους εκφραστές του *κριτικού ορθολογισμού* στο να στρέφονται επανειλημμένα κατά της άποψης ότι η αιτιότητα συναρτάται με καθολικούς νόμους και να συμπλέουν επίσης με τον Weber, όταν ο τελευταίος τονίζει πως το ενδιαφέρον μας, που εξαρτάται από αξιακές κρίσεις, είναι αυτό που καθορίζει την κλίμακα των πολιτιστικών αξιών και που αποτελεί καθοριστικό κριτήριο για τη διαμόρφωση ιστορικών γεγονότων. Ωστόσο, κατά την παραδοχή του *κριτικού ορθολογισμού*, από την ορθή αυτή τοποθέτηση δεν εξήχθησαν από τον Weber τα ρηξικέλευθα μεθοδολογικά συμπεράσματα. Όπως για παράδειγμα ότι : «εφόσον όλη η ιστορία εξαρτάται από τα ενδιαφέροντα μας, μόνο ιστορίες μπορούν να υπάρχουν και ποτέ η «ιστορία», δηλαδή η συνολική εξιστόρηση της ανάπτυξης του ανθρώπινου γένους, «όπως αυτό συνέβη»³⁹.

Βέβαια, οι γενικεύσεις, στις οποίες στοχεύουν οι ιστορικοί για να ερμηνεύσουν τα γεγονότα, δεν έχουν κανένα ειδικό ξεχωριστό ενδιαφέρον. Πρόκειται για τετριμμένους (trivial) νόμους, αφού ένας αυστηρός προγραμματισμός και μία αυστηρή πρόγνωση επιθυμητών πράξεων ή μεμονωμένων συμπεριφορών είναι αδύνατη λόγω της ανυπαρξίας κανόνων κοινωνικής εξέλιξης. Θα μπορούσαμε αντίθετα να δεχθούμε ότι είναι λογικά δυνατή η ύπαρξη τάσεων που μπορούν να αναχθούν σε νόμους, ως υποθετικές προτάσεις με γενική ισχύ.

Για το λόγο αυτό, οι ιστορικές επιστήμες διακρίνονται από τις θεωρητικές και γενικευτικές επιστήμες, οι δε καθολικοί νόμοι που χρησιμοποιούν είναι νόμοι της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας. Δεν υπάρχουν επιστημονικοί ιστορικοί νόμοι παρά μόνο ερμηνευτικές προσεγγίσεις (ιονεί θεωρίες), που η ισχύς τους περιορίζεται σε συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια. Επιπλέον, οι

37 Βλ. Schnell, R., Hill, P., Esser, E. (2011). *Methoden der empirischen Sozialforschung*, Oldenbourg. (ελλ. μφρ. Ν. Ναγόπουλος : *Μέθοδοι εμπειρικής κοινωνικής έρευνας*, Προπομπός, 2015), σ. 98 επ.

38 Έτσι όπως επισημαίνει ο Weber, M. (1980). *Wirtschaft und Gesellschaft*, Mohr, Tuebingen και κυρίως στο κεφάλαιο "Soziologische Grundbegriffe", σ.σ. 1-30

39 Βλ. Popper, K.R. (1991). *The open society Society and its Enemies*, [ελλ. έκδ. : *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα, (2), τόμ. II, σ. 563

ιστορικές εξηγήσεις δεν μπορούν να αποδοθούν μέσα από μία απαγωγική σχέση, δεν μπορούν να θεμελιωθούν επιστημονικά ως καθολικές και αναγκαίες τάσεις και κατ'επέκταση αποκλείονται οι εξελικτικού χαρακτήρα ιστορικοί νόμοι⁴⁰. Συνήθως πρόκειται για τετριμμένες κοινωνιολογικού ή ψυχολογικού χαρακτήρα γενικεύσεις, που παρεισφρύνουν στα ιστορικά εξηγητικά σχήματα.

7. Κριτικός Ορθολογικός και Αξίωμα Ορθολογικότητας. Η Λογική της Κατάστασης

Ο κριτικός ορθολογισμός εδώ μας διευκολύνει, καθώς διακρίνει για τις κοινωνίες, «φυσικούς νόμους για τις κοινωνίες» και «κανονιστικούς νόμους». Οι πρώτοι, είναι αδιαφοροποίητοι, δεν επιτρέπουν εξαιρέσεις και διατυπώνονται με τη μορφή «πάντα όταν..., τότε». Εάν μέσω της εμπειρίας προκύψει έστω ένα και μοναδικό αντίθετο γεγονός τότε η πρόταση νόμου διαψεύδεται. Σε αντίθεση όμως με τους φυσικούς νόμους οι αντίστοιχοι πραξεολογικοί, κανονιστικού χαρακτήρα, νόμοι δεν μπορούν να διατυπωθούν κατά τρόπο ώστε να επιτρέπουν την πιθανή διάψυσή τους. Όταν οι άνθρωποι αποκλίνουν από αυτούς, συνηθίζουμε να υποστηρίζουμε ότι η συγκεκριμένη πράξη ήταν αδόκιμη και εσφαλμένη και όχι το κανονιστικό πρότυπο που όφειλαν να ακολουθήσουν.

Είναι σαφές ότι στις κοινωνικές επιστήμες δεν είναι πάντα αναγκαία η επιδίωξη αιτιωδών εξηγήσεων. Οι θεωρίες, που διατυπώνουν κάποιο αξιακό πλαίσιο αναφοράς, στερούνται συχνά εμπειρικής βάσης με αποτέλεσμα να μη πληρούν τους όρους του επιστημονικού κριτηρίου της διαψευσιμότητας. Παράλληλα όμως εμφανίζεται προβληματική και η θέση του μεθοδολογικού ατομισμού, στο βαθμό που καταργείται και αποσυντίθεται η κοινωνία ως μία οργανωμένη ολότητα και μετατρέπεται σε ένα σωρό δεδομένων και συμπτωματικών σχέσεων.

Ακόμη και ο τυπολογικός όρος του προσανατολισμένου σε έναν επιλεγμένο σκοπό «ορθολογικού πράττειν» (zweckrationales Handeln), το οποίο με την πρόσδεση στην επιστημονική τεχνολογική πρόοδο, συμβάλλει στην ορθολογική εναρμόνιση των καθηκόντων στους θεσμικούς και γραφειοκρατικούς μηχανισμούς, υπό την μορφή μιας ιδεοτυπικά κανονικοποιημένης συμπεριφοράς, δεν φαίνεται να πληροί εύκολα τους όρους διαψευσιμότητας. Το ορθολογικό *πράττειν* φαίνεται εδώ να αποτελεί ένα πλαίσιο αναφοράς χωρίς εμπειρικό περιεχόμενο.

Για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος η ιστορική εξήγηση περιορίζεται αρχικά στην ανακατασκευή της κατάστασης, στην οποία βρέθηκε ο πρῶτος, και στην έρευνα ως προς το εάν η δράση του ήταν πράγματι

40 Η κριτική αφορά τη θέση, σύμφωνα με την οποία η πορεία της ιστορίας υπόκειται σε συγκεκριμένους, αναγνωρίσιμους και καθολικούς εξελικτικούς νόμους και σε ιστορικοιστικού τύπου μετασχηματισμούς που δεν ελέγχονται εμπειρικά μέσω εξήγησης και πρόγνωσης, αλλά διατηρούν περισσότερο τον χαρακτήρα της ιστορικής προφητείας, βλ. Popper, K. (1980). *Das Elend des Historizismus*, Mohr, Tuebingen.

η κατάλληλη, εάν δηλαδή ανταποκρίνεται στη γενικότερη ανάλυση της κατάστασης που ορίζει ένα *κοινωνικό πράττειν*. Συγκεκριμένα, εάν υπάρχει σύνδεση με ένα αξίωμα ορθολογικότητας (Rationalitätsprinzip)⁴¹, το οποίο βοηθά στη νοηματική εμφόρτιση της ανακατασκευαστικής προσπάθειας και στην ενίσχυση του εξηγητικού σχήματος.

Κατόπιν τούτου, τα ορθολογικά ή ανορθολογικά στοιχεία, που χαρακτηρίζουν τις κοινωνικές πράξεις, δεν απορρέουν από μία ψυχολογική αποδοχή σε σχέση με μία υποτιθέμενη ορθολογικότητα της φύσης, αλλά κρίνονται με τον τρόπο που αυτά εκδηλώνονται, στο πλαίσιο μιας *λογικής της κατάστασης* μέσα στην οποία ξεδιπλώνονται τα ατομικά ενδιαφέροντα. Έτσι, το αξίωμα του ορθολογισμού μετατρέπεται για τους σκοπούς του απαγωγικού-νομολογικού εξηγητικού σχήματος σε γενική υπόθεση που αποτελεί τον πυρήνα ενός ερευνητικού προγράμματος. Για την εξήγηση δε των ανθρωπίνων πράξεων έχει την ίδια ισχύ, όπως για παράδειγμα οι νόμοι του Newton για την εξήγηση των φυσικών κινήσεων⁴².

Η μέθοδος εφαρμογής της *λογικής της κατάστασης* δεν θεμελιώνεται σε μία ψυχολογική αποδοχή της ορθολογικότητας της ανθρώπινης φύσης, αλλά στη διαπίστωση του αντικειμενικού νοήματος μέσω μιας «αντικειμενικά» κατανοητικής μεθόδου. Μία «αντικειμενικά» κατανοητική κοινωνική επιστήμη μπορεί λοιπόν να εξελιχθεί ανεξάρτητα από υποκειμενικές ιδέες ή ψυχολογικές τάσεις (επιθυμίες, κίνητρα), αφού επιδιώκει να εξηγήσει επαρκώς τις ανθρώπινες πράξεις από τη λογική της κατάστασης, στην οποία εκδηλώνονται, απαλλαγμένη από αναγωγές στην ψυχολογία. Κατά τη διαδικασία της εξήγησης ο όρος της «αντικειμενικής» κατανόησης υποδεικνύει την «αντικειμενική» καταλληλότητα της συγκεκριμένης πράξης⁴³.

Είναι σαφές ότι η «αντικειμενικότητα» αυτή επιχειρείται να συνδεθεί με αξιώματα του ορθολογισμού. Απομακρύνεται δε από τα συμπεριφοριστικά υποδείγματα, σύμφωνα με τα οποία η συνείδηση μπορεί να γνωσθεί αντικειμενικά, αφού η ανθρώπινη συμπεριφορά, μπορεί να αναχθεί σε μία σειρά από εξαρτημένα αντανακλαστικά⁴⁴. Στη θέση λοιπόν της ψυχολογικής και αναπαραστατικής εμπίωσης⁴⁵ υποστηρίζεται εδώ, με τη βοήθεια μιας

41 Popper, K. (1980). *The Open Society and its Enemies*, [ελλ. έκδ. : *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα, 1991 (2)], τόμ., ΙΙ, σελ. 148. Επίσης πρβλ. M. Schmid: *Handlungsrationalitaet*, Muenchen. σ.σ. 21 - 24.

42 Πρβλ. Schmid, M. (1979). *Handlungsrationalitaet*, Muenchen. σ.σ. 28-42

43 Popper, K. (1991). *The Open Society and its Enemies*, [ελλ. έκδ. : *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα, (2)], τόμ., ΙΙ, σελ. 111, A. Donagan : „Explanation in History“ στο A. Gardiner : *Theories in History*, N. York, 1959, σελ. 101 και 120 καθώς και K. Popper: “Die Logik der Sozialwissenschaften”, στο Th. Adorno κ.ά (επιμ.): *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Luchterhand, Darmstadt, 1969 και συγκεκριμένα την εικοστή πέμπτη θέση του Popper, σ. 125

44 Πρβλ. σχετ. Timaschef, N.S. Theodorson, G.A. (1983). *Ιστορία κοινωνιολογικών θεωριών*, Gutenberg, Αθήνα. σ. 332

45 Dilthey, W. (2010). *Selected Works*, Volume II: *Understanding the Human World: Selected Works of*

αντικειμενικής κατανοητικής μεθόδου⁴⁶, ένα μη ψυχολογικό, αλλά έλλογο, ως προς τη συγκεκριμένη κατάσταση, εξηγητικό σχήμα. Στο σχήμα αυτό εμπεριέχονται ορθολογικές θεωρητικές ανασυνθέσεις έτσι, ώστε ακόμα και αν κάποιος θέτει διαφορετικούς στόχους ή ασπάζεται διαφορετικές θεωρίες εάν τελικά βρεθεί στην κατάσταση που αναλύεται ως ορθολογική, τότε θα είχε ενεργήσει σύμφωνα με το συγκεκριμένο υπόδειγμα ορθολογικότητας.

Είναι γεγονός ότι τις περισσότερες φορές τα μεμονωμένα ιστορικά συμβάντα εξαντλούνται εξηγητικά με αναφορές στα ιδιαίτερα προσωπικά συμφέροντα, στους σκοπούς και στις προδιαθέσεις των ανθρώπων. Για το λόγο αυτό, αλλά και για να αποκτήσει αντικειμενικό περιβλήμα η εξήγηση, γίνεται επίκληση στη *λογική της κατάστασης*. Η μορφή που αποκτά πλέον ο *επικαλύπτων νόμος* είναι, σε μία πρώτη προσέγγιση, η δεδομένη παραδοχή ότι πέρα από τις αρχικές συνθήκες που περιγράφουν τις πεποιθήσεις, τους στόχους και το πληροφοριακό υλικό, - δηλαδή στοιχεία που έχουν υποβληθεί σε υποκειμενική επεξεργασία, - η εξήγηση αποδέχεται σιωπηρά τον τετριμμένο, αλλά σημαντικό για τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών, νόμο ότι υπό κανονικές συνθήκες διανοητικά υγιείς και πνευματικά ισορροπημένοι άνθρωποι δρουν κατά κανόνα περισσότερο ή λιγότερο λογικά.

Πρόκειται για την κατασκευή υποδειγμάτων πραξολογικού χαρακτήρα που προϋποθέτουν την παραδοχή μιας πλήρους ορθολογικότητας από τη μεριά των φορέων ανάληψης συγκεκριμένων πράξεων. Με τα υποδείγματα αυτά γίνεται σαφές ότι στο πλαίσιο ενός ιδεοτυπικού σχεδιασμού τα άτομα θα έπρεπε να κατέχουν και να αξιοποιούν κατάλληλα όλο το συναφές πληροφοριακό υλικό που βρίσκεται στη διάθεσή τους. Επιπλέον οι επιμέρους πράξεις κρίνονται από το βαθμό απόκλισης από το ιδεοτυπικό, υποδειγματικό, ορθολογικό αξίωμα και αποτιμώνται μέσα από τη σύγκριση της πραγματικής και της υποδειγματικής δράσης, έτσι ώστε η τελευταία να συνάγεται από την αποτύπωση της καθαρής λογικής των επιλογών που υπάρχουν στη διάθεση των δρώντων υποκειμένων.

8. Συμπεράσματα

Με τη στροφή προς την αναλυτική φιλοσοφία επιχειρήθηκε η μετατόπιση του μεθοδολογικού προβλήματος, από την πηγή της γνώσης, τη διασφάλιση της εγκυρότητας και βεβαιότητας της αλήθειας της γνώσης αυτής και από την αισθητηριακή πρόσληψη γεγονότων της εμπειρίας, έτσι όπως υποστήριζε ο παραδοσιακός εμπειρισμός, στη λογική ανάλυση της γλώσσας και στην αναζήτηση θεμελιωδών προτάσεων με επιστημονικά επαληθευτική ισχύ.

Wilhelm Dilthey, Princeton University Press.

46 Βλ. επίσης Oevermann, U. (et. al), (1979). Die Methodologie einer "objektiven Hermeneutik" und ihre allgemeine forschungslogische Bedeutung in den Sozialwissenschaften, in: Hans-Georg Soeffner (εκδ.): *Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften*, Stuttgart, S. 352-434: Metzler.

Εμπειρική γνώση και γλωσσική ανάλυση συνέθεταν τις βασικές αρχές του νέου αυτού ρεύματος στο χώρο της επιστήμης.

Παράλληλα, η διυποκειμενική λειτουργία της γλώσσας εκτιμήθηκε ότι διευκολύνει τον εξίσου διυποκειμενικό χαρακτήρα της επιστήμης ενώ εκδηλώθηκε και το ενδιαφέρον της επέκτασης των μεθοδολογικών ενδιαφερόντων της ενιαίας επιστήμης στο χώρο των κοινωνικών και ιστορικών επιστημών. Επρόκειτο για την αισιόδοξη προοπτική της εισαγωγής μιας ενιαίας μεθοδολογίας για τη φύση και την κοινωνία και την αποδοχή εκείνων των επιστημονικών πορισμάτων που προσδιορίζονται μέσω αιτιωδών σχέσεων. Τα πορίσματα των ερευνών υποβάλλονται έτσι μέσω λογικής ανάλυσης και σύμφωνα με τα λογικά πρότυπα εξήγησης των επιστημονικών θεωριών σε διυποκειμενικό έλεγχο, προκρίνοντας επιπλέον τη λογική μορφή και όχι το περιεχόμενο των επιστημονικών αποφάνσεων. Από τη σκοπιά αυτή διασφαλιζόνταν οι προϋποθέσεις για την ορθολογική ανασυγκρότηση της επιστήμης σύμφωνα με τις αρχές της ακρίβειας, σαφήνειας και έγκυρης ελεγκσιμότητας κατά τη γνωστική διαδικασία, σε μια πορεία ενιαία και ανεξάρτητη από τις ασυνέχειες στην ίδια την ιστορία της επιστήμης.

Στη συνέχεια η συζήτηση εντοπίζεται γύρω από θέματα που αφορούν τη δομική αυτονομία των ερμηνευτικών σχημάτων και την αναλυτική θεωρία της πράξης. Επιπρόσθετα, και στη βάση του ίδιου επιχειρήματος, εκφράστηκε η άποψη ότι από προτάσεις καθαρά λογικού περιεχομένου είναι αδύνατον να προκύπτουν (με την απουσία βέβαια αυθαιρέτων παρεμβάσεων) γενικευμένα εμπειρικά στοιχεία, ή νόμοι γενικής ισχύος που μπορούν να καθορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ακόμα και στην περίπτωση που μπορεί να αποδειχθεί ότι αυτοί οι γενικοί νόμοι υπάρχουν και πάλι δεν θα μπορούσε κανείς με βεβαιότητα να υποστηρίξει ότι αυτοί είναι κατάλληλοι για την εξήγηση του ενυπάρχοντος νοήματος της ανθρώπινης δράσης, επειδή η τελευταία διαφοροποιείται από απλές σωματικές κινήσεις. Ερμηνείες σχετικές με την εκδήλωση της ανθρώπινης δράσης διατηρούν ένα δικό τους ιδιότυπο λογικό status και παρουσιάζουν μία ξεχωριστή μορφή της εξηγητικής σχέσης. Για την ερμηνεία της ανθρώπινης δράσης δεν θα αποτελούσε ούτε μία αναγκαία, ούτε μία επαρκή συνθήκη η θεώρηση ότι το συγκεκριμένο φαινόμενο, ή η περιγραφή του συγκεκριμένου αποτελέσματος (στην περίπτωση αυτή της ανθρώπινης δραστηριότητας), θα ήταν ένα παράγωγο νομολογικών διαδικασιών σε συνδυασμό με την αναγωγή σε κάποιες άλλες πρωταρχικές σχέσεις ή φαινόμενα, γύρω από τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις του δρώντος ατόμου.

Στο σημείο αυτό η προσπάθεια εξήγησης μιας συγκεκριμένης ανθρώπινης δράσης εκκινεί ερμηνευτικά, στο πλαίσιο μιας νοηματικής αναπαράστασης του συλλογισμού του δρώντος ατόμου, με τη διαπίστωση και διατύπωση των μέσων, τα οποία - λαμβανομένων υπόψη των συνθηκών κάτω από τις οποίες εκδηλώνονται οι συμπερασμοί - μπορούν να φέρουν στο φως τα επιλεγμένα

κίνητρα και τους δεδηλωμένους σκοπούς της πράξης, η οποία, κρίνεται ως προς το βαθμό που συντρέχει με τα «αντικειμενικά» σημασιολογικά πρότυπα. Τα τελευταία δεν συνιστούν κανόνες καθολικής και νομολογικής ισχύος, αλλά υποδείγματα συγκεκριμένων κανόνων δράσης (νόρμες), που εξυφάνονται βάσει πρακτικών συλλογιστικών διεργασιών και οριοθετούν το πλαίσιο εντός του οποίου κρίνεται η καταλληλότητα των επιλεγμένων μεμονωμένων πράξεων.

Παράλληλα υποδεικνύεται η νοηματική υπόσταση και η κανονικοποιητική λειτουργία της ανθρώπινης δράσης καθώς και η διαφοροποίησή της από τα αξιολογικώς ουδέτερα φυσικά φαινόμενα. Αισθητηριακές καταστάσεις, κίνητρα, προτροπές, πεποιθήσεις δεν θα έπρεπε – αντίθετα από ότι επιχειρούν ψυχολογικές ερμηνείες - να θεωρούνται ως αιτίες της ανθρώπινης συμπεριφοράς, επειδή η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ τους δεν είναι μία εμπειρική σχέση, αλλά μία σχέση που διατηρεί έναν *λογικό* χαρακτήρα.

Βάσει αυτής της πεποίθησης και λαμβάνοντας υπόψη τα κριτήρια για την εγκυρότητα της αρχής της αιτιότητας, σύμφωνα με τα οποία μία καθορισμένη σχέση αιτίας - αποτελέσματος δεν κατανοείται ως λογική, αλλά μόνο ως εμπειρική σχέση, θα έπρεπε κάθε δυνατότητα αιτιώδους εξήγησης της ανθρώπινης δράσης να θεωρηθεί ως λανθασμένη και να αποκλεισθούν οι αιτιώδεις σχέσεις από το χώρο της κατανόησης.

Τέλος, η δυνατότητα της αιτιώδους εξήγησης μιας ανθρώπινης δραστηριότητας περιορίζεται μόνο στις αναφορές σε μυϊκές κινήσεις, οι οποίες δεν υπερβαίνουν το status των απλών αποκρίσεων (συμπεριφορών) και τα αποτελέσματα μιας διεργασίας που συνιστά μία αιτιώδη σχέση. Οι απαλλαγμένες νοηματικού περιεχομένου συμπεριφορές δεν είναι σε καμία περίπτωση ταυτόσημες με πράξεις, που προκύπτουν ως προϊόν νοηματοδοτήσεων, συλλογισμού και σχεδίων δράσης, των οποίων η κατανόηση απαιτεί μία διαδικασία αναπαράστασης και θεμελιώνεται στους ίδιους τους λόγους που προέτρεψαν και υποκίνησαν το άτομο να προβεί σε αυτές.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αυγελής Ν. (2010). *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της επιστήμης*, Σταμούλης, Αθήνα.
- Gedoe A. (1994). *Η φιλοσοφία της κρίσης*, Σύγχρονη εποχή.
- Giedymin J. (1975). «Αντιθετικιστικές τάσεις στη σύγχρονη φιλοσοφία των Κοινωνικών και των Ανθρωπολογικών Επιστημών», στο *British Journal for the Philosophy of Science* (26). σ.σ. 275 - 301 (ελλ. μτφρ. Γ. Μαραγκός).
- Kuhn Th. (1967). *Die Struktur Wissenschaftlicher Revolutionen*, Suhrkamp, Frankfurt a.M. [ελλ. έκδ. : *Η δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (εισαγ. Β. Κάλφας), Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, χ.χ., (7)]

- Ναγόπουλος Ν. (2015). *Γνώση, μέθοδος και κοινωνική πράξη. Από τη Γνωσιοθεωρία στην Κοινωνιολογία της γνώσης*, Kallipos, Αθήνα.
- Πατέλη Ι. (1988). «Ορθολογικότητα και αξίες στον Carnap και Quine», *Αξιολογικά* 11-12.
- Ρουσόπουλος Γ. (2011). *Η φιλοσοφία της επιστήμης*, Liberal Books.
- Ρουσόπουλος Γ. (1997). *Μελέτες για τον Εμπειρισμό*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Anscobe, G.E.M. (1959). *An introduction to Wittgesteins Tractatus*, London.
- Adorno, Th. (1969). “Bezueglich der Logik der Sozialwissenschaften”, στο Th. Adorno κ.ά (επιμ.): *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Luchterhand, Darmstadt.
- Berger, P., Luckmann Th (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York. (*Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*, Νήσος, Αθήνα, 2003)
- Bernstein R. (1975). *Praxis und Handeln*, Suhrkamp, Frankfurt a.M.
- Carnap R.(1932/33). “Ueber Protokollssetze”, *Erkenntnis* 3.
- Carnap R. (1928). *Der logische Aufbau der Welt*, Weltkreis, Berlin.
- Carnap R. (1965). “The Methodological Character of Theoretical Concepts”, στο H. Feigl - M. Scriven : *The foundation of Science and the Concepts of Psychology and Psychoanalysis*, Minnesota Studies in the Philosophy of Science 1, Mineapolis.
- Carnap R.(1962). *Logical Foundations of Probability*, Chicago.
- Carnap R.(1934). *The logical syntax of language*, Routlege.
- Carnap R. (1932). “Ueberwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache”, *Erkenntnis*, τόμ. 2.
- Donagan A. (1959). Explanation in History“ στο A. Gardiner : *Theories in History*, N. York.
- Dray W. (1957). *Laws and explanation in history*, Oxford University.
- Dummet M. (2010). *The Nature and Future of Philosophy*, Columbia University Press, N. York. (*Η φύση και το μέλλον της φιλοσοφίας*, Εκκρεμές, Αθήνα, 2016)
- Frege G. (1986). *Die Grundlagen der Arithmetik : eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*, Reclam.
- Frege G. (1879). *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*, Halle a. S.: Louis Nebert, (1967)
- Hempel C. G. (1942) “The Function of General Laws in History”, *The Journal of Philosophy*, 39, σελ. 35-48.
- Kant E. (1998) *Kritik der reinen Vernunft*. Meiner Verlag, Hamburg.

- Neurath O. (1932). *Protokollsätze*, *Erkenntnis* 3, 204-214.
- Popper K. (1980). *Das Elend des Historizismus*, Mohr, Tuebingen
- Popper, K. (1976). *Logik der Forschung*, Mohr, Tuebingen.
- Popper, K. (1991). *The Open Society and its Enemies*, [ελλ. έκδ. : *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα, (2), τόμ. II]
- Popper, K. (1969). “Die Logik der Sozialwissenschaften”, στο Th. Adorno κ.ά. (επιμ.) : *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Luchterhand, Darmstadt.
- Oevermann, U. et al., (1979). “Die Methodologie einer “objektiven Hermeneutik” und ihre allgemeine forschungslogische Bedeutung in den Sozialwissenschaften”, in: Hans-Georg Soeffner (εκδ.): *Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften*, Stuttgart, S. 352–434: Metzler,
- Quine, W.v.O. (1971). “Ontological Relativity and other essays”, *Metaphilosophy*, Vol.2, Issue 4, p.p 334–352
- Rassel, B. (1988). *Logic and Knowledge: Essays 1901–1950*, R. C. Marsh, London: George Allen & Unwin
- Schmid, M. (1979). *Handlungsrationalität*, Muenchen.
- Schnell, R., Hill P., Esser E. (2011). *Methoden der empirischen Sozialforschung*, Oldenbourg (ελλ. μφρ. Ναγόπουλος, Ν. (2015). *Μέθοδοι εμπειρικής κοινωνικής έρευνας*, Προπομπός.
- Schütz, A. (1981). *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*, Suhrkamp, Frankfurt a.M.
- Stegmueller, W. (1974). *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie*, Bd. 2, Berlin, Heidelberg, N. York.
- Timaschef, N.S / Theodorson G.A (1983). *Ιστορία κοινωνιολογικών θεωριών*, Gutenberg, Αθήνα.
- Waismann, F. (1930) “Logische Analyse des Wahrscheinlichkeitsbegriffs”, *Erkenntnis* 1.
- Wittgenstein, L. (1922). *Tractatus Logico-Philosophicus*, Kegan Paul, London. (ελλ. μφρ Α. Γεωργαλλίδης, Ταμβος, 2016)
- Wittgenstein, L. (2001). *Philosophische Untersuchungen*. Kritisch-genetische Edition, (εκδ. J. Schulte). Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Frankfurt.
- Weber, M. (1980). *Wirtschaft und Gesellschaft*, Mohr, Tuebingen.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Ναγόπουλος Νίκος** ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Κοινωνιολογία και την Κοινωνιογλωσσολογία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Σήμερα, διδάσκει ως Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου με επιστημονικό αντικείμενο : Κοινωνιολογία της

γνώσης, Κατά την περίοδο 2014-15 δίδαξε «Νέες μορφές της Κοινωνιολογίας της γνώσης» στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης (Ινστιτούτο Κοινωνιολογίας) και απασχολήθηκε ως ερευνητής στο «Αρχείο Lazarsfeld των κοινωνικών επιστημών». Είναι διευθυντής του ΜΠΣ «Έρευνα στην τοπική κοινωνική ανάπτυξη και συνοχή», στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Στοιχεία Επικοινωνίας: Διεύθυνση: Λόφος Ξενία 81100, Μυτιλήνη, Λέσβος, Τηλέφωνο: 0030-22510-36523. Email: N.Nagopoulos@soc.aegean.gr .

Φραντζή Κατερίνα
Σειμένης Ιωάννης

**Μελέτη των λόγων του Αλέξη Τσίπρα και
του Ευάγγελου Μεϊμαράκη στη δημόσια
συζήτησή τους εν όψει των εθνικών εκλογών
της 20ης Σεπτεμβρίου 2015**

Περίληψη

Η μελέτη του πολιτικού λόγου, λόγω της σημερινής Ελληνικής, Ευρωπαϊκής και παγκόσμιας πολιτικής κατάστασης, γίνεται όλο και ελκυστικότερη σε ερευνητές διαφόρων γνωστικών αντικειμένων, όπως γλωσσολόγους, κοινωνιολόγους, επιστήμονες της επικοινωνίας, πολιτικούς επιστήμονες κ.ά. Στην εργασία αυτή παρουσιάζεται η μελέτη των λόγων δύο πολιτικών αρχηγών, του Αλέξη Τσίπρα της παράταξης του ΣΥΡΙΖΑ και του Ευάγγελου Μεϊμαράκη της παράταξης της Νέας Δημοκρατίας, στο πλαίσιο της δημόσιας συζήτησης της 14ης Σεπτεμβρίου 2015 εν όψει των εθνικών εκλογών της 20ης Σεπτεμβρίου 2015. Η μελέτη επικεντρώνεται στη χρήση δημιουργικών στοιχείων, επίσημου, προφορικού και συγκρουσιακού λόγου, καθώς και συγκεκριμένων λέξεων περιεχομένου (ρημάτων, ουσιαστικών, επιθέτων και επιρρημάτων) από τους δύο πολιτικούς, στην προσπάθειά τους για την αποτελεσματική επικοινωνία των μηνυμάτων τους στους/στις ακροατές/άτριές τους.

Λέξεις-κλειδιά: πολιτικός λόγος, δημόσια συζήτηση, εκλογές, Αλέξης Τσίπρας, Ευάγγελος Μεϊμαράκης

Greek elections of September 20th 2015: A study on the language of Alexis Tsipras' and Evangelos Meimarakis' debate

Abstract

Language plays a very important role in politics. Meanwhile, today more than ever, the domestic, European and international political situations are in a crucial phase and, as a result, political discourse analysis attracts the interest of researchers of various disciplines, such as linguists, political and communication scientists and sociologists. This work focuses on the language used in the debate given by Alexis Tsipras, leader of SYRIZA and Evangelos Meimarakis, leader of New Democracy, on September 14th 2015. The debate was held for the Greek National Elections of September 20th 2015. We particularly focus on formal and informal speech, creative language and specific context words (verbs, nouns, adjectives and adverbs).

Keywords: political speech, debate, elections, Alexis Tsipras, Evangelos Meimarakis

1. Εισαγωγή

Η γλώσσα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην πολιτική. Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, ώστε μπορεί να ειπωθεί ότι δεν θα υπήρχε πολιτική χωρίς την παράμετρο της γλώσσας. Σήμερα, η μεγάλη ποικιλία κειμενικών ειδών τα οποία εντάσσονται στον πολιτικό λόγο έχει σαν αποτέλεσμα το ενδιαφέρον μεγάλου αριθμού ερευνητών, αφού μάλιστα η ανάλυση του πολιτικού λόγου κερδίζει εφαρμογές σε ποικιλία γνωστικών αντικειμένων όπως στη Γλωσσολογία, στην Κοινωνιολογία, στις Πολιτικές Επιστήμες, στις Επιστήμες της Επικοινωνίας, στην Κριτική Ανάλυση Λόγου, στην Ιστορία κ.ά.

Η παρούσα μελέτη αφορά τους λόγους των δύο πολιτικών αρχηγών, Αλέξη Τσίπρα, πρόεδρου του ΣΥΡΙΖΑ και Ευάγγελου Μείμαράκη, προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, στη δημόσια συζήτηση (debate) της 14ης Σεπτεμβρίου 2015 εν όψει των Εθνικών Εκλογών της 20ης Σεπτεμβρίου 2015 στην Ελλάδα. Η δημόσια συζήτηση διεξήχθη υπό την οργάνωση της Ε.Ρ.Τ.1. Η επιλογή του συγκεκριμένου κειμενικού είδους για μελέτη έγινε επειδή, ενώ όσον αφορά τα άρθρα, τις ομιλίες, τις δηλώσεις και άλλα κειμενικά είδη, δε μπορούμε να γνωρίζουμε αν το γλωσσικό υλικό έχει παραχθεί από συγκεκριμένα πολιτικά πρόσωπα ή όχι, οι δημόσιες συζητήσεις είναι ίσως η πιο έγκυρη πηγή φυσικού και λιγότερο προκατασκευασμένου λόγου των πολιτικών, αφού αυτοί/ές απαντούν

1 Ε.Ρ.Τ. Α.Ε. Debate Αλέξη Τσίπρα και Ευάγγελου Μείμαράκη. Στο <http://www.ert.gr> (προσπελάστηκε στις 14/9/2015)

σε ερωτήσεις τις οποίες δε γνωρίζουν, τουλάχιστον στο σύνολό τους. Έτσι, οι λόγοι της δημόσιας συζήτησης είναι ό,τι πιο κοντά στην πραγματική χρήση της γλώσσας από έναν/μία πολιτικό.

Η μελέτη παρουσιάζει τη χρήση, στους δύο λόγους, δημιουργικών στοιχείων, συγκρουσιακού, προφορικού και επίσημου λόγου, καθώς και τη χρήση συγκεκριμένων λέξεων περιεχομένου (ρημάτων, ουσιαστικών, επιθέτων και επιρρημάτων) και ξενόγλωσσων όρων από τους δύο πολιτικούς, για την επίτευξη των επικοινωνιακών τους στόχων.

2. Θεωρία

Σύμφωνα με τον Schöffner² οι πολιτικές πράξεις προετοιμάζονται, ελέγχονται και επηρεάζονται από τη γλώσσα. Ως αποτέλεσμα, η πολιτική είναι εξαρτώμενη από τη γλώσσα σε τέτοιο βαθμό, ώστε δε μπορεί να εννοηθεί χωρίς αυτήν. Γενικά, *πολιτικός* θεωρείται ο λόγος που χρησιμοποιείται από πολιτικούς και άλλους/ες για θέματα που αφορούν την πολιτική³. Έτσι, ο πολιτικός λόγος αφορά θεσμικά και πολιτικά θέματα, κυβερνητικές διαδικασίες, εκλογικές αναμετρήσεις και θέματα που αφορούν τον πόλεμο, τον εθνικισμό, τη μετανάστευση και το ρατσισμό⁴. Από τη σκοπιά της κριτικής ανάλυσης λόγου μάλιστα, κάθε λόγος θα μπορούσε να θεωρηθεί πολιτικός, αφού στην πραγματικότητα οριοθετεί ομάδες και συνασπισμούς.

Όσον αφορά τα κειμενικά είδη που περιλαμβάνει ο πολιτικός λόγος, υπάρχει μεγάλη ποικιλία, η οποία μάλιστα τα τελευταία χρόνια έχει διευρυνθεί λόγω της ευρείας χρήσης των κοινωνικών δικτύων από τους πολιτικούς, όπως το Facebook⁵, το Twitter⁶, το Instagram⁷ και το LinkedIn⁸. Έτσι, τα κειμενικά είδη του πολιτικού λόγου, εκτός από τα νέα των κοινωνικών δικτύων, περιλαμβάνουν τις ομιλίες και τα πρακτικά των Κοινοβουλίων, θεσμικά έγγραφα, προεκλογικές και άλλες ομιλίες, άρθρα, συνεντεύξεις τύπου και άλλες συνεντεύξεις, προεκλογικούς λόγους και διαφημίσεις, δημόσιες συζητήσεις, γλωσσικό υλικό σε προσωπικές ιστοσελίδες κ.ά.⁹

2 Schöffner, C. (1997), Editorial: Political speeches and discourse analysis. Στο: C. Schöffner (επιμ.), *Analysing Political Speeches*. Clevedon: Multilingual Matters, σ.σ. 1-4.

3 Τσάκωνα, Β. (2014), Ανάλυση Πολιτικού Λόγου. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου – Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: νήσος, σ.σ. 521-552.

4 Okulska, U. & Cap, P. (2010), Analysis of political discourse: Landmarks, challenges and prospects. Στο U. Okulska & P. Cap (επιμ.), *Perspectives in Politics and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, σ.σ. 3-20.

5 <https://www.facebook.com/>

6 <https://twitter.com>

7 <https://www.instagram.com/>

8 <https://www.linkedin.com>

9 Van Dijk, T. A. (2002), Political discourse and political cognition. Στο P. A. Chilton & C. Schöffner (επιμ.), *Politics as Text and Talk. Analytic Approaches to Political Discourse*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, σ.σ. 203-237.

2.1. Συγκρουσιακός Λόγος

Η χρήση γλωσσικών στοιχείων τα οποία εκφράζουν επιθετικότητα μπορούν να παρατηρηθούν σε διάφορες μορφές λόγου. Ο *συγκρουσιακός λόγος*, ο οποίος εκδηλώνεται με υποτεμητικές και κάποιες φορές έντονα αρνητικές και επιθετικές λέξεις και χαρακτηρισμούς, παρατηρείται συχνά στο λόγο των πολιτικών. Εκφράσεις και λέξεις οι οποίες δε θα ήταν καθόλου αποδεκτές από ομιλητές/ήτριες σε άλλα περιβάλλοντα, είναι πλέον σε μεγάλο βαθμό αποδεκτές όταν χρησιμοποιούνται από πολιτικά πρόσωπα σε δημόσιες συζητήσεις, συνεντεύξεις, δηλώσεις κ.α.

Ο συγκρουσιακός λόγος είναι ιδιαίτερα έκδηλος σε ομιλίες στον Κοινοβούλιο αλλά και σε τηλεοπτικές συζητήσεις, σε κριτικές πράξεων της κυβέρνησης από την αντιπολίτευση αλλά και στις απαντήσεις της κυβερνητικών εκπροσώπων στις κριτικές αυτές. Μάλιστα, δεν επιχειρείται κάποιος τρόπος μετρίασης των αρνητικών χαρακτηρισμών από τους/τις ίδιους/ιες τους/τις ομιλητές/ήτριες, στο πλαίσιο διόρθωσης των λεγόμενων τους, ή από τρίτους, ενώ οι δέκτες/ριες των χαρακτηρισμών συχνά απαντούν χρησιμοποιώντας αντίστοιχο λόγο. Ο επιθετικός λόγος εκφράζεται απόλυτα και με μεγάλη βεβαιότητα για την αποτελεσματική μετάδοση του μηνύματος των αρνητικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν τον/την αντίπαλο πολιτικό στους/στις ακροατές/άτριες¹⁰.

2.2. Επίσημος λόγος και Προφοροκοποίηση

Τα στοιχεία του *επίσημου λόγου*, που εύκολα αναγνωρίζονται στον πολιτικό και δημοσιογραφικό λόγο, αποτελούν παραδοσιακά συστατικά του, τα οποία προσδίδουν στους/στις ομιλητές/ήτριες κύρος και υψηλό μορφωτικό και κοινωνικό επίπεδο. Με τη χρήση επίσημου λόγου, ο οποίος συχνά περιλαμβάνει οικονομική, διοικητική και πολιτική ορολογία, οι πολιτικοί πείθουν τους/τις

Γούτσος, Δ. (2009), «Λόγος να γίνεται»: Μεταγλωσσική φρασεολογία στο λόγο των πολιτικών του κοινοβουλίου. Στο E. Karamalengou & E. Makrygianni (επιμ.), *Αντιφίλησις. Studies on Classical, Byzantine and Modern Greek Literature and Culture, in Honour of John-Theophanes A. Papademetriou*. Stuttgart: Franz Steiner, σ.σ. 638-647.

Τσάκωνα, Β. (2014), Ανάλυση Πολιτικού Λόγου. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου – Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: νήσος, σ.σ. 521-552.

Φραντζή, Κ. & Γεωργαλίδου, Μ. (2008), Στρατηγικές συγκρότησης γραπτού πολιτικού λόγου: Μια προσέγγιση με τη χρήση τεχνικών της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων. Στο *8ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας*, Ιωάννινα, 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007, σ.σ. 1248-1262. Στο: http://www.linguist-uoι.gr/cd_web/docs/greek/048_frantziCGL8.pdf (προσπελάστηκε στις 26/10/2011)

Chilton, P. A. (2004), *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*. London: Routledge.

Chilton, P. A. & Schöffner, C. (2002), Introduction: Themes and principles in the analysis of political discourse. Στο: P. A. Chilton & C. Schöffner (επιμ.), *Politics as Text and Talk. Analytic Approaches to Political Discourse*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, σ.σ.1-41.

10 Σηφιανού, Μ. (2008), Κοινοβουλευτικός λόγος και ευγένεια. Στο Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού, Χ. Χαλαμπακίτης & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.), *Γλώσσης Χάρην. Τόμος Αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.σ. 464-474.

Παραπομπή: Φραντζή, Κ., Σεϊμένης, Ι. (2017), Μελέτη των λόγων του Αλέξη Τσίπρα και του Ευάγγελου Μεϊμαράκη στη δημόσια συζήτησή τους εν όψει των εθνικών εκλογών της 20ης Σεπτεμβρίου 2015, *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*, τχ. 5/2017, σ.σ. 61-82. Στο: <http://politika.inpatra.gr>

ακροατές/άτριες τους ότι είναι γνώστες του θέματος της συζήτησης και κατά συνέπεια αυτά που θα ειπωθούν είναι σημαντικά.

Συστατικό του δημόσιου λόγου, το οποίο έχει περάσει στον πολιτικό και δημοσιογραφικό λόγο, είναι το στοιχείο της *προφορικοποίησης*, το οποίο συνυπάρχει με τον επίσημο λόγο και το οποίο, εκτός της κατασκευής μιας θετικής εικόνας του/της ομιλητή/ήτριας, σύμφωνα με μελετητές της κριτικής ανάλυσης λόγου, έχει υιοθετηθεί για την επίτευξη κοινωνικού μετασχηματισμού¹¹. Έτσι, ενώ με τον επίσημο λόγο οι ομιλητές/ήτριες αποκτούν κύρος τονίζοντας τις γνώσεις και ικανότητές τους σε εξειδικευμένα θέματα, με τα στοιχεία του προφορικού λόγου, ο οποίος είναι απλός και προσιτός, παρουσιάζουν στους/στις ακροατές/άτριες ένα φιλικό, οικείο και άξιο εμπιστοσύνης πρόσωπο. Μειώνεται η απόσταση μεταξύ αυτών και των ακροατών/ατριών, με στόχο την ευκολότερη αποδοχή των μηνυμάτων. Η προφορικοποίηση συνδράμει θετικά στην εικόνα των πολιτικών, ιδιαίτερα σε προεκλογικές περιόδους, οπότε και υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη για θετική εικόνα η οποία οδηγεί σε θετική ψήφο¹².

2.3. Δημιουργικά Στοιχεία

Τα *δημιουργικά στοιχεία* είναι συστατικό αρκετών κειμενικών ειδών του γραπτού και προφορικού λόγου και χρησιμοποιούνται από συγγραφείς και ομιλητές/ήτριες ανεξάρτητα του κοινωνικού και μορφωτικού τους επιπέδου. Σύμφωνα με τον Carter¹³, τα δημιουργικά στοιχεία της επανάληψης, της ομοιοκαταληξίας, της παρήχησης και του παραλληλισμού ανήκουν στην δημιουργική διαδικασία διαμόρφωσης κανονικοτήτων ενώ αυτά της μεταφοράς, των ιδιωματισμών, της υπερβολής, των νεολογισμών και των παροιμιών ανήκουν στη δημιουργική

11 Fairclough, N. (1995), *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.

12 Αρχάκης, Α. (2014), Αφηγηματικά Είδη. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου – Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: νήσος, σ.σ. 441-478.

Μπακάκου-Ορφανού, Α. (2008), Προφορικότητα και πολιτικός λόγος. Στο Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού, Χ. Χαραλαμπίδης & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.), *Γλώσσης Χάριν. Τόμος Αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.σ. 389-401.

Στάμου, Α.Γ. (2014), Η Κριτική Ανάλυση Λόγου: Μελετώντας τον Ιδεολογικό Ρόλο της Γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου – Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: νήσος, σ.σ. 521-552.

Τσάκωνα, Β. (2014), Ανάλυση Πολιτικού Λόγου. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου – Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: νήσος, σ.σ. 521-552.

Archakis, A. & Tsakona, V. (2010), "The wolf wakes up inside them, grows werewolf hair and reveals all their bullying": The representation of parliamentary discourse in Greek newspapers. *Journal of Pragmatics*, 42, σ.σ. 912-923.

Sakareli, E. (2008), Women politicians and narratives: A balancing act. *Studies in Greek Linguistics*, 28, σ.σ. 337-348.

Tzanne, A. (2001), "What you're saying sounds very nice and I'm delighted to hear it": Some considerations on the functions of presenter-initiated simultaneous speech in Greek panel discussions. Στο Α. Bayraktaroglu & Μ. Sifianou (επιμ.), *Linguistic Politeness. The Case of Greece and Turkey*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, σ.σ. 271-306.

13 Carter, R. 2004, *Language and Creativity: The Art of Common Talk*. London: Routledge.

διαδικασία αναμόρφωσης κανονικοτήτων. Η γλωσσική δημιουργικότητα στοχεύει στο να κάνει τη γλώσσα πιο ευχάριστη και εύληπτη από τους/τις ακροατές/άτριες φέρνοντας τους/τες «πιο κοντά» στον/στην ομιλητή/ήτρια και κατά συνέπεια στα μηνύματα που θέλει να μεταδώσει.

Λόγω την αποδοχής των δημιουργικών στοιχείων από τους/τις αναγνώστες/ριες και τους/τις ακροατές/άτριες αλλά και της θετικής συνεισφοράς τους στο λόγο και στο πρόσωπο των ομιλητών/ητριών, αποτελούν σημαντικό συστατικό και των πολιτικών λόγων. Η ύπαρξη δημιουργικών στοιχείων εξυπηρετεί την επικοινωνία του/της πολιτικού με τους/τις ακροατές/άτριες – με την προϋπόθεση κοινού γλωσσικού υπόβαθρου και κοινών πολιτισμικών εμπειριών – με άμεσο και απλό τρόπο, βοηθώντας στην κατανόηση εννοιών και θέσεων οι οποίες θα μπορούσαν από τη φύση τους να είναι δυσνόητες ή παρεξηγήσιμες¹⁴.

2.4. Λέξεις Περιεχομένου

Τα μέρη του λόγου μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δύο ομάδες: στις λέξεις περιεχομένου και στις λειτουργικές λέξεις¹⁵. Οι λέξεις περιεχομένου είναι οι λέξεις που περιέχουν την πληροφορία και οι οποίες συνδέονται με μία ή παραπάνω σημασίες. Σε αυτές συγκαταλέγονται τα ρήματα, τα ουσιαστικά, τα επίθετα και τα επιρρήματα. Αποτελούν μία ανοικτή, δυναμική κατηγορία λέξεων, αφού νέες λέξεις και νέες σημασίες μπορούν να προστίθενται ενώ οι υπάρχουσες σημασίες μπορούν να αλλάζουν.

Οι σχέσεις των λέξεων περιεχομένου στο λόγο καθορίζονται από τις λειτουργικές ή γραμματικές λέξεις, οι οποίες δε έχουν ξεκάθαρη σημασία, δεν περιέχουν ιδιαίτερη πληροφορία και αποτελούν μία κλειστή κατηγορία λέξεων. Οι λειτουργικές λέξεις δεν είναι παραγωγικές, δεν έχουν παραλλαγές και είναι

14 Μπακάκου-Ορφανού, Α. (2008), Προφορικότητα και πολιτικός λόγος. Στο Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού, Χ. Χαράλαμπακης & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.), *Γλώσσας Χάριν. Τόμος Αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.σ. 389-401

Beard, A. (2000), *The Language of Politics*. London: Routledge.

Goodman, S. & O'Halloran, K. (επιμ.) (2006), *The Art of English: Literary Creativity*. Basingstoke and Milton Keynes: Palgrave Macmillan, The Open University.

Maybin, J. & Swann, J. (επιμ.) (2006), *The Art of English: Everyday Creativity*. Basingstoke and Milton Keynes: Palgrave MacMillan, The Open University.

Maybin, J. & Swann, J. (2007), Everyday creativity in language: Textuality, contextuality, and critique. *Applied Linguistics*, 28, σ.σ. 497-517.

Okulska, U. & Cap, P. (2010), Analysis of political discourse: Landmarks, challenges and prospects. Στο U. Okulska & P. Cap (επιμ.), *Perspectives in Politics and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, σ.σ. 3-20.

Swann, J., Pope, R. & Carter, R. (επιμ.) (2011), *Creativity in Language and Literature. The State of the Art*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Tsakona, V. (2009), Linguistic creativity, secondary orality, and political discourse: The Modern Greek myth of the "eloquent orator". *Journal of Modern Greek Studies*, 27, σ.σ. 81-106.

Tsakona, V. (2012), Linguistic creativity and institutional design: The case of Greek parliamentary discourse. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 36, σ.σ. 91-109.

15 Winkler, E. G. (2007), *Understanding Language*. London & New York: Continuum. pp. 84-85.

λίγες στο σύνολό τους σε σχέση με τις λέξεις περιεχομένου. Στις λειτουργικές λέξεις συγκαταλέγονται οι προθέσεις, οι σύνδεσμοι, τα βοηθητικά ρήματα, οι αντωνυμίες, τα άρθρα και τα μόρια.

2.5. Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη των λόγων των δύο πολιτικών αρχηγών, του Αλέξη Τσίπρα της παράταξης του ΣΥΡΙΖΑ και του Ευάγγελου Μείμαράκη της παράταξης της Νέας Δημοκρατίας, κατά τη διάρκεια της δημόσιας συζήτησης της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 2015, ενόψει των εθνικών εκλογών της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2015. Η εργασία αυτή αποτελεί μέρος ευρύτερης έρευνας με σκοπό τη μελέτη των λόγων πολιτικών αρχηγών κατά τη διάρκεια δημόσιων συζητήσεων, συνεντεύξεων τύπου και άλλων συνεντεύξεων σε μέσα μαζικής ενημέρωσης, προεκλογικών και άλλων ομιλιών και δηλώσεων.

2.6. Ερευνητικά ερωτήματα

Για τη μελέτη του λόγου των δύο πολιτικών αρχηγών κατά τη διάρκεια της δημόσιας συζήτησης της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 2015, διερευνώνται ερωτήματα για συγκεκριμένα γλωσσικά φαινόμενα τα οποία επιλέχθηκαν λόγω της σημαντικής συμβολής τους στην επίτευξη των επικοινωνιακών στόχων των πολιτικών μέσω των λόγων τους. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται είναι τα εξής:

1. Συγκρουσιακός λόγος. Γίνεται χρήση συγκρουσιακού λόγου από τους δύο πολιτικούς;
2. Επίσημος λόγος και προφορικοποίηση. Γίνεται χρήση στοιχείων επίσημου και προφορικού λόγου από τους δύο πολιτικούς;
3. Δημιουργικά στοιχεία (μεταφορά και επανάληψη). Χρησιμοποιείται η μεταφορά και η επανάληψη στο λόγο των δύο πολιτικών;
4. Λέξεις περιεχομένου (ρήματα, ουσιαστικά, επίθετα, επιρρήματα) και ξενόγλωσση ορολογία. Διερευνώνται συγκεκριμένες λέξεις για κάθε πολιτικό οι οποίες έχουν επιλεγεί από τις λίστες συχνοτήτων λέξεων των δύο λόγων ικανοποιώντας δύο κριτήρια: υψηλή συχνότητα και ενδιαφέρον όσον αφορά την επίτευξη των επικοινωνιακών στόχων.

3. Μεθοδολογία

Η ανάκτηση των λόγων των δύο πολιτικών αρχηγών πραγματοποιήθηκε μέσω διαδικτυακού τόπου ενημέρωσης¹⁶ και ακολούθησε η μεταγραφή του προφορικού γλωσσικού υλικού. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι κατά τη διαδικασία

16 Ε.Ρ.Τ. Α.Ε. Debate Αλέξη Τσίπρα και Ευάγγελου Μείμαράκη. Στο <http://www.ert.gr> (προσπελάστηκε στις 14/9/2015)

μεταγραφής προφορικού λόγου είναι πιθανή η απώλεια ακρίβειας. Η μελέτη αυτή επικεντρώνεται στη χρήση της προφορικοποίησης, του συγκρουσιακού λόγου, των δημιουργικών στοιχείων καθώς και συγκεκριμένων λέξεων περιεχομένου και έτσι, η πιθανή απώλεια στην ακρίβεια του παραγόμενου λόγου κατά τη μεταγραφή δεν επηρεάζει τα αποτελέσματα στο βαθμό που θα τα επηρέαζε αν επικεντρωνόταν σε άλλου τύπου θέματα όπως είναι η σύνταξη.

Η μελέτη χρησιμοποιεί εργαλεία της μεθοδολογίας *σωμάτων κειμένων*. Σύμφωνα με τον ορισμό των Sinclair και Carter¹⁷ σώμα κειμένων είναι μία συλλογή γλωσσικού υλικού, επιλεγμένου με συγκεκριμένα κριτήρια έτσι ώστε να μπορεί να αντιπροσωπεύσει τη γλώσσα για την οποία κατασκευάστηκε και σύμφωνα με τον Sampson¹⁸, σώμα κειμένων είναι ένα εκτενές δείγμα της υπό μελέτη γλώσσας, το οποίο έχει κατασκευαστεί για την παραγωγή ή διερεύνηση ερευνητικών ερωτημάτων που αφορούν αυτήν τη γλώσσα. Οι στηριζόμενες σε μεθοδολογία σωμάτων κειμένων μελέτες, εφαρμόζοντας ερευνητικά ερωτήματά σε φυσικά παραγόμενο γλωσσικό υλικό, διασφαλίζουν τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια κατά την εξόρυξη των αποτελεσμάτων¹⁹. Το γλωσσικό υλικό των δύο λόγων των πολιτικών αρχηγών δεν αποτελεί σώμα κειμένων σύμφωνα με τους πιο πάνω ορισμούς, η επεξεργασία του ωστόσο δανείζεται εργαλεία της συγκεκριμένης μεθοδολογίας.

3.1. Επεξεργασία

Τα κείμενα των δύο ομιλιών επισημειώθηκαν με τα μέρη του λόγου²⁰. Η επισημείωση αφορούσε τα ρήματα, τα ουσιαστικά, τα επίθετα, τα επιρρήματα, τις αντωνυμίες και τους ξενόγλωσσους όρους. Για κάποια μέρη του λόγου οι επισημειώσεις εμπλουτίστηκαν με γραμματική πληροφορία. Έτσι, στα επίθετα δόθηκε ο βαθμός, στις αντωνυμίες το είδος της αντωνυμίας, ο αριθμός, το πρόσωπο, στις προσωπικές και κτητικές αν πρόκειται για ισχυρό ή αδύνατο τύπο και στα ρήματα η φωνή, η έγκλιση, ο χρόνος, ο αριθμός και το πρόσωπο (για τα προσωπικά). Το επισημειωμένο κείμενο έχει την παρακάτω μορφή:

Αλέξης Τσίπρας, ΣΥΡΙΖΑ: *Οι νέοι/ΕΘ πότε/ΕΡΘ έφυγαν/PE_O_A Π3 από τον τόπο/ΟΥ ; Το τελευταίο/ΕΘ εξάμηνο/ΟΥ ; Το να λέει/PE_Y_E_E3 ο κ. Μειμαράκης/ΟΥΚΥ ότι εκείνος/Α_Δ έχει/PE_O_E_E3 έγνοια/ΟΥ για εκείνους/Α_Δ και όχι εμείς/Α_ΠΙ_ΠΙ , είναι/PE_O_E_E3 καινοφανές/ΕΘ . Φεύγουν/PE_O_E_Π3 επιστήμονες/ΟΥ , χρειάζονται/ΠΙ_Ο_E_Π3 τομές/ΟΥ .*

17 Sinclair, J. & Carter, R. (eds.) (2004), *Trust the text: language, corpus and discourse*. London; New York: Routledge.

18 Sampson, G. (2001), *Empirical Linguistics*. London & New York: Continuum.

19 Baker, P., Hardie, A. & McEnery, T. (2006), *A glossary of corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Leistyna, P. & Meyer, C. F. (2003), *Corpus analysis: language structure and language use, Language and computers*. Amsterdam: Rodopi.

20 (Γούτσος & Φραγκάκη 2015: 34-37).

Ευάγγελος Μεϊμαράκης, Νέα Δημοκρατία: *Ο κ. Τσίπρας/ΟΥΚ έχει/PB_O_E_E3 ρίξει/PE_AKA_PPK χαμηλά/ΕΘ το επίπεδο/ΟΥ, δεν το περίμενα/PE_O_A_E1. Τσως/ επειδή/ έχει/PB_O_E_E3 γίνει/PE_AKA_PPK μνημονιακός/ΕΘ. Η κ. Κωνσταντοπούλου/ΟΥΚ είπε/PE_O_A_E3 ότι είστε/PE_O_A_I2 διαπλεκόμενος/ΟΥ μέχρι το μεδούλι/ΟΥ.*

Για την επεξεργασία και εξαγωγή μέρους της πληροφορίας που παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα χρησιμοποιήθηκαν εργαλεία της μεθοδολογίας των σωμάτων κειμένων τα οποία έχουν αναπτυχθεί στο Εργαστήριο Πληροφορικής του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Για την εξαγωγή στοιχείων επίσημου και προφορικού λόγου, συγκρουσιακού λόγου και δημιουργικών στοιχείων, ακολουθήθηκε ημι-αυτόματη διαδικασία. Για την παρουσίαση των αποτελεσμάτων δίνεται συγκριτική χρήση των φαινομένων στους δύο λόγους, καθώς και χαρακτηριστικό δείγμα τους. Η αυτόματη ποσοτική επεξεργασία αφορά την εξαγωγή των λέξεων περιχομένου (ρήματα, ουσιαστικά, επίθετα και επιρρήματα) και της ξενόγλωσσης ορολογίας. Από τις εξαγόμενες λίστες των λέξεων περιχομένου, έγινε επιλογή για την παρουσίαση συγκεκριμένων λέξεων οι οποίες επιλέχθηκαν με βάση την υψηλή τους συχνότητα και το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν στην επίτευξη των επικοινωνιακών στόχων των ομιλητών.

4. Αποτελέσματα

4.1. Συγκρουσιακός λόγος, προφορικοποίηση, δημιουργικά στοιχεία

Η χρήση συγκρουσιακού λόγου είναι ιδιαίτερα εμφανής στην ομιλία του Ευ. Μεϊμαράκη. Ο Ευ. Μεϊμαράκης αναφέρεται με υποτιμητικές εκφράσεις στον πολιτικό του αντίπαλο Αλέξη Τσίπρα, το όνομα του οποίου συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πιο συχνές λέξεις στο λόγο του:

Ο κ. Τσίπρας δεν τα έχει καταλάβει αυτά.

Ο κ. Τσίπρας μπερδεύει τα στοιχεία για την ανάπτυξη.

Ο κ. Τσίπρας έπαθε μετάλλαξη μετά το μνημόνιο.

Ο κ. Τσίπρας δεν εξήγησε ακόμα γιατί μας πάει σε εκλογές. Ούτε εκείνος δεν έχει καταλάβει.

Αν δεν είχε βάλει αυτογκόλ ο κ. Τσίπρας με τις εκλογές τον Γενάρη, θα είχε ολοκληρωθεί και η πέμπτη αξιολόγηση.

Ο Ευ. Μεϊμαράκης προσδίδει εμμέσως στον πολιτικό του αντίπαλο χαρακτηριστικά όπως ανευθυνότητα, υποκρισία, αστάθεια, ανικανότητα:

Το μήνυμα από την Ευρώπη ήρθε, γι' αυτό θέλει να δραπετεύσει ο κ. Τσίπρας, για να μην αναλάβει ευθύνες.

Ο κ. Τσίπρας έχει ρίξει χαμηλά το επίπεδο, δεν το περίμενα.

Ο κ. Τσίπρας μας είπε ότι βρήκαμε άδεια ταμεία. Λέει ψέματα.

Η αστάθεια είναι ο ΣΥΡΙΖΑ και ο κ. Τσίπρας.

Ο κ. Τσίπρας μεταλλάχτηκε, δεν λέει πια για διαγραφή, τα υπέγραψε. Δεν τον αναγνωρίζω.

Οι Έλληνες βλέπουν έναν άλλον Τσίπρα.

Ο κ. Τσίπρας έδωσε κάθε επένδυση.

Αντίθετα, στο λόγο του Αλ. Τσίπρα δεν υπάρχουν αντίστοιχες εκφράσεις για το πρόσωπο του Ευ. Μεϊμαράκη.

Οι δύο λόγοι παρουσιάζουν στοιχεία επίσημου και προφορικού λόγου. Ο λόγος του Ευ. Μεϊμαράκη είναι ιδιαίτερα πλούσιος σε στοιχεία προφορικού λόγου, ενώ στο λόγο του Αλ. Τσίπρα υπάρχει μεγαλύτερη ισορροπία μεταξύ των στοιχείων επίσημου και προφορικού λόγου. Ο Πίνακας 1 δίνει στοιχεία προφορικού και επίσημου λόγου στους λόγους των δύο πολιτικών.

Πίνακας 1: Στοιχεία προφορικού και επίσημου λόγου για τους δύο πολιτικούς

Αλέξης Τσίπρας	
Στοιχεία προφορικού λόγου	Στοιχεία επίσημου λόγου
Καλεί σε μία παρά φύσιν συνεργασία Εσείς πήγατε χέρι-χέρι με αυτούς με βάση το τι έχεις στα χέρια σου κερδίσαμε έδαφος όσες πόρτες χτυπήσαμε ... τις βρήκαμε ανοικτές Βάλαμε με τον κ. Ρέντι επί τάπητος το ζήτημα για να βγούμε από τη μέγγενη	Το PSI της κυβέρνησης Σαμαρά capital controls ανάγκη ανακεφαλαιοποίησης αποεπένδυση πιστοληπτική γραμμή στήριξης Έντονη πολιτική διαφοροποίηση απομείωση του χρέους
Ευάγγελος Μεϊμαράκης	
Στοιχεία προφορικού λόγου	Στοιχεία επίσημου λόγου
Δεν υπάρχει ρευστό / να πάρουμε ρευστό διαπλεκόμενος μέχρι το μεδούλι έχει ρίξει χαμηλό το επίπεδο έπεσαν στο τραπέζι και σας πιάνει αλλεργία έχει μπει στην το είπαμε γιατί μας είχε ζαλίσει γιατί μας έχει ζαλίσει τα έχετε χάσει ... παραμένετε ψευτράκος Πρέπει να έρθουν οι επενδύσεις, δεν μπορείς να πατήσεις ένα κουμπί αν δεν είχε βάλει αυτογκόλ Εγώ δεν πρόκειται να πω ψέματα. μη μας κάνουν μαθήματα δεν έχουμε την πολυτέλεια πήγε σαν καλό παιδί αφού σας ρίξανε	υπηρεσιακή κυβέρνηση να υφαρπάξει υλοποιήσουμε πρώτα μεταρρυθμίσεις πλεονάσματα

Οι λόγοι του Αλ. Τσίπρα και του Ευ. Μεϊμαράκη είναι πλούσιοι σε δημιουργικά στοιχεία με ιδιαίτερα συχνά και για τους δύο, το στοιχείο της επανάληψης, της δημιουργικής διαδικασίας της διαμόρφωσης κανονικοτήτων και το στοιχείο της μεταφοράς, της δημιουργικής διαδικασίας της αναμόρφωσης κανονικοτήτων. Ο Πίνακας 2 δίνει δείγμα δημιουργικών στοιχείων επανάληψης και μεταφοράς στους λόγους του Αλ. Τσίπρα και Ευ. Μεϊμαράκη. Με το στοιχείο της επανάληψης οι δύο πολιτικοί τονίζουν αυτά που θεωρούν ότι πρέπει να γίνουν σίγουρα αντιληπτά από τους/τις ακροατές/άτριές τους, ενώ με το στοιχείο της μεταφοράς ο λόγος τους γίνεται δυναμικός, κρατώντας ζωντανό το ενδιαφέρον.

Πίνακας 2: Δείγμα δημιουργικών στοιχείων στους δύο λόγους

Αλέξης Τσίπρας	
επανάληψη	<p>Μετά τις εκλογές θα υπάρξει κυβέρνηση ... για να υπάρξει κυβέρνηση Θα ήθελα να θυμίσω ποια κόμματα έπαιρναν τα μαύρα ... θα ήθελα να θυμίσω εάν οι υποθέσεις φοροδιαφυγής Θέλουμε επενδύσεις αλλά θέλουμε και τη νομιμότητα. Δε μπορούν να υπάρχουν προνόμια ... Πρέπει να τελειώσουν τα προνόμια του πολιτικού συστήματος, Εσείς δε θέλετε εθνική συνεννόηση, θέλετε εθνική συγκάλυψη Και τη μεγάλη αντίθεση ότι πρέπει να συνεργαστούμε. Δεν είναι φυσιολογικό να συνεργαστούμε. Την Ελλάδα των λίγων ή την Ελλάδα των πολλών; Μία Ελλάδα χωρίς όραμα και προοπτική ή μία Ελλάδα που θα Ας μην επιτρέψουμε τη σύντομη παρένθεση. Ας κερδίσουμε το αύριο, ας ξεμπερδέψουμε με το χθες.</p>
μεταφορά	<p>Είναι επιθυμία της διαπλοκής να με πάρει στην αγκαλιά της, αλλά δε θα τα καταφέρει. Το ασφαλιστικό είναι βραδυφλεγής βόμβα. Η Ευρώπη είναι ένα πεδίο πάλης, όπου υπάρχουν πολιτικά στρατόπεδα. Κι η κυβέρνησή του μία αριστερή παρένθεση Έχουμε ένα οδικό χάρτη στον οποίο πρέπει να βαδίσουμε Αλλά η ανάπτυξη πρέπει να έχει και κοινωνικό πρόσημο. Κι ας είναι η φορολογία μας λίγο πιο βαριά ήταν ότι θα ματώσουμε ... ματώσαμε δημιουργήσαμε ρωγμές στην Ευρώπη να βγάλουμε την Ελλάδα από το λάκκο της χρεοκοπίας</p>
Ευάγγελος Μεϊμαράκης	
επανάληψη	<p>Το δεύτερο μνημόνιο ήταν απόρροια του πρώτου μνημονίου Από τον Ιανουάριο έως σήμερα ... Από τον Ιανουάριο έως σήμερα Η νέα γενιά πρέπει να πάει στην κάλπη, πρέπει να συμμετέχει Ιδιωτικές επενδύσεις ... να ανοίξουμε τις επενδύσεις Να συγκρίνετε, να κρίνετε. Στις 20 Σεπτεμβρίου κρίνεται Οι Έλληνες μεγαλουργούν παντού, μπορούν να μεγαλουργήσουν Για να φτιάξουμε ένα σχέδιο για τη χώρα. Πρέπει να φτιάξουμε</p>

μεταφορά	Δεν ζητάει κανείς να αφομοιώσει ο ένας τον άλλον. Να συγκροτήσουμε μία εθνική ομάδα, έχει πάει σε ποσοτική χαλάρωση Ο κ. Τσίπρας έπαθε μετάλλαξη Αν ανοίξουμε επενδύσεις Ο κ. Τσίπρας μεταλλάχθηκε Ο πρωθυπουργός της ανεργίας Να φτιάξουμε μια εθνική ομάδα
-----------------	---

4.2. Λέξεις Περιεχομένου

4.2.1. Ρήματα

Όσον αφορά τη χρήση των ρημάτων, η χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου είναι έκδηλη στην ομιλία του Αλ. Τσίπρα όπως φαίνεται από τα *θέλουμε, έχουμε, δώσαμε, είχαμε, κερδίσαμε, βγούμε, είχαμε, κερδίσαμε*, τα οποία είναι ανάμεσα στα συχνότερα ρήματα που χρησιμοποιεί. Η χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου δίνει στον ομιλητή Αλ. Τσίπρα την ταυτότητα μέλους μίας ομάδας, την οποία επιθυμεί να ταυτίσει με το σύνολο των ακροατών/ατριών. Πιο συντηρητικά, στο λόγο του Ευ. Μεϊμαράκη, μεταξύ των συχνότερων ρημάτων στο πρώτο πληθυντικό πρόσωπο εμφανίζονται μόνο τα ρήματα *είπαμε* και *έχουμε*.

Ενδιαφέρουσα είναι η πολύ συχνή χρήση του ρήματος *πρέπει* και από τους δύο ομιλητές. Έτσι, ο Αλ. Τσίπρας χρησιμοποιεί το ρήμα *πρέπει* δεκατρείς φορές στο λόγο του, δηλώνοντας τη σπουδαιότητα των πράξεων που θα ακολουθήσουν και οι οποίες δεν μπορούν να αποφευχθούν:

Κερδίσαμε έδαφος, δεν πρέπει να πάμε πίσω.

Πρέπει τώρα να ξεμπερδέψουμε με το παλιό, με το ζήτημα της διαφθοράς, της διαπλοκής.

Αν θέλουμε πραγματικά επενδύσεις, με θέσεις εργασίας, πρέπει να κάνουμε σειρά από τομές στο γραφειοκρατικό κράτος,

Αλλά η ανάπτυξη πρέπει να έχει και κοινωνικό πρόσημο.

Όταν δίνεις έναν αγώνα, πρέπει να κρίνεις με βάση το τι έχεις στα χέρια σου.

Η χρήση του *πρέπει* από τον Ευ. Μεϊμαράκη είναι λίγο μικρότερη αυτής του Αλ. Τσίπρα. Συνοδεύεται συχνά από το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, συντάσσοντας τον ομιλητή στην ίδια ομάδα με τους/τις ακροατές/άτριες του όσον αφορά τις μελλοντικές δράσεις:

Αν και γνωρίζουμε ότι αύξησε το χρέος, λέμε ότι αυτό πρέπει να συζητηθεί,

Όσοι έδωσαν ψήφο διαμαρτυρίας, πρέπει να κρίνουν, να συγκρίνουν και να αποφασίσουν πριν πάνε στην κάλπη.

Η νέα γενιά πρέπει να πάει στην κάλπη, πρέπει να συμμετέχει για να αλλάξουν τα πράγματα.

Πρέπει να έρθουν οι ιδιωτικές επενδύσεις.

Πρέπει να φτιάξουμε μία εθνική ομάδα διαπραγμάτευσης, ώστε να συμμετάσχουν όσοι μπορούν.

Ενισχύοντας τη χρήση του *πρέπει*, ο Αλ. Τσίπρας χρησιμοποίησε τέσσερις φορές το ρήμα *χρειάζεται* για να δηλώσει την αναγκαιότητα συγκεκριμένων πράξεων:

Χρειάζεται αγώνας και προσπάθεια για να βγούμε από τη μέγγενη

Χρειάζεται να ενισχύσουμε τα πανεπιστήμια, την έρευνα

Χρειάζεται δουλειά, αλλά και όραμα

Χρειάζεται νομοθεσία, να καταπολεμηθεί η γραφειοκρατία και η διαφθορά, για να υπάρξουν επενδύσεις

Ο Ευ. Μειμαράκης χρησιμοποίησε το ρήμα μία μόνο φορά αναφερόμενος στα λεγόμενα του κ. Βέμπερ στο κοινοβούλιο σχετικά με το ότι «η Ελλάδα χρειάζεται βοήθεια».

4.2.2. Ουσιαστικά

Το ουσιαστικό *ΣΥΡΙΖΑ*, με οκτώ εμφανίσεις, κατέχει την πρώτη θέση στη λίστα των ουσιαστικών στο λόγο του Αλ. Τσίπρα. Το όνομα της παράταξής του χρησιμοποιείται από τον Αλ. Τσίπρα σε κοντινή απόσταση από τις λέξεις *κυβέρνηση*, «για να αποτελέσει ο ΣΥΡΙΖΑ και η κυβέρνησή του μία αριστερή παρένθεση», *κερδίσει*, «Αν ο ΣΥΡΙΖΑ κερδίσει θα πάρουν το μήνυμα οι προοδευτικές δυνάμεις, κατά της λιτότητας», *δικαιώματα*, «Όλοι οι Έλληνες γνωρίζουν ότι ο ΣΥΡΙΖΑ ήρθε να διεκδικήσει τα δικαιώματά μας», *πλειοψηφία*, «Έχω την πεποίθηση ότι ο ΣΥΡΙΖΑ θα είναι πολύ κοντά στην απόλυτη πλειοψηφία», *δημοκρατικό κόμμα*, «Χαίρομαι που παρακολουθείτε τις διεργασίες στο εσωτερικό του ΣΥΡΙΖΑ, είναι ένα δημοκρατικό κόμμα», συνδυάζοντάς το με αυτές τις έννοιες. Το πλέον συχνό ουσιαστικό στο λόγο του Ευ. Μειμαράκη είναι το όνομα *Τσίπρα(ς)*. Ο Ευ. Μειμαράκης χρησιμοποιεί πολύ συχνά το όνομα του αντιπάλου του συνδέοντάς το με λέξεις αρνητικής σημασίας όπως παρουσιάστηκε στην ενότητα 3.1.

Ο Αλ. Τσίπρας, χρησιμοποιεί τη λέξη *Ελλάδα* επτά φορές, δηλώνοντας ότι η χώρα βρίσκεται σε κρίσιμη θέση μαζί με την Ευρώπη, ότι αφέθηκε «έξω από την ποσοτική χαλάρωση» από τους εταίρους, ότι η κυβέρνησή του ήρθε για να τη σώσει και ότι οι μελλοντικές πράξεις θα καθορίσουν το μέλλον της:

Κρίσιμες οι εκλογές για την Ελλάδα και την Ευρώπη.

Γνωρίζοντας ότι έρχεται ο ΣΥΡΙΖΑ, οι εταίροι έλαβαν τα μέτρα τους. Άφησαν την Ελλάδα έξω από την ποσοτική χαλάρωση.

Τον Γενάρη πήραμε εντολή να βγάλουμε την Ελλάδα από τον λάκκο της χρεοκοπίας,

Το θέμα της Ελλάδας έχει προχωρήσει όμως, έχουμε έναν οδικό χάρτη στον οποίο πρέπει να βαδίσουμε.

Το δίλημμα είναι απλό: θέλουμε την Ελλάδα των λίγων ή την Ελλάδα των

πολλών; Μία Ελλάδα χωρίς όραμα και προοπτική ή μία Ελλάδα που θα δίνει τη δυνατότητα να ατενίζουμε το μέλλον με αισιοδοξία;

Αντίθετα με τον Αλ. Τσίπρα, ο Ευ. Μείμαράκης τονίζει ότι η Ελλάδα έχει οδηγηθεί από την Ευρώπη σε ποσοτική χαλάρωση και δηλώνει ότι το δίλημμα είναι να πάει η Ελλάδα μπροστά, προφανώς με την παράταξη του στην κυβέρνηση, ή να νικήσει το ψέμα, υπονοώντας τα λεγόμενα του Αλ. Τσίπρα:

Η Ε.Ε. θέλει να υπάρχει η Ελλάδα, έχει πάει σε ποσοτική χαλάρωση.

Ο κ. Βέμπερ στο κοινοβούλιό του ψήφισε τη συμφωνία και τόνισε ότι η Ελλάδα χρειάζεται βοήθεια.

Αλλάξε η Ελλάδα, αλλάξαμε κι εμείς και δεν θα ξανακάνουμε τα ίδια λάθη.

Σε έναν 20άρη θα πω να μείνει στην Ελλάδα και να προσπαθήσει μαζί μας.

Εάν η Ελλάδα θα πάει μπροστά, εάν το ψέμα θα νικήσει την αλήθεια.

Ο Ευ. Μείμαράκης δείχνει προτίμηση στη λέξη *χώρα* με δέκα εμφανίσεις, σε σχέση με τις δύο στο λόγο του Αλ. Τσίπρα. Ο Ευ. Μείμαράκης παρουσιάζει τη θετική συμβολή της παράταξής του στη χώρα «Εμείς δεν ψηφίσαμε το μνημόνιο, στηρίξαμε τη χώρα», «Η Ν.Δ. έχει μακρά ιστορία, έβαλε τη χώρα στην ΕΟΚ», τις αρνητικές επιπτώσεις από την κυβέρνηση του αντιπάλου του, «Από τον Ιανουάριο έως σήμερα, η χώρα έχει αλλάξει, το εισόδημα έχει μειωθεί», «Είστε ο πρωθυπουργός που έφερε τη μεγαλύτερη καταστροφή στη χώρα» και την προοπτική ανάκαμψης αν η Νέα Δημοκρατία κερδίσει τις εκλογές, «Θα καλέσουμε όλες τις πολιτικές δυνάμεις για να φτιάξουμε ένα σχέδιο για την χώρα», «Στις 20 Σεπτεμβρίου κρίνεται το μέλλον της χώρας. Εάν η Ελλάδα θα πάει μπροστά, εάν το ψέμα θα νικήσει την αλήθεια» και «Η χώρα μετά το β' εξάμηνο του 2016 μπορεί να ανακάμψει». Ο Αλ. Τσίπρας αναφέρεται στη *χώρα* λέγοντας ότι οι πολίτες δεν επιθυμούν εκλογές, «δεν θα οδηγήσουν τη χώρα σε εκλογές» και υπενθυμίζει ότι η σημερινή κατάσταση είναι αποτέλεσμα της διακυβέρνησης άλλων πολιτικών παρατάξεων, «Τον Γενάρη πήραμε εντολή να βγάλουμε την Ελλάδα από τον λάκκο της χρεοκοπίας, όπου τον έριξαν τα κόμματα που κυβερνούσαν τόσα χρόνια, φορτώνοντας τη χώρα με ελλείμματα».

Η λέξη *κράτος* χρησιμοποιήθηκε από τον Αλ. Τσίπρα μόνο μία φορά συνδεδεμένη με τη γραφειοκρατία, λέξη αρνητικής απήχησης, «πρέπει να κάνουμε σειρά από τομές στο γραφειοκρατικό κράτος» ενώ το *κράτος* δεν υπάρχει καθόλου στο λόγο του Ευ. Μείμαράκη. Οι λέξεις *πατρίδα* και *έθνος* δεν εμφανίζονται σε κανένα από τους δύο λόγους. Υπάρχουν τρεις εμφανίσεις της λέξης *Έλληνες* στο λόγο του Ευ. Μείμαράκη για να θυμίσει ότι ο Αλ. Τσίπρας δεν είναι αυτός τον οποίο ψήφισαν οι πολίτες «Οι Έλληνες βλέπουν έναν άλλον Τσίπρα» αλλά και για να δηλώσει ότι «Οι Έλληνες δεν μπορούν να μεγαλουργήσουν γιατί υπάρχει μία μίζερη κατάσταση, ένας διχασμός» ενώ με συνεργατική διάθεση «Οι Έλληνες μεγαλουργούν παντού, μπορούν να μεγαλουργήσουν και στη χώρα μας, αρκεί να μην υπάρχει διχασμός».

Ενδιαφέρουσα είναι η έλλειψη της λέξης *μνημόνιο* από το λόγο του

Αλ. Τσίπρα. Αντίθετα, στο λόγο του Ευ. Μειμαράκη η λέξη εμφανίζεται οκτώ φορές. Ο Ευ. Μειμαράκης συνδέει το *μνημόνιο* με τον Αλ. Τσίπρα, «Εμείς δεν ψηφίσαμε το μνημόνιο, στηρίξαμε τη χώρα. Το μνημόνιο φέρει την υπογραφή Τσίπρα – Καμμένου», «Ίσως επειδή έχει γίνει μνημονιακός» ενώ τη νίκη της παράταξής του με την έξοδο της χώρας από αυτό «Η ΝΔ δεσμεύετε να συγκροτήσει μία κυβέρνηση συνεργασίας για να βγούμε από το μνημόνιο και να μπούμε στην ανάπτυξη».

4.2.3. Επίθετα

Επίθετα δε χρησιμοποιούνται συχνά στους λόγους των δύο πολιτικών. Το πιο συχνά χρησιμοποιούμενο επίθετο από τον Αλ. Τσίπρα είναι το επίθετο *ελληνικός* στη γενική ενικού, *ελληνικού*, το οποίο μάλιστα χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά με το ουσιαστικό στη γενική ενικού *λαού*:

Δεν μπορούν να υπάρχουν προνόμια για τους εκπροσώπους του ελληνικού λαού.

Εμείς θα παλέψουμε προς όφελος του ελληνικού λαού.

Δεν μετράει με το χρόνο, μετράει το συναίσθημα που δημιούργησε η μάχη που δώσαμε επί επτά μήνες, διεκδικώντας το δίκιο του ελληνικού λαού.

Την υπόσχεσή μας την τηρήσαμε. Ματώσαμε, διαπραγματευτήκαμε για το καλό του ελληνικού λαού, δημιουργήσαμε ρωγμές στην Ευρώπη.

Κερδίσαμε έδαφος για μία καλύτερη συμφωνία με το “όχι” του ελληνικού λαού.

Οι συχνές εμφανίσεις του *ελληνικού λαού* εξυπηρετούν την προσπάθεια του Αλ. Τσίπρα να συνδέσει τις δράσεις της κυβέρνησης με όφελος για τον ελληνικό λαό, σε αντίθεση με τις προθέσεις της αντίπαλης παράταξης. Μάλιστα, όπως φαίνεται στην τελευταία πρόταση, ο ελληνικός λαός με το «όχι» του δημοψηφίσματος βοήθησε την κυβέρνησή του να κερδίσει «έδαφος για μία καλύτερη συμφωνία». Το επίθετο δεν εμφανίζεται καθόλου στο λόγο του Ευ. Μειμαράκη.

Το πιο συχνά χρησιμοποιούμενο επίθετο από τον Ευ. Μειμαράκη είναι το επίθετο *νέα* (*νέοι*, *νέους*, *νέες*) με έξι εμφανίσεις. Ο Ευ. Μειμαράκης, με τη χρήση του επιθέτου, δηλώνει δυναμικά το ενδιαφέρον της παράταξής του για τους νέους ανθρώπους:

Η νέα γενιά πρέπει να πάει στην κάλπη

Εφόσον μπορέσουμε να ανοίξουμε τις επενδύσεις, τα νέα παιδιά μπορούν να βρουν δουλειά

Με νέους ανθρώπους, ικανούς, άξιους, θα συγκρουστούμε με τη διαπλοκή

Αν ανοίξουμε επενδύσεις και έχουμε νέες θέσεις εργασίας, μπορούν να βρουν δουλειά οι νέοι

Η ΝΔ μπορεί να φέρει νέες θέσεις εργασίας

4.2.4. Επιρρήματα

Δεν υπάρχει ιδιαίτερη χρήση σε επιρρήματα από τους δύο πολιτικούς, ενώ αυτά που χρησιμοποιούνται δεν εμφανίζουν μεγάλες συχνότητες. Όσον αφορά το λόγο του Ευ. Μειμαράκη, το σχετικά συχνό *μαζί* χρησιμοποιείται τέσσερις φορές από τον πολιτικό για να δηλώσει ότι μπορεί να γίνει συζήτηση με την Ευρώπη, «θα μπορέσουμε να συζητήσουμε μαζί τους», ότι είναι συνεργατικός, «Θα μπορούσαμε να πάμε μαζί για να υλοποιήσουμε όσα εσείς υπογράψατε», ότι χρειάζεται η βοήθεια όλων «Σε έναν 20άρη θα πω να μείνει στην Ελλάδα και να προσπαθήσει μαζί μας» και ότι η ομόνοια και συνεργασία θα δώσουν τη λύση, «Όλοι μαζί μπορούμε».

Το *όχι* εμφανίζεται επίσης τέσσερις φορές στο λόγο του Ευ. Μειμαράκη, θυμίζοντας το δημοψήφισμα της 5^{ης} Ιουλίου 2015 και την ανακολουθία της κυβερνητικής γραμμής, «Ο λαός σας είπε όχι, το κάνατε ναι και μας πήγατε και σε εκλογές», εκφράζοντας ανησυχία για το μέλλον «Αν και γνωρίζουμε ότι αύξησε το χρέος, λέμε ότι αυτό πρέπει να συζητηθεί, αλλά δεν λέμε αν είναι βιώσιμο ή όχι, γιατί θα σταματήσει η χρηματοδότηση της χώρας», τονίζοντας την ανάγκη συμμετοχής των πολιτών στις εκλογές, «Η κοινωνία αλλάζει με συμμετοχή και όχι αποχή» και δίνοντας επιλογή για τον τρόπο επίτευξης των στόχων «Το μνημόνιο αναφέρει τους φορολογικούς στόχους, όχι πώς θα τους πιάσουμε».

Το συχνότερο επίρρημα στο λόγο του Αλ. Τσίπρα είναι το αρνητικό *δεν*, με επτά εμφανίσεις, το οποίο χρησιμοποιείται μεταξύ άλλων για να δηλώσει βεβαιότητα, «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μετά τις εκλογές θα υπάρξει κυβέρνηση» και «δεν υπάρχει ενδεχόμενο αποσταθεροποίησης», αντίσταση, «Είναι επιθυμία της διαπλοκής να με πάρει στην αγκαλιά της, αλλά δεν θα τα καταφέρει», αμφιβολία για τις προθέσεις του Ευ. Μειμαράκη, «Δεν είμαι πεπεισμένος ότι ο κ. Μειμαράκης θέλει να συγκρουστεί με αυτό το σύστημα» και «Δεν έχουν βάση οι ισχυρισμοί σας» και έλλειψη κοινωνικού προσώπου για τον Ευ. Μειμαράκη, «Οι ομαδικές απολύσεις ήταν στην τελευταία αξιολόγηση και δεν φέρατε καμία αντίρρηση».

Το χρονικό επίρρημα *τόρα* εμφανίζεται έξι φορές στο λόγο του Αλ. Τσίπρα τονίζοντας το πρόβλημα της χώρας το οποίο προϋπήρχε, «Η ανάγκη ανακεφαλαιοποίησης υπήρχε από πριν, όχι μόνο τώρα, λόγω των capital controls», την ανακολουθία στα λεγόμενα του αντιπάλου του, «Στην αρχή με θέλατε πρωθυπουργό, τώρα με υποβιβάσατε σε αντιπρόεδρο» και την κτήση πλέον της γνώσης του τι πρέπει να γίνει, «Τώρα όλοι ξέρουμε ποιος είναι ο δρόμος» και «Τώρα διαθέτουμε εμπειρία και γνώση. Πρέπει τώρα να ξεμπερδέψουμε με το παλιό, με το ζήτημα της διαφθοράς, της διαπλοκής».

4.2.5. Ξενόγλωσση ορολογία, ονόματα εταιρειών/οργανισμών

Η χρήση ξενόγλωσσης ορολογίας και ονομάτων εταιρειών/οργανισμών από τον

Αλ. Τσίπρα είναι αρκετά μεγαλύτερη αυτής του Ευ. Μεϊμαράκη. Ο Αλ Τσίπρας κάνει αναφορά στο *GRexit* δύο φορές, μία για να τονίσει ότι η κυβέρνησή του δεν προχώρησε στο *GRexit* παρότι το δημοψήφισμα τού έδινε το δικαίωμα, «Όταν πήρα το 62%, γιατί δεν προχώρησα στο *GRexit* κ. Μεϊμαράκη;» και μία για να δηλώσει ότι το σενάριο για το *GRexit* ήταν σχέδιο των αντιπάλων κατά της παράταξής του, «Είδαμε με τα μάτια μας ότι το σενάριο του *GRexit* ήταν σχέδιο, για να αποτελέσει ο ΣΥΡΙΖΑ και η κυβέρνησή του μία αριστερή παρένθεση». Η εταιρεία *Cosco* χρησιμοποιείται από τον Αλ. Τσίπρα με την επισήμανση του κέρδους για το δημόσιο, παρά τα λεγόμενα του πολιτικού του αντιπάλου, «Μιλάτε για την *Cosco* και την Ιόνια Οδό, ενώ εμείς επαναδιαπραγματευτήκαμε και αποκομίσαμε κέρδος για το δημόσιο», η εταιρεία *Siemens* για να θυμίσει το θέμα και την ευθύνη των προηγούμενων κυβερνήσεων σχετικά, «Θα ήθελα να θυμίσω ποια κόμματα έπαιρναν τα μαύρα χρήματα της *Siemens*;» και η *Frontex* για να τονίσει την ανάγκη που υπάρχει για περιφρούρηση, «Θέλουμε την περιφρούρηση από τη *Frontex*, δεν μπορεί να ανταποκριθεί το λιμενικό». Ο Αλ. Τσίπρας, στο πλαίσιο χρήσης επίσημου λόγου, αναφέρει τους όρους *capital controls* και *PSI* στην αγγλική, «Η ανάγκη ανακεφαλαιοποίησης υπήρχε από πριν, όχι μόνο τώρα, λόγω των *capital controls*», «Πράγματι υπήρξε μία μείωση της εργασίας, λόγω των *capital controls*» και «Το ασφαλιστικό είναι βραδυφλεγής βόμβα, μετά το *PSI* της κυβέρνησης Σαμαρά».

Ο Ευ. Μεϊμαράκης κάνει δύο αναφορές στο *GRexit*, «Ο κ. Βαρουφάκης ανέφερε ότι είχαμε συμφωνήσει με τον κ. Τσίπρα το *GRexit*» και «Είχατε πει ότι δώσατε εντολή για *GRexit*» συνδέοντάς το με την πολιτική του ΣΥΡΙΖΑ και μία στην εταιρεία *Cosco*, «Ο κ. Τσίπρας έδωσε κάθε επένδυση. Δεν προχώρησε η *Cosco*, τα αεροδρόμια, οι Σκουριές» για να τονίσει ότι η πολιτική του ΣΥΡΙΖΑ δεν προωθεί τις επενδύσεις.

5. Συμπέρασμα

Στην εργασία αυτή μελετήθηκαν ο λόγος του Αλέξη Τσίπρα και ο λόγος του Ευάγγελου Μεϊμαράκη κατά τη διάρκεια της δημόσιας συζήτησης τους της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 2015, εν όψει των εθνικών εκλογών της 20ης Σεπτεμβρίου 2015. Παρουσιάστηκε η χρήση στους λόγους τους δημιουργικών στοιχείων, επίσημου, προφορικού και συγκρουσιακού λόγου, συγκεκριμένων λέξεων περιεχομένου και ξενόγλωσσης ορολογίας.

Οι δύο πολιτικοί φάνηκε ότι έχουν τις προσωπικές τους προτιμήσεις σε λέξεις περιεχομένου, οι οποίες χρησιμοποιούνται για τη μετάδοση των μηνυμάτων τους τα οποία αφορούν τις δράσεις και πράξεις με τις οποίες θέλουν να συνδυάσουν το όνομα και την παράταξή τους, αλλά και τις αρνητικές πράξεις και ιδιότητες με τις οποίες θέλουν να συνδυάσουν το όνομα και την παράταξη του αντιπάλου τους. Η χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου στα ρήματα,

περισσότερο στο λόγο του Αλ. Τσίπρα, φανερώνει την προσπάθειά τους να θεωρηθούν στην ίδια «ομάδα» με τους πολίτες, με κοινές ανάγκες και κοινούς στόχους. Χρήση δημιουργικών στοιχείων υπάρχει στους λόγους και των δύο πολιτικών, κάνοντας το λόγο τους πλούσιο επικοινωνιακά και, ενώ ο Αλ. Τσίπρας χρησιμοποιεί περισσότερα στοιχεία ορολογίας και επίσημου λόγου από τον Ευ. Μειμαράκη, ο Ευ. Μειμαράκης χρησιμοποιεί σε πολύ μεγάλο βαθμό στοιχεία προφορικού λόγου, κατασκευάζοντας ένα πρόσωπο οικείο και φιλικό στους/στις ακροατές/άτριές του. Ο συγκρουσιακός λόγος παρατηρείται σε σαφώς μεγαλύτερο βαθμό στο λόγο του Ευ. Μειμαράκη, ο οποίος ξεκάθαρα αποδίδει πολλά αρνητικά χαρακτηριστικά στο συνομιλητή του.

Στους άμεσους μελλοντικούς μας στόχους συγκαταλέγεται η συλλογή γλωσσικού υλικού από πλήθος πολιτικών αρχηγών ελληνικών πολιτικών παρατάξεων του παρόντος και παρελθόντος, με στόχο την κατασκευή σχετικού σώματος κειμένων για την αξιοποίησή του από γλωσσολόγους, κοινωνιολόγους, επιστήμονες της επικοινωνίας, πολιτικούς επιστήμονες κ.ά.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αρχάκης, Α. (2014), Αφηγηματικά Είδη. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου – Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: νήσος, σ.σ. 441-478
- Γούτσος, Δ. (2009), «Λόγος να γίνεται»: Μεταγλωσσική φρασεολογία στο λόγο των πολιτικών του κοινοβουλίου. Στο Ε. Karamalengou & Ε. Makrygianni (επιμ.), *Αντιφίλησις. Studies on Classical, Byzantine and Modern Greek Literature and Culture, in Honour of John-Theophanes A. Parademetriou*. Stuttgart: Franz Steiner, σ.σ. 638-647
- Μπακάκου-Ορφανού, Α. (2008), Προφορικότητα και πολιτικός λόγος. Στο Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού, Χ. Χαραλαμπάκης & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.), *Γλώσσης Χάριν. Τόμος Αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.σ. 389-401
- Σηφianού, Μ. (2008), Κοινοβουλευτικός λόγος και ευγένεια. Στο Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού, Χ. Χαραλαμπάκης & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.), *Γλώσσης Χάριν. Τόμος Αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.σ. 464-474
- Στάμου, Α.Γ. (2014), Η Κριτική Ανάλυση Λόγου: Μελετώντας τον Ιδεολογικό Ρόλο της Γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου – Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: νήσος, σ.σ. 521-552.

Τσάκωνα, Β. (2014), Ανάλυση Πολιτικού Λόγου. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου – Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: νήσος, σ.σ. 521-552.

Ξενόγλωσση

- Archakis, A. & Tsakona, V. (2010), “The wolf wakes up inside them, grows were-wolf hair and reveals all their bullying”: The representation of parliamentary discourse in Greek newspapers. *Journal of Pragmatics*, 42, σ.σ. 912-923.
- Baker, P., Hardie, A. & McEnery, T. (2006), *A glossary of corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Beard, A. (2000), *The Language of Politics*. London: Routledge.
- Carter, R. 2004, *Language and Creativity. The Art of Common Talk*. London: Routledge.
- Chilton, P. A. (2004), *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*. London: Routledge.
- Chilton, P. A. & Schöffner, C. (2002), Introduction: Themes and principles in the analysis of political discourse. Στο: P. A. Chilton & C. Schöffner (επιμ.), *Politics as Text and Talk. Analytic Approaches to Political Discourse*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, σ.σ.1-41.
- Fairclough, N. (1995), *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Goodman, S. & O’Halloran, K. (επιμ.) (2006), *The Art of English: Literary Creativity*. Basingstoke and Milton Keynes: Palgrave Macmillan, The Open University.
- Leistyna, P. & Meyer, C. F. (2003), *Corpus analysis: language structure and language use, Language and computers*. Amsterdam: Rodopi.
- Maybin, J. & Swann, J. (επιμ.) (2006), *The Art of English: Everyday Creativity*. Basingstoke and Milton Keynes: Palgrave MacMillan, The Open University.
- Maybin, J. & Swann, J. (2007), Everyday creativity in language: Textuality, contextuality, and critique. *Applied Linguistics*, 28, σ.σ. 497-517.
- Okulska, U. & Cap, P. (2010), Analysis of political discourse: Landmarks, challenges and prospects. Στο U. Okulska & P. Cap (επιμ.), *Perspectives in Politics and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, σ.σ. 3-20.
- Sakareli, E. (2008), Women politicians and narratives: A balancing act. *Studies in Greek Linguistics*, 28, σ.σ. 337-348.
- Sampson, G (2001), *Empirical Linguistics*. London & New York: Continuum.
- Schöffner, C. (1997), Editorial: Political speeches and discourse analysis. Στο:

- C. Schöffner (επιμ.), *Analysing Political Speeches*. Clevedon: Multilingual Matters, σ.σ. 1-4.
- Sinclair, J. & Carter, R. (eds.) (2004), *Trust the text: language, corpus and discourse*. London; New York: Routledge.
- Swann, J., Pope, R. & Carter, R. (επιμ.) (2011), *Creativity in Language and Literature. The State of the Art*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Tsakona, V. (2009), Linguistic creativity, secondary orality, and political discourse: The Modern Greek myth of the “eloquent orator”. *Journal of Modern Greek Studies*, 27, σ.σ. 81-106.
- Tsakona, V. (2012), Linguistic creativity and institutional design: The case of Greek parliamentary discourse. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 36, σ.σ. 91-109.
- Tzanne, A. (2001), “What you’re saying sounds very nice and I’m delighted to hear it”: Some considerations on the functions of presenter-initiated simultaneous speech in Greek panel discussions. Στο A. Bayraktaroglu & M. Sifianou (επιμ.), *Linguistic Politeness. The Case of Greece and Turkey*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, σ.σ. 271-306.
- Van Dijk, T. A. (2002), Political discourse and political cognition. Στο P. A. Chilton & C. Schöffner (επιμ.), *Politics as Text and Talk. Analytic Approaches to Political Discourse*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, σ.σ. 203-237.
- Winkler, E. G. (2007), *Understanding Language*. London & New York: Continuum. pp. 84–85.

Ιστοσελίδες

- Γούτσος, Δ. & Φραγκάκη, Γ (2015), *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων*. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, www.kallipos.gr. Στο: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1932/1/00_master_document_Goutsos.pdf (προσπελάστηκε στις 10/2/2016)
- E.P.T. A.E. Debate Αλέξη Τσίπρα και Ευάγγελου Μεϊμαράκη. Στο <http://www.ert.gr> (προσπελάστηκε στις 14/9/2015)
- Φραντζή, Κ. & Γεωργαλίδου, Μ. (2008), Στρατηγικές συγκρότησης γραπτού πολιτικού λόγου: Μια προσέγγιση με τη χρήση τεχνικών της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων. Στο *8ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας*, Ιωάννινα, 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007, σ.σ. 1248-1262. Στο: http://www.linguist-uoi.gr/cd_web/docs/greek/048_frantziICGL8.pdf (προσπελάστηκε στις 26/10/2011).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέων

Η κ. **Φραντζή Κατερίνα Θ.** είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στην Πληροφορική – Επεξεργασία Σωμάτων Κειμένων και Διευθύντρια του Εργαστηρίου Πληροφορικής στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα αφορούν στις εφαρμογές των Σωμάτων Κειμένων στις Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές επιστήμες. Είναι η δημιουργός της *C-value* μεθόδου για την Αυτόματη Αναγνώριση Όρων, η οποία έχει εφαρμοστεί σε ποικιλία γλωσσών. Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: frantzi@rhodes.aegean.gr .

Ο κ. **Σεϊμένης Ιωάννης** είναι Καθηγητής στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Διετέλεσε Αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου Αιγαίου και πέντε φορές Πρόεδρος του Τμήματος. Έχει διευθύνει πολλά διεθνή διαπανεπιστημιακά προγράμματα και αναπτύσσει σημαντική δράση στη συνεργασία των χωρών της Μεσογείου. Διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: isei@aegean.gr .

Δρ. Δεληγιάννης Χρήστος

Αντιδράσεις στην οικονομική πολιτική μετά την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (1898): Η περίπτωση του Ανδρέα Παπαμικρόπουλου (Ιούνιος 1907)

Περίληψη

Η βόμβα που εξερράγη στη Βουλή των Ελλήνων τον Ιούνιο του 1907 δεν είναι ένα γεγονός που διαχωρίζεται από την οικονομική και πολιτική κατάσταση της ρευστής περιόδου των αρχών του 20ού αιώνα. Η Ελλάδα το 1898 είχε υποστεί τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο (Δ.Ο.Ε.), που διαχειριζόταν τα δημόσια έσοδα για να εξυπηρετηθεί το δημόσιο χρέος. Η πλειοψηφία του λαού βρισκόταν σε δυσχερή οικονομική κατάσταση μολονότι τα αριθμητικά δεδομένα των προϋπολογισμών ευημερούσαν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εκδήλωση ακραίων αντιδράσεων. Σε μία από αυτές ο δάσκαλος Ανδρέας Παπαμικρόπουλος έριξε βόμβα στην αίθουσα συνεδριάσεων της Βουλή.

Η μεθοδολογία βασίστηκε στην ιστορική και κοινωνική ανάλυση των πηγών. Ο σκοπός είναι να δοθούν απαντήσεις στη βάση της «ανάλυσης», της «κατανόησης» και της «ερμηνείας». Για τις ανάγκες της εργασίας έγινε ειδική έρευνα και αποδελτίωση σε άρθρα των περισσότερων εφημερίδων αυτής της περιόδου και μελέτη στα Πρακτικά της Βουλής στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Reactions to Economic Policy after the Imposition of International Financial Control (1898): The Case of Andreas Papamikropoulos (June 1907)

Abstract

The bomb that it had exploded in the Greek Parliament in June 1907 is a fact that is not separated from the economic and political situation of the fluid period of the early 20th century. Greece had been imposed on the International Financial Control (IFC), since 1898. The IFC managed public revenues for servicing public debt. The majority of Greeks was in a difficult economic situation although the budget figures were prosperous. This has resulted in some extreme reactions. In one of these, the teacher Andreas Papamikropoulos was desperated and threw the bomb in the Greek Parliament during the budget discussion.

The methodology was based on the historical and social analysis of the sources. The purpose is to give answers on the basis of the “analysis” of “understanding” and “interpretation”. It was necessary, for the study’s purpose, the special research and indexing in articles most of the newspapers of that period and study in Proceedings of the Parliament, to the Library of the Hellenic Parliament.

1. Εισαγωγή

Ο ιστορικός χρόνος έχει διάρκειες, συνέχειες και ασυνέχειες, αλλά η ροή των γεγονότων¹ έχει κατά το μάλλον ή ήττον τόσο μακροχρόνιες, όσο και βραχυχρόνιες επιπτώσεις και συνέπειες στη διαμόρφωση των ηθικών αξιών και ιδεών είτε σε συλλογικό είτε σε ατομικό επίπεδο. Το ελληνικό κράτος που είχε πτωχέψει το Δεκέμβριο του 1893,² εξαιτίας της αδυναμίας μιας σειράς κυβερνήσεων να χειρισθούν τα οικονομικά πράγματα,³ οδηγήθηκε σε δυσχερέστερη οικονομική κατάσταση. Αυτή οξύνθηκε, κυρίως μετά την εμπλοκή του στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897,⁴ όπου ο ελληνικός στρατός ηττήθηκε και η κυβέρνηση αναγκάστηκε να υπογράψει συνθήκη ειρήνης.

Η συνθήκη διακοπής των εχθροπραξιών επέβαλε στην Ελλάδα την αποπληρωμή αποζημίωσης στο τουρκικό κράτος. Το γεγονός αυτό έφερε τη χώρα στην ανάγκη νέου δανεισμού από τις Μεγάλες Δυνάμεις και τους έδωσε

1 Χέγκελ, Γ. (χ.χ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Αθήνα: Αναγνωστίδης, σσ. 12 και 15.

2 Βεργόπουλος, Κ. (1977), «Ο ανανεωμένος εθνισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεότερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913*, τ. ΙΔ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 78-80.

3 Κατά την περίοδο από την πτώχευση μέχρι την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (1893-1898) ανέλαβαν την εξουσία οι κυβερνήσεις Χ. Τρικούπη, Ν. Δηλιγιάννη (υπηρεσιακή), Θ. Δηλιγιάννη, Δ. Ράλλη και Αλ. Ζαΐμη [Δημητρόπουλος Ανδρ. Γ. (2004), *Οι ελληνικές κυβερνήσεις 1843-2004*, Αθήνα, σσ. 47-51].

4 Όταν ο Θ. Π. Δηλιγιάννης ρωτήθηκε σχετικά με τους υπευθύνους του πολέμου αποποιήθηκε την ευθύνη και δήλωσε ότι «ως πολίτης μεν συναισθάνομαι το αίσχος και το όνειδος του πολέμου, ως υπουργός όμως ουδεμίαν φέρω δι' αυτόν ευθύνη» [Ασπρέας, Γ. (1930), *Πολιτική Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος 1821-1928*, εν Αθήναις, σ. 2].

τη δυνατότητα να ελέγξουν καίριες πλουτοπαραγωγικές πηγές της ελληνικής οικονομίας (σταφίδα, καπνός, μεταλλεία).

2. Επιβολή του ΔΟΕ και αντιδράσεις

Τον Φεβρουάριο του 1898 οι πιστωτές της Ελλάδας, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία, επέβαλαν στη χώρα Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο (ΔΟΕ). Με την ψήφιση από τη Βουλή του νόμου ΒΦΙΘ΄ της 26^{ης} Φεβρουαρίου του 1898 «*κηρύσσονται εκτελεσταί αι ρήτραι της αυτής πράξεως, η είσπραξις και η διάθεσις προσόδων επαρκών εις την υπηρεσίαν του δια την πολεμικήν αποζημίωσιν δανείου και των άλλων Εθνικών χρεών τίθενται υπό τον απόλυτον έλεγχον Διεθνούς Επιτροπής Αντιπροσώπων*»⁵ των ευρωπαϊκών δυνάμεων που μεσολάβησαν για την επιτυχή έκβαση της διαπραγμάτευσης και την αποπληρωμή των δανείων που είχαν συναφθεί έως το 1881. Ειδικότερα, οι αντιπρόσωποι των δυνάμεων αυτών απολάμβαναν αντιστοίχως την ίδια ασυλία και δικαιώματα με τους επικεφαλής και το προσωπικό των πρεσβειών τους στην Ελλάδα.

Ο Πρόεδρος της Διεθνούς Επιτροπής είχε το δικαίωμα να «*αντιπροσωπεύει ταύτην παρά τη Ελληνική Κυβερνήσει και απέναντι των τρίτων. Θέλει υπογράφει εν ονόματι αυτής τας πράξεις και την αλληλογραφίαν και θέλει επιβλέπει την εκτέλεσιν των αποφάσεων αυτής...Η Επιτροπή συντάσσει προ της αρχής εκάστου έτους τον προϋπολογισμόν των δαπανών της διαχειρίσεως αυτής, κοινοποιούμενον τη Ελληνική Κυβερνήσει*». ⁶ Επίσης, το ελληνικό κράτος δεν είχε δικαίωμα να επιβάλει φόρο ή ειδικό τέλος ούτε στους τόκους αλλά και ούτε στα εξοφλούμενα κεφάλαια που λάμβαναν οι πιστωτές αλλά «*ούτε επί των ποσών των προερχομένων εκ των παραχωρουμένων δια την υπηρεσίαν των δανείων τούτων προσόδων*» (άρθρο 27).

Από το 1898 που επιβλήθηκε ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος στο ελληνικό κράτος έως τον Αύγουστο του 1909 (κίνημα Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί) ανέλαβαν δέκα (10) κυβερνήσεις⁷ προκειμένου να εφαρμόσουν την οικονομική πολιτική όπως αυτή οριζόταν από τους αντιπροσώπους των ξένων πιστωτών. Στο χρονικό αυτό διάστημα δεν υπάρχουν καταγεγραμμένες συλλογικές αντιστάσεις

5 Η πτώχευση του ελληνικού κράτους ανακοινώθηκε την 1^η Δεκεμβρίου 1893 στη Βουλή και υλοποιήθηκε με τρεις νόμους που ψηφίστηκαν στις 9 και 10 Δεκεμβρίου. Ο Τρικούπης επανερχόμενος στην εξουσία τον Ιούνιο του 1892 είχε προσπαθήσει, χωρίς επιτυχία, να εξασφαλίσει νέο δάνειο, για να άρει και πάλι την αναγκαστική κυκλοφορία και να αποκαταστήσει τη δραχμή ενώ ξεσπούσε η σταφιδική κρίση, που περιόριζε περαιτέρω τις συναλλαγματικές εισροές [Αγριαντώνη, Χ. (2003), «Η ελληνική οικονομία. Η συγκρότηση του ελληνικού καπιταλισμού, 1871-1909», Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τ. 5, *Τα χρόνια της σταθερότητας 1871-1909. Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Ελληνισμού*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 69].

6 Εφημερίς της Κυβερνήσεως, φ. 28 (26.2.1898), σ. 71.

7 Οι δέκα (10) κυβερνήσεις ήταν του Αλ. Ζαΐμη (21.9.1897 – 7.2.1899), του Γ. Θεοτόκη (7.2.1899 – 11.11.1901), του Αλ. Ζαΐμη (12.11.1901 – 16.11.1902), του Θ. Δηλιγιάννη (24.11.1902 – 12.6.1903), του Γ. Θεοτόκη (14.6.1903 – 27.6.1903), του Δ. Ράλλη (28.6.1903 – 6.12.1903), του Γ. Θεοτόκη (6.12.1903 – 10.12.1904), του Θ. Δηλιγιάννη (17.12.1904 – 31.5.1905), των Δ. Ράλλη – Κυρ. Μαυρομιχάλη (9.6.1905 – 30.11.1905) και του Γ. Θεοτόκη (8.12.1905 – 7.7.1909) [Δημητρόπουλος, Α. Γ. (2004), *Οι ελληνικές κυβερνήσεις 1843-2004*, Αθήνα, σσ. 50-59].

και αντιδράσεις του ελληνικού λαού κατά την διεθνούς οικονομικής επέμβασης. Υπήρξαν, ωστόσο, μεμονωμένες αντιδράσεις σε επιμέρους ζητήματα που σχετιζόνταν, όμως, με το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό πλαίσιο.

Μια σοβαρή αντίδραση ήταν η δολοφονία του πρωθυπουργού Θεόδωρου Δηλιγιάννη στις 31 Μαΐου 1905. Η δολοφονία αυτή έγινε από τον Αντώνιο Γερακάρη, γνωστό ως «Κωσταγερακάρη», ο οποίος ήταν μπράβος και θυρωρός στη λέσχη του Μητσέα και είχε χάσει τη δουλειά του όταν έκλεισε η χαρτοπαικτική λέσχη από τα μέτρα της κυβέρνησης.⁸ Το γεγονός αυτό, ωστόσο, αποτέλεσε αντίδραση αλλά χωρίς πολιτικό κίνητρο ή, έστω, υποψία ύπαρξης πολιτικού κινήτρου, καθώς ο θύτης διέπραξε τη δολοφονία, πιθανόν εξαιτίας των οικονομικών επιπτώσεων που αφορούσαν στον ίδιο παρά στο κοινωνικό σύνολο.

Ως πράξη πολιτική, θα ήταν δυνατόν να αναγνωριστεί, το γεγονός της έκρηξης βόμβας που συνέβη τον Ιούνιο του 1907 μέσα στην αίθουσα συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων. Συγκεκριμένα, το συμβάν αυτό έλαβε χώρα κατά τη θητεία της τέταρτης κυβέρνησης του Γ. Θεοτόκη (8.12.1905 – 7.7.1909) και είναι δυνατόν να θεωρηθεί, συμβολικά και έμπρακτα, πολιτικό γεγονός καθώς η επίθεση αυτή είχε πολιτικά κίνητρα αφού στρεφόταν εναντίον της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης, η οποία σε συνεργασία με τους βουλευτές όλων σχεδόν των κομματικών σχηματισμών εφάρμοζε τους αντίστοιχους νόμους που διατηρούσαν τη συνεχιζόμενη λιτότητα. Με την έγκριση του εν λόγω προϋπολογισμού θα συνεχιζόταν η δυσχερής οικονομική κατάσταση των Ελλήνων και της χώρας.⁹

3. Η έκρηξη βόμβας στη Βουλή

Τα ξημερώματα της 7^{ης} Ιουνίου του 1907 ο επιστάτης του Πτωχοκομείου Πατρών Ανδρέας Παπαμικρόπουλος με καταγωγή από το Λιβάρζι των Καλαβρύτων, πέταξε από το θεωρείο της Βουλής προς τους βουλευτές μία βόμβα. Η βόμβα αποτελείτο από ένα μικρό πακέτο, τυλιγμένο σε χαρτί και δεμένο με ένα φυσίγγιο πυρίτιδας και φυτίλι περίπου 15 εκατοστών. Εκσφενδονίστηκε διαγράφοντας κυκλική τροχιά και εξερράγη χωρίς να έχει μεγάλη ισχύ και χωρίς να γίνουν ιδιαίτερες υλικές ζημιές, προφανώς εξαιτίας της κακής σύνδεσης των μερών της που είχε ως αποτέλεσμα να μην σκάσει το φυσίγγιο.¹⁰

Ο δράστης Ανδρέας Παπαμικρόπουλος ήταν δημοδιδάσκαλος, διέμενε στην Πάτρα και ήταν συγγενής του εκδότη και διευθυντή της πατρινής εφημερίδας «Πελοπόννησος» Διονυσίου Βασιλειάδη¹¹, στην οποία και είχε εργαστεί για μικρό

8 Εφημ. «Εμπρός», φ. 3093 (1.6.1905), σσ. 1 και 3-4.

9 Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Έκτακτη Σύνοδος, ΙΗ' βουλευτική περίοδος, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήνας 1907, σσ. 1003-1018 και 1040-1044.

10 Εφημ. «Το Άστυ», φ. 2124 (7.6.1907), σ. 4.

11 Εφημ. «Πελοπόννησος», φ. 1 (10.7.1886), σσ. 1-6. Μάγερ Κ. (1957), *Ιστορία του ελληνικού Έθνους, 1790-1900*, τ. Α', εκδ. «Α. Δημόπουλος», Αθήνα, σ. 283.

χρονικό διάστημα. Διετέλεσε επιμελητής (διδάσκων) σε διάφορα ιδιωτικά σχολεία αλλά τελικά κατέληξε να εργάζεται ως επιστάτης του Πτωχοκομείου Πατρών, απ' όπου απολύθηκε οδηγούμενος στην επαιτεία και την απόλυτη ένδεια¹². Η βόμβα που εκσφενδόνισε, έσκασε, ανάμεσα στους βουλευτές Λακωνίας Βρασίδα Λεώπουλο (1863-1944)¹³ και Κυριακούλη Μαυρομιχάλη (1849-1916), ο οποίος ήταν και αρχηγός του Εθνικού κόμματος,¹⁴ κατά τη διάρκεια συνεδρίασης του Σώματος σχετικά με τα δημόσια οικονομικά. Τη στιγμή εκείνη βρισκόταν στο βήμα ο υπουργός Οικονομικών της κυβέρνησης Γ. Θεοτόκη, Ανάργυρος Σιμόπουλος (1837-1908), ο οποίος παρουσίαζε στο σώμα των βουλευτών τον προϋπολογισμό για τους υπόλοιπους μήνες του 1907.¹⁵

Η ρίψη της βόμβας προκάλεσε πανικό στους βουλευτές και στους υπαλλήλους της Βουλής καθώς και στους πολίτες που παρακολουθούσαν τη συνεδρίαση από τα θεωρεία. Η φρουρά, παρά την απουσία του επικεφαλής της, ανθυπολοχαγού του Πυροβολικού Ιωάννη Ταρσούλη, απέκλεισε, με εντολή ορισμένων βουλευτών, όλες τις εξόδους ώστε να μην διαφύγει ο δράστης. Παράλληλα, ο βουλευτής Ιερώνυμος Στάης (αδελφός του Υπουργού Παιδείας Σπυρίδωνος Στάη) και ο κλητήρας Γ. Λαζάνης «εκτελούντες αστυνομικά καθήκοντα και αντικαθιστώντες τον απουσιάζοντα φρούραρχο της Βουλής»,¹⁶ προχώρησαν σε πρόχειρες ανακρίσεις και σωματική έρευνα στους πολίτες που παρακολουθούσαν τη συνεδρίαση. Εντόπισαν τον ύποπτο, τον οποίο συνέλαβαν και οδήγησαν στο γραφείο του Διευθυντή της Βουλής Ε. Κουντάνη όπου τον ανέκρινε ο ίδιος ο υπουργός Εσωτερικών Νικόλαος Καλογερόπουλος (1851-1927) με τη βοήθεια του γενικού εισαγγελέα Κωνσταντίνου Λυκουρέζου (1860-1945). Διάχυτος ήταν ο φόβος για εξελισσόμενη συνωμοσία κατά των βουλευτών αλλά και ανησυχία ενδεχόμενης νέας έκρηξης από κάποια άλλη βόμβα που δεν είχε ακόμη ανακαλυφθεί και ίσως ήταν πιο αποτελεσματική από την πρώτη.¹⁷

Σύμφωνα με δηλώσεις του Υπουργού Εσωτερικών, αφού ο Παπαμικρόπουλος στην ανάκριση υπέπεσε σε αντιφάσεις, δυσχέρανε τη θέση του και πύκνωσε τις υποψίες που τον ήθελαν ως δράστη προμελετημένου «τοιούτου τερατουργήματος». Η επίθεση θεωρήθηκε προμελετημένη γιατί ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, δίπλα στον οποίο έγινε η μικρής ισχύος έκρηξη, είχε λάβει τέσσερις ημέρες πριν από την εμπρηστική ενέργεια μια ανώνυμη επιστολή μέσω της οποίας τον προειδοποιούσαν «όπως μη παρίσταται εις τας τελευταίας συνεδριάσεις της Βουλής διότι θα ριφθή βόμβα». Επίσης, η ίδια εφημερίδα

12 Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 4912 (8.6.1907), σ. 2.

13 Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Έκτακτη Σύνοδος, ΙΗ' βουλευτική περίοδος, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1907, σ. 870.

14 Hering G. (2006), *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, τ. Α', Αθήνα: MIET, σσ. 558-616.

15 Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Έκτακτη Σύνοδος, ΙΗ' βουλευτική περίοδος, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1907, σσ. 1064-1120.

16 Εφημ. «Εμπρός», φ. 3819 (7.6.1907), σ. 4.

17 Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 4911 (7.6.1907), σ. 3.

κατέλιξε στο συμπέρασμα ότι ο δράστης ήταν και ψυχικά διαταραγμένος εξαιτίας των αντιφάσεων κατά τη διάρκεια της ανάκρισης.¹⁸ Σύμφωνα με τις πληροφορίες της εφημερίδας «Ακρόπολις», η ανώνυμη επιστολή που έλαβε ο αρχηγός του Εθνικού κόμματος Κυρ. Μαυρομιχάλης ανέφερε ότι τα πολιτικά πράγματα στην Ελλάδα δεν βρίσκονταν στη σωστή κατεύθυνση και επειδή θεωρείτο σημαντικό πρόσωπο για την εξέλιξη των γεγονότων έπρεπε να προστατευθεί από «*αναρχικόν κίνημα*» που θα συνέβαινε στη Βουλή και θα είχε ως στόχο την ανατίναξη του κτηρίου, εξ ου και η προειδοποίηση «*μη προσέρχεσθε εις την Βουλήν κατά τας τελευταίας αυτής συνεδριάσεις, διότι θα σκοτωθήτε*».¹⁹

Ειδικότερα, η άποψη του εκδότη και διευθυντή της εφημερίδας «*Εμπρός*» Δημητρίου Καλαποθάκη (1862-1921), ήθελε τον Παπαμικρόπουλο ως ένα μέλος μιας ομάδας ανθρώπων, μιας «*τάξεως ανισορρόπων*», όπως έγραφε σε πρωτοσέλιδο άρθρό του, οι οποίοι ήθελαν να αλλάξουν τα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας με βίαιες ενέργειες. Χαρακτήριζε αυτούς τους ανθρώπους ως «*νοσηρούς και ασθενείς εγκεφάλους, απελπισμένους και αγανακτισμένους*», οι οποίοι δρούσαν κυρίως επηρεασμένοι από αναρχικές και σοσιαλιστικές ιδέες χωρίς, ωστόσο, να υπάρχει κάποια σοβαρή πολιτική ή οικονομική αφορμή για τις πράξεις τους. Επιπλέον, ανέφερε ότι σημαντικό ρόλο στη δυνατότητα του Παπαμικρόπουλου να επιτεθεί με βόμβα στους βουλευτές εντός της αίθουσας των συνεδριάσεων της Βουλής διαδραμάτισαν τα ελλιπή μέτρα ασφαλείας, αφού απουσίαζε ο φρούραρχος.²⁰ Η εμπρηστική απόπειρα χαρακτηρίστηκε από τις εφημερίδες «*Το Άστυ*» και «*Ακρόπολις*» ως «*αναρχική*», ενώ η εφημερίδα «*Εστία*» ανέφερε ότι ο Παπαμικρόπουλος «*δεν είχε αναρχικός αλλά, πρόμαχος του καθεστώτος*».²¹

4. Τα κοινωνικά και πολιτικά αίτια της εμπρηστικής ενέργειας

Οι ανακρίσεις, στο γραφείο του διευθυντή της Βουλής Ε. Κουντάνη, για τον εντοπισμό του δράστη κράτησαν μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες, οπότε και μεταφέρθηκε στα γραφεία της αστυνομίας. Στο χρονικό αυτό διάστημα, εκτός του Παπαμικρόπουλου, εξετάστηκαν και άλλοι πολίτες που έτυχε να βρεθούν το βράδυ εκείνο στη Βουλή. Αρχικά ο Παπαμικρόπουλος αρνείτο τη συμμετοχή του στην εμπρηστική ενέργεια και παρόλο που ο εισαγγελέας Λυκουρέζος προέτρεψε τέσσερις αυτόπτες μάρτυρες «*τι να είπουν ενόπιον του κατηγορουμένου διά να τον αναγκάσουν να μαρτυρήσει*»,²² αυτός δεν ομολογούσε αναγκάζοντας τις αρχές να τον οδηγήσουν στην αστυνομική διεύθυνση. Στα γραφεία της Αστυνομίας,

18 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3819 (7.6.1907), σ. 4.

19 Εφημ. «*Ακρόπολις*», φ. 4912 (8.6.1907), σ. 2.

20 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3820 (8.6.1907), σ. 1.

21 Εφημ. «*Εστία*», φ. 4792 (7.6.1907), σ. 1' εφημ. «*Αθήνα*» φ. 228 (7.6.1907), σ. 3' εφημ. «*Ακρόπολις*», φ. 4911 (7.6.1907), σ. 3.

22 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3820 (8.6.1907), σ. 2.

οι αρχές έφεραν σε αντιπαράσταση στην ανάκριση την οικογένεια του Ανδρέα Αντωνόπουλου με τον Ανδρέα Παπαμικρόπουλο, τον οποίο και φιλοξενούσε στην Αθήνα. Ο εισαγγελέας Λυκουρέζος χρησιμοποίησε ως τέχνασμα τη δημιουργία της ψευδούς εντύπωσης στον Παπαμικρόπουλο ότι τα μέλη της οικογένειας του Ανδρέα Αντωνόπουλου θεωρούνταν ένοχα και ότι επίκειται η σύλληψή τους. Αυτό το τέχνασμα του εισαγγελέα έκανε τον δράστη να ομολογήσει και να εξηγήσει τους λόγους της πράξης του.

Ο Παπαμικρόπουλος εξήγησε ότι προχώρησε στη ρίψη της βόμβας γιατί έβλεπε την άθλια κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το ελληνικό κράτος και την αναλγησία της Βουλής εξαιτίας της οποίας οι μικροϊδιοκτήτες, ο αγροτικός κόσμος αλλά και ο κόσμος των αστικών κέντρων ήταν δυσανεστήσιμος και είχε αγανακτήσει.²³ Γι' αυτόν τον λόγο αποφάσισε να θυσιάσει τον εαυτό του για να δώσει ένα παράδειγμα στα μέλη της κυβέρνησης και του Κοινοβουλίου. Υποστήριξε ότι δεν ήθελε να τους κάνει κακό και έτσι, συνέδεσε τη βόμβα κατά τέτοιο τρόπο που δεν θα προκαλούσε θύματα ή υλικές ζημιές παρά μόνο φόβο και πανικό. Ήθελε, ουσιαστικά να δώσει ένα μήνυμα στη νομοθετική και στην εκτελεστική εξουσία ότι ο λαός δεν μπορούσε να αντέξει πλέον τη δυσχερή οικονομική κατάσταση. Έλεγε ότι «*το έκαμα αυτό ίνα γίνη παράδειγμα εις τους βουλευτάς διά το μέλλον και να ωφελήσω ούτω το Έθνος*».²⁴

Συνέχισε την απολογία του λέγοντας ότι λίγες ημέρες πριν διαπράξει τη βομβιστική ενέργεια διαβάζοντας την εφημερίδα «Πατρίς» για την ηθική κατάπτωση της χώρας που οφειλόταν στην κακή αντίληψη των βουλευτών βρέθηκε σε έντονη ψυχική διέγερση και θέλησε με αυτόν τον τρόπο να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον λαό και στο έθνος. Αγόρασε δύο φυσίγγια εκ των οποίων, το ένα θα χρησιμοποιούσε για «*την απώλειαν και την εξολόθρευσιν των βουλευτών ή μάλλον την μεταμέλειαν αυτών*» και το άλλο, στην περίπτωση που θα υπήρχαν νεκροί βουλευτές θα το χρησιμοποιούσε για να αυτοκτονήσει. Άλλωστε, όπως υποστήριξε, η απώλεια «*τόσων ολίγων ατόμων δεν ήτο τίποτε εφ' όσον επρόκειτο υπέρ της...ιδέας!*».²⁵ Μάλιστα είχε προαναγγείλει την πρόθεσή του να αυτοκτονήσει σε επιστολή που είχε στείλει στη μητέρα του πριν φύγει από την Πάτρα για την Αθήνα.

Παρά το γεγονός ότι ο Παπαμικρόπουλος δήλωσε στον εισαγγελέα Λυκουρέζο κατηγορηματικά ότι έδρασε μόνος και χωρίς συνεργασία με άλλα πρόσωπα, οι αρμόδιες αρχές ήταν πεπεισμένες ότι είχε και συνενόχους. Ο εισαγγελέας είχε οδηγηθεί σε αυτό το συμπέρασμα εξαιτίας των σοσιαλιστικών ιδεών του δράστη αλλά και μια σειράς επιστολών που είχε αποστείλει σε ορισμένα πρόσωπα στην πόλη της Πάτρας. Την επόμενη ημέρα ο εισαγγελέας Πατρών

23 Δερτιλής, Γ. (1985), *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, 1880-1909*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 138-139.

24 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3820 (8.6.1907), σ. 2' εφημ. «*Ο Νέος Αιών*», φ. 1671 (8.6.1907), σ. 2.

25 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3820 (8.6.1907), σ. 2.

Τραπεζούντιος έδωσε εντολή να συλληφθούν οι Ευαγγ. Μαρκόπουλος, Νικ. Αθανασιάδης, Κ. Δημητρίου, Κ. Λιάκουρας, Δημ. Ανδρεόπουλος, Δημ. Στάμος ή Αργείτης και του Ιω. Αρνέλλος. Ο τελευταίος ήταν σοσιαλιστικών πεποιθήσεων και, μάλιστα, ο εισαγγελέας θεωρούσε ότι ο Αρνέλλος αποτελούσε θεωρητικό μελετητή και καθοδηγητή των υπολοίπων.²⁶ Παρόλα αυτά, ο εισαγγελέας Λυκουρέζος συνέχισε να συγκεντρώνει πληροφορίες από τους συλληφθέντες των Πατρών, μέσω των τοπικών ανακριτικών αρχών, εξετάζοντας όλα τα ενδεχόμενα και τις πιθανές περιπτώσεις καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι ο Παπαμικρόπουλος διέπραξε τη βομβιστική ενέργεια «παθών υποβολήν εκ των καθημερινών συζητήσεων περί της καταστάσεως εις διάφορα κέντρα συζητήσεων» καθώς ήταν νευρασθενής.²⁷

Η κυβέρνηση προχώρησε σε έκτακτα μέτρα προκειμένου να ελέγξει την κατάσταση και να προλάβει πιθανές παρόμοιες βομβιστικές ενέργειες. Καταρχάς, απαγόρευσε τη διαβίβαση τηλεγραφημάτων από την πρωτεύουσα προς την επαρχία και το εξωτερικό. Στη συνέχεια, ενημέρωσε τις πρεσβείες των ενδιαφερόμενων ξένων δυνάμεων, οι οποίες θεωρούσαν ότι επρόκειτο για «αναρχικόν κρούσμα» και τον βασιλιά, ο οποίος βρισκόταν περιοδεία στην Τρίπολη. Επίσης, εστάλησαν αστυνομικοί προκειμένου να περιφρουρήσουν τον χώρο των συνεδριάσεων της Βουλής και να επιβλέψουν τη σύνθεση του ακροατηρίου στα θεωρεία. Τέλος, οι αρχές, και με τη βοήθεια του Τύπου, προσπάθησαν να εστιάσουν στο γεγονός της ψυχικής διαταραχής του Παπαμικρόπουλου παρά στις ιδεολογικές του απόψεις. Αυτό γιατί, προφανώς φοβήθηκαν την περίπτωση ηρωοποίησής του και μιμητισμού της πράξης του και από άλλους απελπισμένους και αγανακτισμένους πολίτες που βρίσκονταν σε δυσχερή οικονομική κατάσταση και δεν είχαν άλλον τρόπο να αντιδράσουν παρά μόνο μέσω βίαιων ενεργειών. Για να το πετύχει αυτό η αστυνομία και η εισαγγελία, ζήτησαν τη συμβολή του γιατρού φρενολόγου Τηλ. Μιταυτσή, ο οποίος άφησε να διαρρεύσουν πληροφορίες στον Τύπο περί ανίατης ψυχολογικής κατάστασης του δράστη Ανδρέα Παπαμικρόπουλου.²⁸

Ο Παπαμικρόπουλος, επηρεασμένος από τη δεινή οικονομική του κατάσταση, από τη γενικότερη δυσχερή και ασταθή πολιτική και κοινωνική κατάσταση και κινούμενος από συναισθηματική φόρτιση θεώρησε ότι η πράξη του θα βελτιώνει την κατάσταση της πατρίδας και του λαού. Ίσως είχε στη σκέψη του ένα ιδεατό κοινωνικό σύστημα,²⁹ αλλά χωρίς να ανήκει, επισήμως, σε κάποια πολιτική οργάνωση ή κόμμα έδρασε μάλλον ατομικά και χωρίς να έχει τη συνεργασία άλλων προσώπων. Πιθανόν να ήταν επηρεασμένος από σοσιαλιστικές ιδέες αλλά αυτό δεν ποινικοποιεί ούτε τις ιδέες αυτές ούτε τους ανθρώπους που τις πρέσβευαν και συναναστρέφονταν τον δράστη.

26 Εφημ. «Ο Νέος Αιών», φ. 1671 (8.6.1907), σ. 2' εφημ. «Ακρόπολις», φ. 4912 (8.6.1907), σ. 2.

27 Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 4913 (9.6.1907), σ. 2.

28 Εφημ. «Αθήναι» φ. 229 (8.6.1907), σ. 2.

29 Σκληρός Γ. (1971), *Κριτικές σελίδες*, τ. Α', Αθήνα: Εκδόσεις Διεθνούς Επικαιρότητας, σσ. 108-109.

5. Οι απαγγελθείσες κατηγορίες και η δικαστική απόφαση

Οι ανακρίσεις στην Πάτρα κράτησαν μόλις μία ημέρα και από τους επτά συλληφθέντες μόνον οι τέσσερις κρατήθηκαν από την αστυνομία. Συγκεκριμένα, οι Αθανασιάδης, Ανδρεόπουλος, Μαρκόπουλος και Στάμος ή Αργεΐτης κρατήθηκαν και εν συνεχεία μεταφέρθηκαν με αστυνομική συνοδεία στην Αθήνα προκειμένου να υποβληθούν σε εξέταση και αντιπαραβολή από τον ανακριτή Σπανίδη, στον οποίο ανατέθηκε η διαλεύκανση της υπόθεσης τρία εικοσιτετράωρα μετά τη βομβιστική ενέργεια. Ο Σπανίδης απήγγειλε κατά του Παπαμικρόπουλου την κατηγορία του φόνου εκ προμελέτης, ενώ στους συλληφθέντες των Πατρών απαγγέλθηκε η κατηγορία «*επί αποπειρά φόνου εκ συστάσεως*».³⁰

Η απαγγελία των κατηγοριών έδειξε ότι, μολονότι τα στοιχεία περί σύστασης αναρχικής ομάδας ήταν ανυπόστατα, οι αρχές επιθυμούσαν την παραδειγματική τιμωρία κάποιων προσώπων προκειμένου να αποφευχθούν μελλοντικά κρούσματα μιμητισμού. Πάντως, η ανάκριση των συλληφθέντων της Πάτρας ξεκίνησε από τον εισαγγελέα Σπανίδη αμέσως μόλις έφτασαν στην πρωτεύουσα, στις 10 του μήνα. Οι δύο από αυτούς μεταφέρθηκαν στη Διεύθυνση της Αστυνομίας και οι άλλοι δύο στο «*τμήμα της καταδιώξεως*».³¹

Οι τέσσερις συλληφθέντες, μετά την περάτωση της διαδικασίας της προανάκρισης και έπειτα από τη συνεννόηση και τη σύμφωνη γνώμη ανακριτή και εισαγγελέα, αφέθησαν ελεύθεροι, καθώς θεωρήθηκε ότι ουδεμία είχαν σχέση με το «*κίνημα του Παπαμικρόπουλου*». Ο Ανδρέας Παπαμικρόπουλος έδωσε συμπληρωματική κατάθεση και τελικά προφυλακίστηκε στις φυλακές Συγγρού στις 13 Ιουνίου του 1907.³² Οι ανακρίσεις συνεχίστηκαν από τον Σπανίδη προκειμένου να εξεταστούν οι βουλευτές Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, Νικόλαος Τριανταφυλλάκος (1855-1939), Βρασίδης Λεώπουλος και Σπυρίδων Στάης (1859-1932), οι οποίοι, είτε ως υποψήφια θύματα είτε ως οι άνθρωποι που συνέλαβαν τον δράστη, ενεπλάκησαν στην υπόθεση. Η πρόθεση της εισαγγελίας ήταν να κλείσει ο φάκελος της υπόθεσης και να προχωρήσει σε δίκη με ενόρκους τον Οκτώβριο του ίδιου έτους.³³

Η έναρξη της δίκης ορίστηκε στις 3 Νοεμβρίου του 1907 στο κακουργιοδικείο³⁴ και το ακροατήριο της ήταν περιορισμένου αριθμού, σύμφωνα με την εφημερίδα «*Ακρόπολις*» και αποτελείτο από αργόμισθους, φοιτητές και ασυνεπείς μαθητές Γυμνασίου. Το σχόλιο του ανταποκριτή της εφημερίδας ήταν επικριτικό για τον Παπαμικρόπουλο εξαιτίας του μικρού ακροατηρίου, γεγονός που θεώρησε ο δημοσιογράφος ως δηλωτικό της

30 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3821 (9.6.1907), σ. 2.

31 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3822 (10.6.1907), σ. 2.

32 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3825 (13.6.1907), σ. 2 και φ. 3826 (14.6.1907), σ. 2.

33 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3828 (16.6.1907), σ. 2 και εφημ. «*Ακρόπολις*», φ. 4920 (16.6.1907), σ. 2.

34 Εφημ. «*Εμπρός*», φ. 3959 (26.10.1907), σ. 4.

αδιαφορίας του λαού για την πράξη του. Χαρακτηριστική είναι η φράση του «*καϋμένη Παπαμικρόπουλε, ενόμιζες πως θα παρέδιδες το όνομά σου στην αθανασία με εκείνο που απειράθης να κάμης*», η οποία περιείχε ειρωνικό και υποτιμητικό ύφος για τον δράστη. Η σύνθεση του δικαστηρίου ήταν ο εφέτης Βαλτινός, ως πρόεδρος, οι Γονατάς και Κουνούπης ως σύνεδροι και εισαγγελέας ο Κυριακόπουλος. Από την πλευρά της υπεράσπισης του κατηγορουμένου ήταν οι δικηγόροι Νικολόπουλος και Καλλισπέρης. Αφού αναγνώστηκε το κατηγορητήριο, υπεράσπιση του Παπαμικρόπουλου αιτήθηκε αναβολή της εκδίκασης της υπόθεσης γιατί οι συνήγοροι δεν είχαν τον απαιτούμενο χρόνο για να μελετήσουν τον ογκωδέστατο φάκελο του ζητήματος καθώς ορίστηκαν ως υπεράσπιση του κατηγορουμένου λίγες ώρες πριν από τη δίκη.³⁵

Το δικαστήριο αποφάσισε την αναβολή τόσο γιατί οι δικηγόροι του κατηγορούμενου δεν είχαν προλάβει να μελετήσουν την υπόθεση όσο και γιατί η πλειοψηφία των μαρτύρων, οι οποίοι θα εξιστορούσαν στο δικαστήριο τα γεγονότα και τη στάση του δράστη απουσίαζε. Παρόντες ήταν μόνον οι υπάλληλοι της Βουλής που είχαν κληθεί να καταθέσουν ενώ οι βουλευτές Μαυρομιχάλης και Στάης καθώς και ορισμένοι άλλοι πολίτες που ήταν σημαντικοί μάρτυρες για την υπόθεση απουσίαζαν. Επομένως, αποφασίστηκε αναβολή επ' αόριστον και επιβολή προστίμου και προφυλάκιση ενός μήνα στους απουσιάζοντες μάρτυρες πλην των βουλευτών και πρώην υπουργών Μαυρομιχάλη και Στάη.³⁶

Κατά τη γνώμη του ανταποκριτή της εφημερίδας «Ακρόπολις», ο Παπαμικρόπουλος δεν απέκτησε τη δόξα του Κωσταγερακάκη παρά το γεγονός ότι το έγκλημά του «*ήτο ίσως περισσότερον εκείνου τολμηρόν και αναμφιβόλως περισσότερον νεωτερίζον*».³⁷ Τον θεωρούσε, ωστόσο, αφελή γιατί απειράθθηκε να ανατρέψει την κυβέρνηση με μια βόμβα, πράγμα αδύνατο αφού όσους και να σκότωνε με την πράξη του θα αντικαθίσταντο από άλλους και θα συνέχιζαν το έργο τους. Σύμφωνα με έναν από τους δικηγόρους του δράστη, τον Νικολόπουλο, ο Παπαμικρόπουλος ήταν ψυχικά διαταραγμένος και επηρεασμένος τόσο από την οικογενειακή του κατάσταση αφού σε ίδια κατάσταση ήταν και η μητέρα του όσο και από την «*παθολογική νοσογόνο, φαύλη και αντικοινωνική πολιτική ατμόσφαιρα*» της εποχής.³⁸

Η εξ αναβολής εκδίκαση της υπόθεσης έγινε στο κακουργιοδικείο στις 9 Ιανουαρίου του 1908 και ο κόσμος που παρακολουθούσε την εξέλιξη του ζητήματος ήταν, σύμφωνα με τους ανταποκριτές του Τύπου, ελάχιστος και απαρτιζόταν κυρίως από μαθητές του Γυμνασίου της περιοχής της Πλάκας. Οι αρχές όρισαν νέο συνήγορο του κατηγορουμένου τον δικηγόρο Μπρισιμιτζάκη σε αντικατάσταση των προηγούμενων που είχαν αποχωρήσει από τη διαδικασία. Τα

35 Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 5058 (4.11.1907), σ. 1.

36 Εφημ. «Εμπρός», φ. 3968 (4.11.1907), σ. 2.

37 Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 5058 (4.11.1907), σ. 1.

38 Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 5058 (4.11.1907), σ. 1.

μέλη του δικαστηρίου συνίστατο από τους εφέτη Βερροϊόπουλο, τους συνέδρους Χρυσάιτη και Κουνούπη και τον εισαγγελέα εφετών Τσέλλο. Ο αρθρογράφος υποστήριξε ότι ο κατηγορούμενος, καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, ήταν «τεταραγμένος» και έκανε «σπασμωδικές κινήσεις», προφανώς για να τονίσει την ψυχική διαταραχή του. Αρκετοί μάρτυρες παρουσίασαν τον κατηγορούμενο ως «ανισόρροπο» και «ασυναρμολόγητο» στηρίζοντας τους χαρακτηρισμούς στην κληρονομικότητα από το οικογενειακό του περιβάλλον. Ωστόσο, υπήρξαν κι εκείνοι οι μάρτυρες, όπως ο διευθυντής της Βουλής Ε. Κουντάνης, ο εμποροϋπάλληλος Δημ. Γυφτέας και ο Δημ. Θεοδωρόπουλος, οι οποίοι θεωρούσαν τον Παπαμικρόπουλο «ευφρέστατο» που προχώρησε στη βομβιστική ενέργεια «εν συνειδήσει» και προσποιήθηκε άγνοια κατά τη σύλληψή του.³⁹ Οι τελευταίοι, μάλιστα υποστήριξαν ότι παρά τις προσπάθειες του εισαγγελέα να τον φέρει σε αντιφάσεις κατά την ανάκριση αυτό δεν επιτεύχθηκε.

Στην απολογία του παρέμενε σιωπηλός και αναφέροντας πολύ λίγα λόγια για την ψυχική του κατάσταση. Ο ανταποκριτής της εφημερίδας «Εμπρός» ανέφερε ότι ο Παπαμικρόπουλος περιέφερε το βλέμμα του «ηλιθίως». Ο πρόεδρος του δικαστηρίου εφέτης Βερροϊόπουλος δεν έδειξε να πείθεται από το αφηρημένο ύφος του αλλά ο εισαγγελέας στην αγόρευσή του μίλησε αφενός για επιείκεια των ενόρκων εξαιτίας της ψυχολογικής του κατάστασης, υποστηρίζοντας, αφετέρου, ότι οι μάρτυρες που τον χαρακτήριζαν ανισόρροπο ήταν υπερβολικοί και πως ο κατηγορούμενος είχε συνείδηση της πράξης του, η οποία θα μπορούσε να προξενήσει θύματα και «ούτε εμπορεί να παραδεχθώμεν ότι μόνον προς απειλήν διέπραξε ό,τι διέπραξε».⁴⁰ Θεωρούσε, μάλιστα, ότι ήταν προμελετημένη η πράξη του και επικαλούμενος απόσπασμα της ανάκρισης είπε ότι ο Παπαμικρόπουλος συχνά πήγαινε πίσω από το Αστεροσκοπείο και έκανε δοκιμαστικές ρίψεις με τα φυσίγγια.

Ο εισαγγελέας Τσέλλος έκλεισε την αγόρευσή του ζητώντας να του επιβληθεί η ανώτερη ποινή των δέκα (10) ετών. Ο συνήγορος Μπιρσιμιτζάκης ζητούσε το ελάχιστο της ποινής, δηλαδή τέσσερα (4) έτη αλλά τελικά η αγόρευση του εισαγγελέα επηρέασε, το δικαστήριο που τον καταδίκασε, σε ποινή οκτώ (8) ετών «ειρκτής αφαιρουμένης της προφυλακίσεως του».⁴¹ Ο δράστης ζήτησε επιείκεια από το δικαστήριο αλλά η απάντηση των δικαστών ήταν ότι «όσην επιείκειαν είχομεν την εξαντλήσαμεν». Με το πέρας της δίκης οι ένορκοι αναζήτησαν από τον δικαστή το πόρισμα της φρενολογικής εξέτασης αλλά τέτοιο έγγραφο δεν υπήρχε καθώς δεν έγινε τέτοια εξέταση.

6. Τα σχόλια του Τύπου

Η εφημερίδα «Εμπρός» άσκησε, από τις πρώτες ημέρες οξύτατη κριτική κατά του

39 Εφημ. «Εμπρός», φ. 4033 (10.1.1908), σσ. 1-2.

40 Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 6022 (10.1.1908), σσ. 1-2.

41 Εφημ. «Εμπρός», φ. 4033 (10.1.1908), σ. 2.

Παπαμικρόπουλου, ίσως σε μια προσπάθεια να στηρίξει την κυβέρνηση και το καθεστώς του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου που αυτή αντιπροσώπευε. Ειδικότερα, σε πρωτοσέλιδο άρθρό της, του οποίου ο συντάκτης υπέγραφε με ψευδώνυμο, παρουσίαζε τον Παπαμικρόπουλο ως κάποιο ασήμαντο δάσκαλο που δεν ήταν ικανός στη δουλειά του και επομένως ήταν φυσικό επόμενο η αποτυχία του στη βομβιστική ενέργεια που διέπραξε καθώς «από τας χείρας του Παπαμικροπούλου μόνον γραμματικός κανών ημπορούσε να πέση και να εκραγή».⁴²

Έκανε λογοπαίγνιο με το όνομά του χρησιμοποιώντας ειρωνικό ύφος για τον ίδιο αλλά και για όσους θα ήθελαν να υποστηρίξουν την πράξη του αναφέροντας «Ω! με τι ενθουσιασμόν έτρεξαν εις την Βουλήν να ίδουν τους συνωμώτας, τους Βρούτους και τους Εδουάρδους». Στο τέλος, ο αρθρογράφος υποστήριξε ότι το όνομα του δράστη θα περάσει απαρατήρητο αφού «η ιστορία θα το προφέρει μετά δυσκολίας» και ότι στο μέλλον ούτε δημοσιογράφοι ούτε ποιητές θα ασχοληθούν μαζί του.⁴³

Μετά το τέλος της δικαστικής διαδικασίας η εφημερίδα «Εμπρός» σε πρωτοσέλιδό της αναφερόταν στην προσπάθεια ορισμένων μαρτύρων και της υπεράσπισης να δώσουν ελαφρυντικά στον Παπαμικρόπουλο εξαιτίας του γεγονότος ότι ο δράστης έγραφε στίχους και επομένως ήταν ευαίσθητος και άξιζε της επιείκειας του δικαστηρίου, την οποία και κέρδισε. Τον χαρακτήριζε ως «αναρχικό» και άσκησε κριτική ακόμη και στο δικαστήριο που έλαβε, κατά τη γνώμη του, λάθος απόφαση, κατά τη γνώμη του, αφού «αντί να τον στείλη εις εν υδροθεραπευτήριον, τον έστειλεν εις τας φυλακάς διά να εξακολουθήση την κατασκευήν επιβλαβών στίχων ή την παρασκευήν αβλαβών φυσικίων δυναμίτιδος».⁴⁴

Ο ανταποκριτής της εφημερίδας «Ακρόπολις» την επομένη της δικαστικής απόφασης, στις 10 Ιανουαρίου του 1908, πήγε στις φυλακές του Συγγρού προκειμένου να πάρει συνέντευξη από τον φυλακισμένο Ανδρέα Παπαμικρόπουλο. Ο φυλακισμένος βομβιστής υποστήριξε ιδέες, που ομοιάζαν με αυτές των αναρχικών, ότι σ' αυτή την κοινωνία και σ' αυτό το έθνος υπήρχε «παντού σαπίλα», της οποίας η πηγή ήταν ο κρατικός θεσμός που αποτελούσε τον μεγαλύτερο εγκληματία⁴⁵ και αντιπροσώπευε το «φαύλον καθεστώς». Κατά την άποψη του Παπαμικρόπουλου η πλειοψηφία της κοινής γνώμης ήταν με το μέρος του, όμως εξαιτίας του φόβου του καθεστώτος δεν είχε τη δύναμη να εκφραστεί. Θεωρούσε τον εαυτό του φιλελεύθερο και συνέχισε, λέγοντας ότι ο λαός περνάει δύσκολες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και γι' αυτόν τον λόγο δυσανασχετεί και διαμαρτύρεται αλλά ανέχεται «να πάσχη αυτός και να ευτυχούν μερικά κοπρόσκυλα», τα οποία με τους νόμους

42 Εφημ. «Εμπρός», φ. 3823 (11.6.1907), σ. 1.

43 Εφημ. «Εμπρός», φ. 3823 (11.6.1907), σ. 1.

44 Εφημ. «Εμπρός», φ. 4034 (11.1.1908), σ. 1.

45 Σύμφωνα με τους σοσιαλιστές του 19^{ου} αιώνα το κράτος είναι ένα όργανο εξαναγκασμού και καταπίεσης των μαζών από την κυρίαρχη τάξη, η οποία το χρησιμοποιεί για να διατηρήσει την κυριαρχία της και να γίνει καθεστώς [Schwartzberg R. G. (1984), Πολιτική Κοινωνιολογία, τ. Ι, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 101].

και τα οικονομικά μέτρα που ψήφιζαν, απέβλεπαν στο «πώς να ροφήσουν πειό πολύ αίμα από τον ραγιά αυτό λαό».⁴⁶

Πίστευε ότι όλοι οι τομείς του κράτους ήταν διεφθαρμένοι από το κατώτατο έως το ανώτατο επίπεδο⁴⁷ και ότι ο λαός προσπάθησε να δείξει τη διαμαρτυρία του μετά την επιβολή του ΔΟΕ (1898) με τη μετανάστευση, προσπαθώντας να κάνει με αυτόν τον τρόπο μια «ασυνείδητον επανάστασιν». Όμως, κατά τη γνώμη του η μετανάστευση ήταν λιποταξία από τα προβλήματα καθώς η λύση ήταν να πάρει ο λαός «μια σκούπα και να σαρώση όλες αυτές τις μυίγες που ζουν από τη δυστυχία του».⁴⁸ Η μετανάστευση δείχνει ηττοπάθεια και συνθηκολόγηση.

Στο τέλος της συζήτησης η διαπίστωση του δημοσιογράφου ήταν ότι ο Παπαμικρόπουλος όχι μόνο δεν ήταν τρελός αλλά ήταν «χαρακτηριστικώτατον γέννημα της κρατούσης γενικωτέρας καταστάσεως». Οι απόψεις αυτές των αρθρογράφων και ανταποκριτών των εφημερίδων της εποχής όπως και οι ιδέες του Παπαμικρόπουλου απηχούν το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής των αρχών του 20ού αιώνα. Η χώρα, υπό τον έλεγχο των ξένων δυνάμεων, μέσω του ΔΟΕ,⁴⁹ για να μπορεί να εξυπηρετήσει τα χρέη της έπρεπε να θέσει τη μεγάλη πλειοψηφία του λαού σε συνεχή λιτότητα και να επιβάλει περικοπές. Η οικονομική κρίση σε συνδυασμό με την ηθική κατάπτωση του κοινωνικού ιστού οδήγησε δύο χρόνια αργότερα στο κίνημα στο Γουδί (15 Αυγούστου 1909) που πραγματοποιήθηκε από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο και το οποίο προσπάθησε με τη συνεισφορά του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας να οδηγήσει τη χώρα στη φιλελευθεροποίηση.⁵⁰

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αγριαντώνη Χ. (2003), «Η ελληνική οικονομία. Η συγκρότηση του ελληνικού καπιταλισμού, 1871-1909», Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τ. 5, *Τα χρόνια της σταθερότητας 1871-1909. Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Ελληνισμού*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ασπρέας Γ. (1930). *Πολιτική Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος 1821-1928*, εν Αθήναις.

Βεργόπουλος Κ. (1977), «Ο ανανεωμένος εθνισμός», Ιστορία του Ελληνικού

46 Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 6023 (11.1.1908), σ. 1.

47 Το ελληνικό κράτος του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα στελεχώθηκε βάσει ενός κομματικού και πελατειακού συστήματος [Μεταξάς Π. (1910), *Σκέψεις επί της οικονομικής καταστάσεως της Ελλάδος*, Τεργέστη: Τυπογραφία Νουνα, σ. 7].

48 Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 6023 (11.1.1908), σ. 1.

49 Δερτιλής Γ. Β. (2016), *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πρωτεύσεις 1821-2016*, Αθήνα: Πόλις, σ. 61.

50 Douglas, D. (2005), *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, σσ. 280-285. Βερέμης Θ. & Κολιόπουλος Γ. (2006), *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 540-541.

- Έθνους, *Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913*, τ. ΙΔ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Βερέμης Θ. & Κολιόπουλος Γ. (2006), *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Δερτιλής Γ. (1985), *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, 1880-1909*, Αθήνα: Εξάντας.
- Δερτιλής Γ. Β. (2016), *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πρωχεύσεις 1821-2016*, Αθήνα: Πόλις.
- Δημητρόπουλος Α. Γ. (2004), *Οι ελληνικές κυβερνήσεις 1843-2004*, Αθήνα.
- Douglas D. (2005), *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Hering G. (2006), *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, τ. Α', Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Μάγερ Κ. (1957), *Ιστορία του ελληνικού Έθνους, 1790-1900*, τ. Α', Αθήνα: Α. Δημόπουλος.
- Μεταξάς Π. (1910), *Σκέψεις επί της οικονομικής καταστάσεως της Ελλάδος*, Τεργέστη: Tipografia Nuova.
- Schwartzberg R. G. (1984), *Πολιτική Κοινωνιολογία*, τ. Ι, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Σκληρός Γ. (1971), *Κριτικές σελίδες*, τ. Α', Αθήνα: Εκδόσεις Διεθνούς Επικαιρότητας.
- Χέγκελ Γ. (χ.χ.), *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Αθήνα: Αναγνωστίδης.

Πηγές

- Εφημ. «Αθήναι» φ. 228 (7.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Αθήναι» φ. 229 (8.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 4911 (7.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 4912 (8.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 4913 (9.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 4920 (16.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 5058 (4.11.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 6022 (10.1.1908), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Ακρόπολις», φ. 6023 (11.1.1908), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Εμπρός», φ. 3093 (1.6.1905), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Εμπρός», φ. 3819 (7.6.1907), σσ. 1-6.
- Εφημ. «Εμπρός», φ. 3820 (8.6.1907), σσ. 1-6.
- Εφημ. «Εμπρός», φ. 3821 (9.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Εμπρός», φ. 3822 (10.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Εμπρός», φ. 3823 (11.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Εμπρός», φ. 3825 (13.6.1907), σσ. 1-4.
- Εφημ. «Εμπρός», φ. 3826 (14.6.1907), σσ. 1-4.

- Εφημ. «Εμπρός», φ. 3828 (16.6.1907), σσ. 1-4.
Εφημ. «Εμπρός», φ. 3959 (26.10.1907), σσ. 1-6.
Εφημ. «Εμπρός», φ. 3968 (4.11.1907), σσ. 1-6.
Εφημ. «Εμπρός», φ. 4033 (10.1.1908), σσ. 1-6.
Εφημ. «Εμπρός», φ. 4034 (11.1.1908), σ. 1-6.
Εφημ. «Εστία», φ. 4792 (7.6.1907), σσ. 1-4.
Εφημ. «Ο Νέος Αιών», φ. 1671 (8.6.1907), σσ. 1-4.
Εφημ. «Πελοπόννησος», φ. 1 (10.7.1886), σσ. 1-6.
Εφημερίς της Κυβερνήσεως (1898).
Εφημ. «Το Άστυ», φ. 2124 (7.6.1907), σσ. 1-4.
Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής (1906-1907).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Δεληγιάννης Χρήστος** γεννήθηκε στην Αθήνα και σπούδασε στη Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών (Ν.Ο.Π.Ε.) του Πανεπιστημίου Αθηνών στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης. Είναι κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στην «Ιστορία και Διδακτική της Ιστορίας» και Διδάκτωρ νεότερης ελληνικής ιστορίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες
Πάτρα, Ιούλιος 2017 / Τεύχος 5, ISSN: 2459-2862
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
<http://politika.inpatra.gr>